

KÓDEXEINK SKOLASZTIKUS ELEMEI.

(Első közlemény.)

A magyar kódex-irodalom praktikus irodalom. Akik írják, soha sem dolgoznak azért, hogy olvasóikat gyönyörködtessék vagy pusztán elméleti okulásban részesítsék; fő-fő céljuk mindig az, hogy munkájuk az embereket a vallás-erkölcsi tökéletesedés útján Istenhez vezérelje s alkalmasokká tegye a legfőbb lénnyel való egyesülésre. Az iratok egyre-másra hangsúlyozzák ezt a lelki egyesülést, de legtöbbit mégis a hozzá vívó «rögös útról», a tökéletlenségek, hibák és bűnök elkerüléséről, az erények gyakorlásáról, egyszóval az önmegtagadás és isteni szeretet műveiről, ezeknek fontosságáról, módjairól és következményeiről beszélnek. A klastromi olvasó «epesség»-eket, imádságszövegeket, énekeket, zsoltárokat vár írójától, szövegeket, amelyeket el lehet mondani, azután segítséget a maga élete nagy munkájához: üdvös tanácsokat és megerősítést, meggyőződésének és üdvösséges szándékainak izmosítását, vagy legalább is épségben tartását. Tanításokat vár tőle, de nem akármilyeneket, hanem olyanokat, amelyek őt az istenes, a bölcs életben, egyszóval: a bölcsességben istápolják.

A Debreceni kódex Gergely-napi prédikációja fölveti a kérdést: mi a bölcsesség? és a következő választ adja: «A bölcsesség nem egyéb, hanem isteni és emböri dolgoknak esmereti, ki egyesödött a jó életnek tanuságához.» A meghatározás minden bizonnyal homályos, de szerencsére ismerjük az eredetijét Temesvári Pelbárt *Pomerium*ából — ott ez a meghatározás olvasható: «Sapientia est divinarum, humanarumque rerum cognitio studio bene vivendi ordinata.»¹ A «ki egyesödött a jó életnek tanuságához» tehát annyit tesz, hogy: «a jó élet tanulásával (jobban mondva: a jó életre való törekvéssel) egyesült.»

Azt mondja a kódex, hogy ebben a «magyarázat»-ban három dolog «jelöntetik.»

¹ *Commune de Stis Conf. doctoribus*, s. I. B.

«Első az isteni esmeret a bizony (= igaz) hitnek miatta. Második: az embüri idvösségnek keresése. Mert a mondatik bizony bölcsnek, ki mind az ő idvösségét, mind az egyebekét tudja keresnie. Harmadik: a jó élet. Mert Szent Bernáldnak mondása szerint a tekéltős bölcsesség ez: eltérni a bünöktől és jót tenni.»¹

Pelbárt szabatosabban s részben másképen is adja elő a dolgot.

«A definitióból kitetszik, milyen embert lehet valóban bölcsnek mondani. Azt, aki először is az Istent ismeri az igaz hit által. Annakokáért mondja Ágoston: Nélküled, Uram, bolondság a bölcsesség, téged ismerni annyi, mint tökéletesen tudni. Másodszor valódi bölcsnek az mondható, aki ismeri magát és ért az üdvösség kereséséhez. Erre vonatkozik a glossator mondása: Először is az életet kell megjavítani. Mert a bölcsesség kezdete az Úr félelme. Aztán keresni kell a bölcseséget, vagyis azt, hogy miben áll az igazi üdvösség. Harmadszor: azt mondhatjuk igazán bölcsnek, aki megismervén az Istent és önmagát, jól él. Erre vonatkozik a hozzáadás: «studio bene vivendi ordinata.»²

A valódi bölcsesség tehát a jó élet, amely az Isten és önmagunk megismerésén alapszik. A kódex azt mondja róla, hogy az Égnek olyan drágalátos ajándéka, melynél csupán a szeretet értékesebb; sőt, amennyiben a szeretetet is magában foglalja, véghetetlen értéknek tekintendő.³

Nem fontos, de figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a kódex a *bölcs* és a *bölcsesség* szót nem mindig használja ebben az értelemben. A kódex-írók egyaránt «bölcs»-nek nevezik a sapiens-t, a doctus-t és a philosophus-t. A «bölcsesség» nemcsak a sapientianak neve, hanem a philosophiáé és a tudományé is egyúttal. A «doctores physionomicae artis» a Tihanyi kódex 105. lapján «természettudó bölcssek»-nek van fordítva. Sz. Ágoston az Érdy-k. 516. lapja szerint bölcsességével győzte le a hitetlen eretneköket. Ugyanott szó van a «szegény, együgyű, tudatlan emberi állat» sorsáról, akinek «nagy munkával és véres verejtékkel naponkéd úgy kell vonni, mint az baromnak.» És, azt írják, ezért jó, ha az ember menekszik a tudatlanságtól s «valami mesterséget vagy bölcsességet» tanul. Noha viszont megint «bolond balgatagság,» hogy sokan azért «indultatnak tudományt és bölcsességet tanulni, hogy... gazdagságot gyejthessen, marhas lehessen, uraságot lelhessen ez ilyen bölcsességet.»

Az Érsekújvári k. szerint Alphorabius, az astrologus, akkép állapította meg Costus király és felesége «nativitás»-át, hogy

Indíta sok cselekedést,
Ez dologról mestörködést,

¹ Debr. k. 209—210. l.

² *Commune de Stis Conf. doct.* s. I. B.

³ Debr. k. 211—212. l. V. ő. Pelb. i. h. E.

míg végre «bölcességének miatta», azaz csillagjósító tudománya vagy élelműsége által «ő lettek napjára juta.»¹

Ugyanott a 485. lapon egy rövid latin idézet olvasható: «Hic est deus, hic est philosophia mea»; az idézetnek pedig a magyar szövegben a következő két sor a megfelelője:

Ez énnékem nagy istenem,
Tökéletes bölcseségem.

A Debreceni kódex így fordítja Pelbátrnak azt az állítását, hogy Sz. Katalin «omnes septem artes liberales sciret»: «Az szabad tudományokban igen bölcs vala.»² Viszont egy másik észrevételét, hogy «philosophi sic eam definierunt,» akkép értelmezi, hogy «még a pogány bölcsök is így felelnek.»³

Jellemző végül az a mód is, ahogy Aristotelest szokták idézni. A skolasztikusok tudvalevőleg fölöslegesnek tartják a Stagirita nevének folytonos emlegetését. Nekik Aristoteles egyszerűen «a filozófus», rendszerint mint ilyenre hivatkoznak rá, s ehhez képest idézeteiben Pelbárt is legtöbbször beéri egy-egy «teste philosopho», «philosophus dicit» vagy egyéb hasonló kifejezéssel. A kódexnek nincs a philosophusra külön szava; egyszerűen bölcsnek mondja, de megkülönböztetésül a Prédikátortól, a biblia bölcsétől, jelzőt ragaszt hozzá és «pogány bölcs»-et csinál belőle. Így lesz Aristotelesből nem «a bölcs», hanem «a pogány bölcs» a magyar kódex-irodalomban.⁴

A terminusok jelentéseinek ez a szaporasága pusztán nyelvi jelenség s egyáltalán nem tanúskodik a fogalmak összezavarásáról. A kódex valójában kétféle tudást ismer: olyat, amely anyagával kiegészítő részét alkotja a bölcseségnek, vagyis az embernek segítségére van az üdvösség munkálásában, és olyant, amely ezzel a munkával nincsen kapcsolatban. Amaz nagy ékessége az egyház doktorainak, emez a világi tudomány, amelytől a tökéletességre hivatott lelkeket nem lehet óvni eléggé. A kódex nem barátja a világi tudománynak. Nem mintha a világi tudás magában véve nem volna tiszteletre méltó és jó dolog,⁵ hanem mivel könnyen felfuvalkodottá

¹ Érsekujv. k. 451. l. V. ő. Per suam astrologiam (más forrás szerint: per suam astrologiam suique ingenii perspicacitatem) usque ad diem natiuitatis... peruenit. Horváth, RMKT. I. köt. 382. l.

² Debr. k. 530. V. ő. *De Stis, de S. Catharina* s. 1. D.

³ Debr. k. 209. V. ő. *De Stis, de Conf. doct.* s. 1. B.

⁴ V. ő. Tihanyi k. 80. «Mert úgymond az pogány bölcs» (Pelb. *Stell.* lib. 4. p. 1. a. 2.: quia teste philosopho. VIII. Eth.) Tihanyi k. 260. «Úgymond az pogány bölcs». (*Stell.* lib. 1. p. 2. a. 3. c. 1.: Nam philosophus II. lib. phys. dicit.) Tih. k. 63. «Mint az pogány bölcs mondja secundo libro fisicorum,» stb.

⁵ V. ő. Pelbárt, *Stell.* lib. 7. p. 3. art. 2. Praeterea omnis scientia de numero bonorum honorabilium est. I. de anima.

tesz és az embert elvonja az égiektől. A Debreceni és az Érdy-kódex elbeszéli, hogy a fiatal Szent Jeromos, miután a diák szolást Donatus, a «levélszörzést», vagyis a retorikát, Victorinus mestertől megtanulta volt, annyira kedvet kapott a klasszikusokhoz, hogy éjjel-nappal «Tullius és Plátó nevű mesternek könyveket» bujta, viszont a prófétáknak mondásait igen sajtalanoknak találta. De meg is bűnhődött érte: nagy betegségbe esett és közel volt a halálhoz. Nem pusztult el, csak elrűlt és réületében Isten bírói széke elé ragadtatott. Ott megkérdezték tőle: mi dolgos volna? Azt felelte: keresztény vagyok. De a felséges bíró rárivallt: Hazudsz, nem vagy keresztény, a Cicero népe közül való vagy. És legott lefogták s úgy «megkalapárlák», hogy kínjában megesküdt: soha többé pogány bölcsek könyveit nem veszi kezébe. Erre eleresztették, s magához tért. Akkor látta, hogy a vállá bőre mind felhasadozott a nagy vereségtől.¹

Szent Ferenc a Jókai-kódexben «miképpen másod Jób» figyelmezteti fiait, hogy mily veszedelmes a «világi tudomány-nak borát inni.»² Akik ezzel élnek, elvesztik érzéköket az igaz bölcsesség iránt, megvetik és nevetik az evangéliumi együgyűséget «és gyeccsölködni kezdenek embereknek gyicséretiben és tudománnak nevében. És bölcsességből avagy okosság-bólól bíznak.»

De Ferenc tudvalevőleg nemcsak a világi tudomány borát tartotta veszedelmes részegítő itálnak. A Poverello úgy látja, hogy az egyházi tudomány szintén könnyen fejébe száll az embernek és elszakítja lelkét fő-fő céljától, az üdvösségtől. Nem kell ugyanis elfelejteni, hogy a tudós gög az egyházi tudósok egy részének is betegsége; viszont mások annyira túlbecsülik a tudást, hogy valósággal életük céljának tekintik; holott maga a tudomány senkit sem üdvözít, és akik «tudománnak kidessséggel vezettetnek, türelemnek napján lölik hivan (= üresen) kezeket».³

Mindezt pedig a kódex szerint nem azért mondja a testvéreknek, mintha «szent írásnak olvasása neki nem kellene»; hanem hogy a «tanuságnak felettébb való gondjá»-tól elvonja őket. Mivelhogy «akarja vala őket inkább szerelmmel jóknak lenni, hogysen mint tudománnak kidessséggel kevélyeknek.»

Mindenki látja, ez a gondolkodás a misztika eszejárása és tökéletesen egyezik az *Imitatio Christi* tanításával:

«Mit használ a titkos és homályos dolgok feszegetése, amelyek nem tudásáért az ítéletkor nem fognak vádolni bennünket? Nagy esztelenség elhanyagolni a hasznos és szükséges dolgokat és helyettük haszontalanokra

¹ Debr. k. 311—312., Érdy-k. 561.

² Jókai-k. 125.

³ U. o. 109.

és károsakra igyekezni... Mi gondunk a nemekre és fajokra? (I. k. 3. fej. ...Jobb renden van dolga az alázatos pórnak, aki az Istennek szolgál, hogyssem a felfuvalkodott filozófusnak, aki magáról meglefedkezve az ég forgásán tőri fejét. Ha a világnak minden titkát ismerném is, de nem lennék Isten szeretetében, mi hasznát látnám Isten előtt, aki cselekedeteimből fog megítélni?» (I. k. 2. fej.)

• Sajnos, az *Imitatio*ból mindössze néhány fejezet jutott át a magyar kódexekbe s az idevágókból egyedül az első könyv egy-két bevezető sora; de ez a kevés (Lobk.-k. 31—36.) untig elég volt az olvasók kellő tájékoztatására.

«Az édős Jézusnak ő szava: aki akar én utánam járni, tagadja meg ő magát...és kövessen engömet. És továbbá: aki engömet követ, nem jár setétségben... Kikkel intetönk, hogy az ő erkölcsét-példáját kövessük, ha akarunk bizonnnyal megvilágosodnia. Azért a mi felségös (= legfőbb) tudományunk legyön: a Krisztusnak tudományát, azaz életét és erkölcsét gondolnia és elmélködni». «Mit használ teneköd mélyen a Szentháromságról véleködni, ha alázatosság benned nem leend, kinek okáért utálatos vagy a Szentháromságnak? Bizonyába a bölcs beszédök (= alta verba) nem tesznek embört szentté és igazzá, de a jószágos élet teszön az Úr Istennek kellemetössé. Inkább kívánok bűneimről való sírást, hogynem mint tudnom az ő megmagyarázását-mivoltát (= definitionem). Mert ha tudnád mind a teljes bibliát kívül és minden pogány bölcsenek mondásit, mit használna mindez az Istennek malasztjánálkül és szeretetenekül? Hívságoknak hívsága és mindönök hívság attul megválva: szeretnie az áldott Istent és csak ő neki szolgálni.»

A misztika merev, szélsőséges álláspontjáról pusztá fényűzésnek és fölösleges dolognak látszik a tudomány. Szerencsére a tapasztalás és az élet másról tanúskodott. A legnagyobb misztikusok egyúttal jeles bölcselők is voltak, és maga a misztika lépten-nyomon rászorul testvére, a filozófiára. Kicsinyelhetette, de nem tudott ellenni nélküle, kénytelen volt leereszkedni hozzá, kölcsön kérni tételeit és megállapodásait, hogy a maga közönségét fontos kérdésekben tájékoztathassa, vagy hitében megerősíthesse.

A magyar kódexbe szintén így szüremlik be a skolasztika. Nem jön önálló fejtegetésekkel és rendszeres dolgozatokkal; alkalmilag itt is, ott is prédikációkba, elmélkedésbe, legendába szorítva szólal meg egy-egy tétele, argumentuma, okoskodása. Nem is tárja fel mélységeit: amit magával hoz, pusztán a maga népszerű teológiájának közhelyei. De ez a kevés is jellemző az olvasók érdeklődésére és szellemi színvonalára.

A középkori klastromi embert, a kódex-író mindenek fölött az Isten-problémák foglalkoztatják. Az iratok elég idevágó kérdést megpendítenek, viszont felötlő, hogy egyáltalán nem foglalkoznak Isten létének bizonyításával. A kódex nem ismeri az atheismus nyavalyáját: annak a közönségnek, amelyhez szól, nem probléma az ens absolutum valósága. Egészen

más dolgokról van szó: a mono- és a polytheismusról, az Istenség attribútumairól, a Szentháromságról. A polytheismus ellen az Érsekújvári kódex verses legendája Aristoteles mondására hivatkozik, hogy: «pluralitas principum non est bona, tantum unus est princeps. XII. Metaph.:

Hogy sok urnak nem jó lenni,
Azért csak egynek kell lenni.¹

Kimerítőbb az Erdy-kódex érvelése (662.):

«Ha azért több istenek volnának, avagy egyenlő felséges jók volnának és hatalmasak, avagy nem. Ha egyenlők: hát senki fejedelem nem volna és egyik sem volna felséges (= legfőbb) isten». (Itt megszakad a syllogismus. A kódex elhallgatja, hogy mi lenne, ha a minor második fele állítatnék. E helyett így folytatja:) «Kiről nyilván ír Aristoteles XII. Met.: Semminemű állatoknak nem illik gonoszul szereztetniök. Annakokáért mindenek szereztetnek egy első eredetre, kitől függnek létel szerént menny, föld és az egész természet. Gonosz azért az fejedelmeknek sokasága; illik, hogy egy fejedelem legyen, ki mindeneknek istene».

A karthauzi szemmeláthatólag egyszerűsíteni akarta azt a dilemmát, amelyet forrásában talált. A *Pomerium* megfelelő helye (*De Stis, de S. Catharina* s. III. G.) részletezőbb és teljes egészében közli az okoskodást:

Si plures essent dii, aut unus haberet aequalem bonitatem, quam alter habet, aut non. Si haberet: sequitur, quia, quod per superlativum dicit, uni soli convenit, et unus non est melior altero: ergo neuter esset summum bonum et per consequens non esset deus ille nec iste. Si autem non habet unus aequalem bonitatem alteri, ergo iste non est deus.

Meg kell azonban vallani, hogy az idézet fogalmazása Pelbártnál sem kifogástalan. Az utolsó propositio (*Si autem non habet unus aequalem bonitatem alteri: ergo iste non est deus*) betű szerint véve hibás értelmet ad; legalább is meg lehet magyarázni, hogy a karthauzi fönnakadt rajta, nem tudott vele mit csinálni, tehát egyszerűen elhagyta.

De mellőz a kódex oly dolgot is, amelyet könnyen és jól értékesíthetne. A magyarban nyoma sincs annak a világos és népszerű argumentumnak, amellyel Pelbárt a maga okoskodását folytatja:

Item cum deus sit omnipotens, si ergo unus poterit facere de alio, quod ille non possit: ergo ille alius non erit deus; vel si non potest, ipse non est omnipotens, et per consequens nec deus.

Pelbárt csak ezután vonja le a végső következtetést: «Ezért mondja a filozófus, XII. Metaph., hogy entia nölunt male disponi, tehát minden egy első elvre viendő vissza, ettől függ az ég és az egész természet. A 'több fejedelem' nem alkalmas; azért is legyen mindeneknek egy fejedelme: az Isten.»

¹ Érsekújv. k. 464—465.

Ugyancsak a polytheismus cáfolásával van kapcsolatban az Érdy-kódexnek egy másik helye (662.), amely a következő okoskodást adja pogány doktorok számára:

«Több az [felette] jók, hogynem az alábbvalók; illik kedég, hogy az mindennél jobbat Istennek tulajdonóhok. De az felette jók nagy sokan vannak és nem csak tulajdon egy; azért tudó dolog, hogy sokan vannak az istenek és nem csak egy.»

Amint látható, a doktorok elég értelmetlenül beszélnek. Tudni kell azonban, hogy az egész érvelés a Pelbárt következő syllogismusának (u. o.) félremagyarázása:

A több jó jobb, mint a kevesebb.

De az Istenről mindig a «jobb»-at kell hinni.

Tehát helyesebb több, sőt számtalan istent hinni, mint egyet.

A nehézséget a karthauzi ugyancsak Pelbárt. nyomán akkép oldja meg (u. o.), hogy az ellenfél főtétele csakis a teremtményekre, a véges dolgokra érvényes; azoknak a jóságát igen is lehet gyarapítani újabb jóság vagy jóságok hozzáadásával. De nem mondható ugyanez az Istenről mint végtelen jóságról, mivel a végtelen fogalma kizár minden hozzáadást és növekedést. «Mikoron valaminemű jót jobbnak mondunk, bizony az, mikoron több jót tésznek hozzá. De nem mondatatik azonképen lenni az végtelen jóban, ki Isten az.»¹

A kódex-író nem vette észre, hogy az ilyen helyeket laikus olvasói számára nem elég pusztán lefordítani, hanem meg is kellene magyarázni. A kódexekben gyakrabban lehet találkozni a «rövidség» hasonló eseteivel. Itt is, ott is felbukkan egy-egy filozófiai tétel vagy fogalom, amelynek kifejtését hiába várja az olvasó. A verses Katalin-legendában az Isten tökéletességének és örökkévalóságának ügye mindössze a következő pár sorban van elintézve:

1. Deus est substantia aeterna. XI. Metaph.

Mert az Isten örök állat
És végezetet nem vallhat.

2. Est etiam deus ens, quo melius excogitari non potest. XII. Metaph.

Az isten oly nagy állat,
Hogy jobbat senki nem gondolhat.²

Az Érsekújvári kódex 151. lapja minden előzetes vagy utólagos fejtegetés nélkül közli, hogy az «ur Isten nem foglal időt, sem helyet be nem vészen», holott iskolázatlan gondolkodással a tétel értelmét teljesen lehetetlen kitalálni.

¹ V. Ő. Pelb. i. h. F. In creaturis, ubi est augmentum bonitatis per additionem alterius boni, veritatem habet, quod plura bona sunt meliora, quam pauciora; non autem habet veritatem in bono infinito, quod est deus.

² Érsekújvári k. 465.

Sokkal érdekesebb az Érdy-kódex 115. lapján olvasható rövid töredék az Isten tökéletességének megismeréséről. A kis szövegrész arra mutat rá, hogy a teremtetett dolgokból a Teremtő bölcsességére és nagyságára lehet következtetni.

«Tekénts meg mennynek, földnek faragását és teremtését, és megismerd az Igének mivoltát, nagyváltát, ki miatt ilyen nagy dolgok lettenek. Tekénts meg napnak, holdnak fényösségét, mennynek ékességét, földnek termősségét, időnek folyását, veteménynek szaporaságát... Ha minden teremtetett állatoknak szertartását előve forgatnám, csodálkoznék rajta minden elme, minemő az Ige, ki miatt lettenek mindezek. Valamit embernek szíve, szeme és elméje felfoghat, mind az Igének miatta lettek. Azon Igének miatta lettenek az mennyei szent angyalok és arkangyalok, hatalmas angyalok, székes angyalok, uralkodó angyalok, parancsoló angyalok, továbbá az Igének miatta lettenek mindenek. Mindezekből ismerheti meg minden ember, minemő legyen az Ige, ki miatt lettenek ilyen nagy és csodálatos dolgok».

A filozófusok szerint az Isten megismerésének három útja van: az állítás, a tagadás és a fokozás útja (via affirmationis, negationis, eminentiae.) Az első út abban áll, hogy mivel Isten a teremtményeknek teljes oka, a teremtmények tökéletességeit, ha nem is azonos értelemben (univoce), de hasonló értelemben (analogice) Istenről is lehet állítani. A második út azt jelenti, hogy mivel az isteni lény teljességgel más valami, mint a tapasztalati lények, vagyis végtelen és érzékfölötti (transcendens): minden tapasztalati meghatározottságot kizár, efféléket tehát néki tulajdonítani, róla állítani nem szabad. Végre a harmadik út értelme az, hogy az isteni lény a világnak minden tökéletességét végtelenül magasabb fokban tartalmazza s ezenkívül még nem is sejtett gazdagságokat és mélységeket rejt magában.

Érdekes, hogy a három út közül kettőnek a gondolata szintén megjelenik az Érdy-kódex egy legendájában (507.)

«Szent Dienes doktor magyarázja, hogy *némiképpen* minden nevezető jót, jószágot és minden méltó felséges dolgot bizonyíthatni és méltóan prédikálhatni (= állíthatni) ur istenről, és másképpen (= másfelől) mindent tagadni, hogy nem bizon, avagy nem úgy vagyon. Magyarázó írás úgy mond róla, hogy egyikben sem mondnak hamissat; mert jóllehet minden jót méltán szólhasson ember az ur istenről, ki ur istenhöz illendő: de miért emberi elme meg nem foghassa az ur istennek mivoltát, semmit voltaképpen nem tud róla bizonynyal mit mondani, hanemha mikoron odajutand és színről színre látandja».¹

¹ Vö. *Leg. aur.* De S. Bartholomaeo. A. Et vult ostendere Bartholomaeus secundum intentionem Dionisii, quod una consideratione possunt omnia affirmari de deo, alia consideratione magis proprie negari. (Vargha D. szerint az Érdy-k. Bertalan-legendája a *Catalogus SS.* után készült. V. ö. Synopsis legendarum, pag. 9. Ez azonban tévedés. A fenti soroknak és még több másnak semmi nyoma a *Cat. SS.*-ban).

Hasonló érdekes részlet szól a Szentháromság titkáról. A dogma szerint «egy az Isten állatjában, három személyében: Atya, Fiú, Szentlélek. A Fiú az Atyától öröktől fogva születik, a Szentlélek az Atyától és Fiútól öröktől fogva származik». A tudós tudja, hogy a nagy misztériumot az emberi elme meg nem értheti; de már ősidők óta próbálgatják, hogy legalább némileg megvilágítsák és hozzáférhetőbbé tegyék az értelem számára. Vajon hogyan szülheti az Atya a Fiút? A János-evangelium Logosnak, Verbumnak, Igének mondja a második isteni személyt, tehát a «szülés» csak úgy érthető, hogy az örök, a végtelen lény, az Isten önmagát mondja, vagy jobban mondva: gondolja. Ez a «szó» — vagy jobban mondva: gondolat — a Logos, a Verbum, az Ige, a Fiúisten. Most aztán vigyázni kell! Először is: ha a végtelen lény önmagát gondolja, akkor csak öröktől fogva gondolhatja, mivel az absolutumban nem eshetik változás. Másodszor: ha a végtelen lény önmagát gondolja, a gondolat kell, hogy magában foglalja a végtelen lény teljes mivoltát, vagyis maga is isten legyen. Harmadszor: mivel a gondolat a gondoló alanyban van, azzal egy és töle a valóságban el nem választható: a Verbum is az Atyában van, vele «egylényegű», «egyállagú», azaz «állatjában egy» és azonos.

De a végtelen lény nemcsak gondolja, hanem szereti is az Igét, s az Ige is akarja, szereti az ő gondolóját, az Atyát. És ez a szeretet: a Szentlélek. Isten ő is, mivel a végtelen lény egyszerű, nem áll részekből, nincs accidense: ami benne van, az az ő lényege, az ő maga. A Szentlélek tehát époly elválaszthatatlan az Atyától, mint a Fiú, s époly egylényegű vele, mint amaz...

A dogma szerint az Atya, Fiú és Szentlélek ugyanaz egy Isten, mégis három személy, amely «realiter», vagyis valósággal különbözik egymástól. Megkülönbözteti őket az a viszony (relatio), amelyben vannak egymással: az, hogy az egyik atya, a másik fiú, a harmadik a két elsőől származik: az atyaság (paternitas), a fiúság (filiatio) és a spiratio. Ez az a három ismérv vagy sajátság (proprietas v. notio hypostatica seu personalis), amely őket Aqu. Szent Tamás szerint (1. p. q. 32. art. 3.) külön-külön személyekké avatja.

A magyar kódexek közül az Érdyben (653.) találkozunk hasonló gondolatokkal.

«Nincsen ellene és szegedelmére az isteni méltóságos természetnek, miért az isteni természet egy állatjában és három légyen személyében. Példa róla, miképen a embernek ő lelke egyetlen állatjában és három erőк авagy hatalmak vannak ő benne, különbek tulajdonságképen, tudnia illik emléközet, értelem és akarat». Az Istenben is lehet ilyenféle háromság. «Mert az ur istenben kezdettől fogva volt bölcsesség авagy ige, miképpen az gondolóban gondolat, ki mondatik megmaradandó ígének, kit mi mondunk Istennek

fiának. Vagyon esméig szeretet, kivel Isten erekké szerette az ő bölcsességét, igéjét, avagy fiát, és a fiú ő atyját. Miért kedég Aristoteles mondása szerint VII. Meta. semmi változandóság [= *accidens*] nem lelettetik az ur istenben, azért megbizonyultatik, hogy mind az bölcsesség avagy íge, mind az ő szerelme istenben egy állatok legyenek. De csak tulajdonságnak személye és ismereti szerint különbek».¹

A befejező mondat szemmelláthatólag hibás fordítás. Pelbárt, akitől az egész hely származik, következőkép adja elő a dolgot. Az, hogy Istenben három személy legyen, nem ellenkezik az ő természetének egyszerűségével, mivelhogy az isteni lényeg egy és ugyanaz a három személyben, amelyek csak sajátságaik által — *suis proprietatibus* — különböznek egymástól. Az emberi lélekben, noha egy, szintén három tehetség (*potentia*) van, s ezek is sajátságaik által különböznek, tudniillik emlékezet, értelem és akarat. Hogy pedig az Istenben három személy van, bizonyos abból, hogy Istenben öröktől fogva volt bölcsesség avagy íge, ahogy a gondolóban van a gondolat. És ez az íge az Isten Fia. De van benne szeretet is, mivel az Isten öröktől fogva szerette fiát és a Fiú az Atyát. Aztán az Istenben nincs helye semmiféle *accidens*nek. (VII. Metaph.) Következésképp az Istenben a bölcsesség és a szeretet maga az egyazon isteni lényeg. Mindazáltal különböznek egymástól személyi ismérveik és sajátságaik által (*suis notionibus et proprietatibus personalibus*).²

Nagyon gyakran esik szó a kódexben Istenről mint a világ teremtőjéről. Az Érdy-k. 305. lapján olvasható Zsófia-legendabeli részlet «első ok»-nak nevezi a végtelen lényt («kit az régi római bölcsek és fejedelmek bizonnal megismertek» volt), de adós marad a fogalom kifejtésével. Közelebb visznek hozzá azok a szövegek, amelyek a világ teremtésével foglalkoznak. Az Érsekújvári verses legendájában a pogány doktorok Aristotelesre hivatkozva foglalnak állást a világ öröktőlvalósága mellett (487.):

«Aeterni non est aliqua causa. XII. Metaph. Sed species rerum sunt aeternae et specialius mundus est ab aeterno. Octavo physicorum. Ergo rerum et mundi non est aliqua causa.

Mert Aristotiles vallja
És nagy bölcsen bizonyítja,
Hogy ez világ volt erekké.

Ott a kérdés azzal dől el, hogy a pogány Aristotelessel szembeállítják Vergilius tekintélyét. Ellenben az Érdy-k. (662.)

¹ Érdy-k. 663.

² De S. Catharina s. 3. H. — A Döbr.-k. 483. I. olvasható Szentháromság-mese csak annyiban 'skolasztikus' emlék, amennyiben két skolasztikus kifejezés: «in se» és «ad extra spectatus» fordítása van benne. V. ö. RMKT. I. k. 2. kiad. 500. l.

folyóbeszédben írt Katalin-legendája már okoskodással igyekszik érvényt szerezni a keresztény igazságnak.

«Hogy kedég ez világ teremttött állat légyen és nem erektől való, megbizonyultatik pogány bölcseknek is mondásokból. Úgymond Aristoteles I. coeli, cap. ultimo: Az véghetetlenhez semmit nem tehetnek, sem tőle el nem vehetnek. Másod helyen VIII. phy. meg úgy mond: Az véghetetlenl semki meg sem foghatja, meg sem mérheti. Ha azért az világ véghetetlen kezdettől (!) fogva való volna, következízik, hogy semmi változás, semmi fogyatkozás sem az égnek forgásában, sem ez világon nem volna, továbbá sem születet, sem halál nem volna. De íme látjuk, hogy az égnek forgása naponkéd változik és ez világ naponkéd fogyatkozik, és minden állatok születnek és meghalnak. Azért következízik, hogy kezdeti vagyon. Hogy kedég nem ennen magától, mert semmi magát nem teheti: azért az egy erek istentől.»

Az okoskodás föltétlenül zavaros. A kódex részben félreérti, részben egybezavarja a forrásában olvasható argumentumokat. Pelbárt így okoskodik: Ha a világ nem teremtetett, akkor nem volt kezdete; ha kezdete nem volt, akkor létezése a végtelenbe nyúlik. De Aristoteles szerint, I. celi, cap. ult., a végtelenhez semmit sem lehet hozzáadni. Amihez ugyanis hozzá lehet adni valamit, az a hozzáadás által megnagyobbodik. Már pedig a végtelennél nagyobb semmi sem lehet. Tehát a világ tartamához sem lehet semmit hozzáadni. Ez azonban nyilván hamis állítás, mivel az ég forgásához napról napra új fordulat járul. Világos ebből, hogy a világ nem öröktől való, hanem időbeli. (De S. Cath. s. 3. F.)

A *Pomerium* második érve (id. h.) a változandóságból van merítve. A világ nem lehet öröktől való, mivel változandó. Ugyanis a «változandó» és «örök» ellentétes fogalmak.

«Végre: Aristoteles szerint lehetetlen, hogy valami végtelen dolgokat foglaljon magában. Azonban, ha a világ örökkévaló, ebből az következik, hogy benne a folytonos nemzés következtében végtelen számú igavonó barom, állat és ember volt, s következésképp az emberi lelkek sokasága is, mint romolhatatlanoké, végtelen, úgyhogy (a végtelen nem lévén meghatározható szám) Isten sem tudná őket számon tartani (különben meghatározott lenne a számuk). És következésképp, hogy a barmok és emberek összes testeit mint végtelen sokaságút sem az ég, sem a föld nem bírná befogadni. Világos ebből, hogy a világ alkottatott. És mivel nem önmaga által, mivel-hogy magától semmi sem lesz, tehát az Isten által alkottatott.»

Magának a teremtésnek mibenlétéről nincs a kódex-írónak mondanivalója. Mindössze egy ellenvetéssel és annak részben való megfejtésével találkozunk (u. o.):

«Istennek akaratja volt ez világot teremteni.... Azért az olyan akarat Istenben kezdettől fogván volt-e, avagy nem? Ha azt mondod, hogy kezdettől fogva volt, hát ez világ nem teremtettött, de kezdettől fogva való; ha kedég az akarat Istenben nem volt kezdettől fogva, hát az Istenben változandóság vagyon.»

Felelet: «Az ur Isten valamit akar, avagy akart tenni és teremteni, kezdettől fogva volt akaratjában, szörzés szerint kedég mindeneket alkalmas

idő szerint teljesített be... Példa róla, mint mikoron egy ifjú ő ifjúságában elvégezi, hogy mikoron XXX esztendő korabeli leend, szerzetbe mégyen. Annak előtte nem mondatik szerzetősnek, miért elgondolta, hanem ha beteljesíti. Azonképpen mondatik lenni az ur Isten akaratjának, jóllehet nagyobb tekélletességgel; mert embernek akaratja elváltozhatik, de az ur Istené soha nem.»

A forrás kimerítőbben tárgyalja a dolgot.

«Ha Istennek akarata volt a világot teremteni, tehát ez az akarat vagy öröktől fogva megvolt az Istenben, vagy nem. Ha öröktől fogva megvolt, tehát a világ is öröktől fogva volt, mivel Isten akarata mindig teljesedik és: posita causa sufficienti et actuali ponitur effectus. II. Phys. Ha ellenben amaz akarat az Istenben nem volt öröktől fogva, következik, hogy Isten nemakaróból akaróvá lett, tehát Isten változik akarásában s a tétlenség állapotából cselekvésbe megyen át, mivelhogy elkezdett teremteni valamit, aki előbb nem teremtett volt. A két föltevés közül azonban egyik sem fér Istenhez. Világos tehát, hogy a világ egyáltalán nem teremtett.»

Felelet: «Amit Isten alkotni akar, azt öröktől fogva akarta, de úgy, hogy majd csak az ő bölcsesége által eleve meghatározott időben fogja létre hozni. És akkor aztán létre is hozza. Épúgy, mintha én ifjúságom kezdetétől fogva mindig abban a szándékban lettem volna, hogy életem harmincadik évében, és nem előbb, szerzetbe lépek. Ekkép Istenben nem esik semmiféle akaratbeli változás, mivelhogy öröktől fogva azt akarta cselekedni, de úgy és abban az időben, amelyben amaz akaratát véghezvinni elhatározta. Aztán Isten a tétlenség állapotából sem megyen át cselekvésbe, mikor nemalkotóbból alkotóvá lesz, ahogy nem változik most sem, mikor napról napra egyet-mást alkot, mivel az Isten teljességgel egyszerű lény, aki saját mivoltával cselekszi, amit cselekszik. Azért mondja Boethius, De consol.: Stabilis in se manens dat cuncta moveri.» (Id. h. E.)

Természetes, hogy a kódex a teremtett világról nem volt a legjobb véleménnyel. A klastromokban szüntelen a világ rossz hatásairól, javainak és örömeinek mulandóságáról, hazug voltáról és veszélyességéről beszéltek. Az egészzet csupán abból a szempontból tarthatták jónak, hogy általa az istenség bőséges alkalmat szolgáltat kisértések legyőzésére, önmegtagadásra s erények gyakorlására, türelemre, alázatosságra, egyszerűen ellenség, amelyet meg kell utálni, szünetlen harcban le kell gyűrni és végül örömmel elhagyni. A szerzetesek bajosan gondolhattak arra, hogy az Alkotó csodás, hibátlan remekével állanak szemben; annál többet arra, vajon Isten nem teremthette volna-e jobbnak, tökéletesebbnek, vagy éppen teljességgel tökéletesnek.

A Tihanyi kódexben találunk egy ilyen helyet. (95—96.) Az író az Istenanyáról beszél: ha «az Uristen asszonyunk Máriát jobban és szebben teremthette volna-e annál, amint teremtötte?» És e közben merül fel a következő gondolat:

«Úgy mondanak az szent doktorok, hogy az Isten mindön teremött állatot végheletlen jobban teremthetött volna az történet szerint való tekéltösségben; de az állat szerint való tekéltösségbe nem tehette....

Ennek megértésére vegyetük példát: Az Isten nem teheti, hogy az egy szám több volna egynél, továbbá az kettő hogy több volna kettőnél, az három háromnál, az négy négynél. Így mondom az több számokról is. Ezt megtehetné, hogy többé tehetné az egyet egynél: de ottan nem volna egy; az kettőt kettőnél: de ottan nem volna kettő. Így mondom az többiről is. Ugyanezönképpen jóllehet az uristen az bódog szüz Máriát miképpen teremtött állatját tekéletösben teremthette volna állat szerint való tekéletös-ségbe, de ezt nem tehetné volna, hogy tekéletösben anyá lett volna.»

A kódex téved; mint látható, azt kellene írnia, hogy az Istenanyát az Úr nem az állat szerint, hanem a történet szerint való tökéletességben teremthette volna tökéletesebbnek.¹ De nem valószínű, hogy az egyszerű olvasók így is megértették volna. A jámbor apácák aligha sejtették, hogy az «állat szerint való tökéletesség» annyi mint «essentialis perfectio», olyan sajátság, amely valamely dolog lényegéhez vagy állagához tartozik: valami, ami nélkül a dolog nem lehet az, ami; a «történet szerint való tökéletesség» pedig: «perfectio accidentalis», vagy egyszerűen csak accidens, járulék, amely a dolgok mivoltának sérelme nélkül megváltozhatik vagy el is maradhat. Persze, az okoskodás így sem ér sokkal többet a semminél: Isten nem teremthette másnak, tökéletesebbnek a dolgok lényegét, mint aminek valósággal teremtette. Mert a létező világ csak a meglevő lényekkel *ez a világ*; más lényekkel mások lennének a teremtetett dolgok, és egészen új kosmos támadna. Egyszóval: a meglevő világot Isten csak úgy teremthette volna tökéletesebbé, ha a teremtményeket tökéletesebb járulékokkal alkotja meg, mint ahogy valóban megalkotta.

A világ teremtésének fő-fő oka: az abszolút lény jósága. Az Érsekújvári k. nemcsak azt tudja, hogy az abszolút lény a gondolható legnagyobb jó, mint Aristoteles vallja, hanem azt is (465.), hogy «de ratione boni et perfecti est largiri aliis suam bonitatem et perfectionem. II. Coeli:

Jónak ez tulajdonsága,
Hogy oszlojon ő jósága.
Azért isten ezt megtevén:
Ő jóságát sokkal közlé,
Mert teremte az világot
És benne való sok jóságot.

¹ V. ö. *Stell.* lib. 1. p. 2. art. 3. cap. 8. Quaeritur, utrum deus potuerit ipsam facere perfectionem vel meliorem, quam fecit?... Licet enim deus omnem creaturam in perfectione accidentali possit in infinitum facere meliorem: in perfectione tamen essentiali non potest facere meliorem. Verbi gratia: non potest facere quaternarium maiorem, quia si fieret maior, iam non esset quaternarius, sed alius numerus, quia unitas addita in numeris varia t speciem secundum Arist. Sic a simili: licet deus potuerit beatam virginem ut dei creaturam velut mulierem facere meliorem in perfectione accidentali, tamen non potuit facere, ut esset melior mater et melioris filii mater et ordinata ad maius bonum.

Bővebben szól a kérdéstről a Tihanyi k. (197—198.)

«Úgy mond az szent Gýenis doktor: Az jó önmagának egyebekkel közlője. De az isten felséges (= a legfőbb) jó, kinél jobb nem gondoltathatik. Szükség lön azért valaminemű okos állatot teremtenie, kit az ő jóvoltába részesítene és kivel az ő jóvoltát közlené. És így végezteték el az Istentől, hogy az anygali természet teremtetné lelkí és értelmes állatba, hogy az Istent megérténé, értvén szeretné és szeretvén örökké bírná.» Aztán nemcsak angyalokat, embert is kellett teremteni két okból. «Első okból imezből: mert miképpen szükség lön Istennek az lelki állatokat, az angyalokat teremtenie, ezönképpen szükség lön csak testi állatokat is teremtenie, mint az földet, egeket. Továbbá szükség lön oly állatot is teremtenie, hogy ki fél részént lelki volna és fél részént testi: ez immár az embőr. Az embőrt kegyég szükség lön teremtenie azért, hogy az Istennek dolgai tekéltetűsök legyenek.»

Talán fölösleges is rámutatni, hogy a hely ismét a Pelbárt bővebb szövegéből van kivonva.

«A jósnak — olvassuk ott — közölnie kell magát. Ez a mondás Dénesnél található, De angelica hierarchia, c. X., de Aristoteles is ekkép szól, lib. I. Eth.: A jó annál istenibb, minél közönségesebb. Tehát mivel Isten a legfőbb mértékben jó, helyesnek látta, hogy valami okos teremtményt hozzon létre, hogy azt a maga jóságában részesíthesse. És az Isten elhatározta, hogy szellemi és értelmes létben anygali természetet terem, amely értelmével ő benne részesülhessen. Ez a megokolás Augustinus mondásaiból van merítve, Enchir. c. VI., de a Magister Sententiarum is átvette, II. dist. I. cap. V. «Azt hisszük — mondja — hogy a teremtet dolgoknak, égieknek és földieknek, láthatóknak és láthatatlanoknak oka nem egyéb, mint a Teremtő jósa, mivelhogy az egy és igaz Isten mint legfőbb jó másokat részesíteni akart a maga örök boldogságában... Úgy alkotta tehát az értelmes természetet, hogy a legfőbb jót megértse, megértve szeresse, szeretve bírja és bírva benne gyönyörködjék.

Aztán az emberi természet teremtését is elhatározta. Erre első okul szolgált a világ tökéletessége és szépsége. Ugyanis az isteni jóság kinyilatkoztatására, hatalmának és fölségének megmutatására különféle rendű és sokféle teremtményt kellett alkotnia. Jelesül: némelyeket tisztán testieket, mint a Magister írja, II. dist. I. Bonaventura pedig azt következteti, hogy ahol összetehető szélsőségek vannak, ott a szélső tényezőkből összetett valamely középtagnak is kell lennie. V. Phys. Minélfogva a világ teljessé tételére ez a három nem kívántatik. Teremteni kellett tehát olyan lényt is, amely testből és lélekből van összetéve. Ez az ember.»¹

Egy másik osztályozás, mely Érsekújvári k. 133. lapján olvasható, a teremtet lényeket öt csoportba sorozza: kövek, növények, állatok, emberek, angyalok.

«Mert ez világön vannak kevek, kik sem élnek, sem éreznek. Vannak fívek és fák, [kik] jóllehet ő természetekben éljenek, de maga nem érez-

¹ Stell. I. 1. p. 1. art. 1. c. 1.

nek... csak zöldelnek és virágoznak... [Vannak] három lelkes állatok : élnek, éreznek, de okosságok nincs válogatásra. Vannak angyalok, kik élnek, éreznek és okosságokkal választást tudnak tennie.» Végre van ember, akiben «minden állatból valami rész vagyon.» «Vagyon kez része az kevekkel, mert [vagyon] létele. Vagyon élése az fákkal. Vagyon érzékenysége az harmokkal. Vagyon értelme és okossága az angyalokkal.» V. ö. Pelb., *De Stis*, in *Nativ. Dni*, s. I. F—H.

Az anyagi világ négy éltető állatból áll: tűzből, vízből, földből és levegőből.¹ Az emberről pedig tudni kell, hogy két állat van benne: «lélek és test, és e kettő mindenkoron egymással vív és ő közülök mindenik vonzza az okosságot az ő kívánságára egymás ellen. És miért a lélek nemes állat, Istennek képére teremtetett: mindenha jókat kíván; de miért a test hitvánságos állatból szereztetett, az földből: mindenha gonoszokat kíván, ki léleknek kárhozatjára vagyon.»²

A lelket az ember nem szüleitől kapja, hanem közvetlenül Isten teremti a szülők által nemzett testbe. «Mihelyt az test megtagozik, a lélek ottan terömtetik».³ Az embernek ismét öt «értelme», avagy «érzékenysége» van: látás, hallás, nyeldekülés, illatozás, illetés.⁴

Ez az az «öt kapu», amelyet kinek-kinek szüntelenül szerelmest retesz alatt kell tartania, ha szívét-lelkét a rossztól meg akarja őrizni.

A Tihanyi k. szerint Isten az emberi lelket a saját hasonlatosságára teremtetette.

«Mert miképpen az Isten három szörmélyébe és egy állatjába: ugyan-azönképpen Uristen embőrnek lelkét úgy terömtötte, hogy egy állatjába és három vagyon benne: tudniamint emléközet, értelem és akarat».⁵

Hasonló részlet található még az Érdy-k. 461. lapján a kódex transfiguratiói prédikációjában:

«Mert miért Szentháromság uristen az ő szent színére-személyére teremtetötte az embert, azonképpen három rendbéli hajlokokat szöröze öneki ennen magában, hogy mikoron hozjá jőne, nála lakodalmat találja: tudnia illik Atya uristen embernek elméjében, Fiú uristen embernek értelmében, Szentlélek uristen embernek akaratjában. Ezek az nemes cellák embernek lelkében. Annak okáért is három részben vagyon embernek ő feje. Kiről úgymond Szent Bernát doktor: Szentháromság uristen lakozván embernek lelkében, istenessé teszi ötöt és boldoggá: Atya úr isten elméjét bel teljesítvén jó elmélkedésekkel és igyökezettel, Fiú uristen ő értelmét bölcses-

¹ Érdy-k. 15., 570. stb.

² Lobkowitz-k. 284. Bod.-k. 9.

³ Tihanyi k. 68.

⁴ Nagyszombati k. 358. Érsekujv. k. 531., 532. Példák könyve 133.

⁵ Tihanyi k. 94. *Stellar*. lib. 5. p. 3. art. 1. Nam sicut deus est trinus in persona et unus in essentia: ita animam hominis fecit deus trinum in potentiis et unum in essentia; quia intellectus, memoria, voluntas tres potentiae, una anima sunt.

séggel és tiszta isteni ismerettel, Szentlélek akaratját, ki szívében vagyon, isteni buzgó szeretettel.»¹

Az ember rendeltetésével is megpróbálkoznak. A világon, mondják, semmi sincs önmagáért, egyik lény a másikért van, a jó a jobbért, a tökéletesebbért, ez a még tökéletesebbért és így tovább. Az ember minden más földi állatnál tökéletesebb, tehát minden más az emberért van. De az embernél is van tökéletesebb lény: az Isten: tehát az ember Istenért van teremtvé. Az okoskodás megtalálható az Érsekújvári kódexben:

Látod ez széles világot
És benne való sok jószágot.
Számptalan jó vagyon benne,
De mind semmi ember ellen.

Scimus enim quodammodo quia finis omnis. 2° Phys.

Mert mi, kik emberek vagyunk,
Olyha mindeneket vallunk.
Mindenek vadnak miértünk,
Kit bölcs mestertől értünk:

Omnis enim finis praestantior est eorum, quae ordinata sunt ad finem. Primo Ethicorum.

Aristotiles azt vallja,
Hogy azt jobb állattá tartja,
Azkiért más állat vagyon,
Hogynem az, ki érte vagyon.

Ember kedig jó állat lön,
Isten még annál is jobb lön.
Azért ember úgy lőtt vala,
Hogy őt Isten bírja vala.²

Az ember tehát Isten szolgálatára van rendelve. Azt az utat, amelyen ezt a kötelességét teljesítheti, objektíve első

¹ V. ö. Pelbárt, *De Stis, de Transfig* s. 2. G. Spiritus sanctus... designavit, quod videlicet homo debet deo facere in anima sua tria tabernacula ad inhabitandum. Unum deo patri in memoria, unum dei filio in intellectu, unum quoque spiritui sancto in voluntate. Nam secundum quod Bernardus dicit: Deus inhabitat animam sanctam, et deiformem efficit. Pater quidem memoriam implendo sancta intentione et meditatione. Filius intelligentiam implendo lucida dei cognitione, et spiritus sanctus voluntatem implendo suavi amore.

² Érsekújv.-k. 458. A gondolat az Érdy-k. 596. lapján is megtalálható. «Kiről [úgymond] értelemnek mestőre [azaz Petrus Lombardus, a 'magister sententiarum'] ca. VIII.: miként teremteték ember az okért, hogy szolgálna az úr istennek, azon törvény alatt teremteték ez világ benne valóval, hogy szolgálna emberi természetnek.» Vö. Pelb. *De Stis*, de Simone et Juda s. 1. B. Unde magister sententiarum cap. VIII. dicit: Sicut factus est homo propter deum ita, ut serviret ei: ita mundus factus est propter hominem, ut ei serviret. Positus est ergo homo in medio, ut ei serviretur et ipse serviret Haec ille.

sorban az erkölcsi törvény, a *lex naturae*, szubjektíve a lelkiismeret jelöli ki számára. A lelkiismeret valamely konkrét cselekedet erkölcsiségéről, jóságáról vagy helyességéről alkotott gyakorlati ítélet: kell-e, szabad-e *ezt* megcselekednem; de egyúttal érzelmi-akaratú mozzanat is, belső szózat, amely tilalmaz, sürget, vagy megenged: «ne tedd meg,» «tedd meg,» avagy: «megteheted, de nem vagy köteles megtenni.» Ítélezése a skolasztikusok szerint syllogistikus természetű, vagy legalább is syllogismusba foglalható. A syllogismus főtétele mindig valamely erkölcsi törvény. Az emberi lélek úgy van alkotva, hogy csodálatos könnyűséggel ismeri fel az általános erkölcsi törvényeket: ez a csodálatos készség a *synteresis* (συντήρησις = megóvás), vagy mint Aqu. Sz. Tamás nevezi: a «lelkiismeret szikrája», a «*scintilla conscientiae*», a «*habitus primorum principiorum practicorum*.» Az altétel: az adott konkrét eset; a *conclusio*: a lelkiismeret szava, a «*dictamen conscientiae*.»

De van egy másik elmélet is. Némelyek, mint Szent Bonaventura, a *conscientia* fogalmából kizárják az érzelmi-akaratú elemeket és csupán a megismerést értik rajta; viszont a *synteresis* nevét azokra az érzelmi elemekre viszik át, amelyek a megismerés közbejöttével az akaratot a jóra ösztökélik és a rossztól elfordítani törekednek.

Az Érdy-kódexben van egy hely (24—25.), amely ezekkel a dolgokkal foglalkozik.

«Tanuságunk lészen arról, mi légyen az lelkiismeret állatja szerint. Reáfelel Aureolus: Az lelkiismeret mondatik emberi igyeközetnek tekéltetés hajlása valamit tenni, vagy nem tenni, lelki erős végezettel. Kinek értelme mellé szólván szentírásbeli doktorok azt végezik, hogy . . . az teremő Isten . . . négy rendbeli hatalmas jószágokat . . . adott embernek. Első mondatik: természetnek törvénye. Ezzel élnek mind az pogányok. Ki embernek ezvilági életére jó és hasznos, demaga nem idvezölnek vele az szent keresztyén hitnek kívüle. Másod mondatik: okosság . . . Ki mondatik: az léleknek ere nemcsak jónak-gonosznak ismeretire, de még jónak is indulatjára ő mivolta szerint szabad akaratából. Arról mondja pogány bölcis is, I. ethi.: az okosság koronkéd [= mindig] jóra vágyódik.¹ Harmad hatalmasság [= potentia] vagyon: embernek lelkében lelkiismeret, ki mondatik első teremés szerint lelki világosságnak . . . kinek miatta az jó lélek mind jót, mind gonoszt megismer és mit kell avagy nem kell tenni. Negyed mondatik: synderesis: az lelkiismeretnek szikrája, kinek oly nagy hatalmas értelme vagyon, hogy azon szempillantásban megérzi és megismeri, valami dolog az léleknek javára avagy veszedelmére vagyon. Annak okáért minden hatalmát az léleknek koronkéd jóra igazgatja, mint ő felőle lehet, és az gonosztételnek ellene rugódozván.»

¹ Vö. Érdy-k. 516. «az okos lélek mindenkoron jóra vágyódik, primo ethicorum».

A kódex fejtegetései nagyobbrészt hiven tükröztetik a forrás-szöveget, Pelbárt egy ádventi prédikációjának megfelelő pontját,¹ de eltérés is akad közöttük. Pelbárt mindvégig ragaszkodik a lelkiismeret Bonaventura-féle értelmezéséhez. Az erkölcsi eltökélés folyamatában Halézi Sándorral három mozzanatot különböztet meg. Az első a természeti törvény diktátuma «A természeti törvény azt diktálja a léleknek, hogy a rosszat kerülni és a jót cselekedni kell. Ez után következik az elme ítélkezése. Az elme megadja a minort, ekkép ítélve: 'ez rossz', és ehhez hozzájárulván a megfelelő conclusio: hogy tehát 'ezt nem szabad megtenni', kialakul a lelkiismeret. Végre meglévén az ítélet, hogy a dolognak így kell lennie, sor kerül a synderesisre... amely az akaratot arra ösztökéli, hogy ezt a rosszat meg ne tegye, avagy a jót cselekedje, és tiltakozik a gonosz ellen.»

A *Pomerium* ebben az értelemben írja a lelkiismeretről, hogy az «credulitas intentionis ad aliquid faciendum vel non faciendum, animi deliberatione firmata,» vagyis: az elmének olyan vélekedése, amelyet a léleknek hozzájáruló döntése, conclusiója nyomósít. A karthauzi szószzerinti fordításában elhomályosul ez az értelem. Még nagyobb baj, hogy a kódex a synteresis magyarázatában változtat a Pelbárt szövegén. A *Pomerium* mindössze ennyit mond: «A lélek negyedik adománya a synderesis, a lelkiismeret szikrája, mely az akaratot

¹ Pelb. *Pom. de Tempore*, Dominica III. Adventus, s. 3. D. De conscientiae entitate considerandum est, quid sit conscientia et quomodo in homine operatur ad salutem acquirendam... Pro quo notandum est, quod secundum Aureo. in compendio suo, li. II. ca. LII. ... definitur sic: Conscientia est, inquit, credulitas intentionis ad aliquid faciendum vel non faciendum animi deliberatione firmata. Ubi advertendum est secundum theologos doctores, quod misericors deus creando animam humanam pro suo habitaculo ordinavit in ea et indidit quatuor praecipua naturalia, per quae vitaret pericula animae et fugeret fugienda... Primum est lex naturalis. De qua Rom. II.: Gentes, quae legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt. Quae ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum. Secunda est ratio, quae secundum Aureo, ubi supra, est vis animae non solum cognitiva boni et mali, sed etiam motiva ad appetendum bonum per liberum arbitrium. Unde I. Eth. Ratio semper deprecatur ad optima. Tertium in anima est conscientia. De qua Alvarus li. de planctu ecclesiae dicit, quod sicut lumen candelae vel lucernae ponitur in domo, ut pateant et discernantur ea, quae in domo sunt, sic deus posuit conscientiam in medio cordis vel animae rationalis tamquam lumen, quo videat anima et discernat, quid facere vel non facere debeat. Quartum in anima est synderesis, quae est scintilla conscientiae stimulans voluntatem ad bonum faciendum et abhorrens omne malum. Unde secundum Alex. de Ales. III. pte Summae. lex naturalis dicitur animae omne malum fugiendum et bonum faciendum. Post hoc sequitur iudicium in ratione, quae assumit minorem iudicando, quod hoc est malum... et sic formatur conscientia concludendo, quod hoc non est faciendum. Ulterius facto iudicio, quod sic debet esse, sequitur synderesis... quae stimulat voluntatem ad non faciendum tale malum, vel ad faciendum bonum et remurmurans contra malum.

a jó cselekvésére ösztökéli és visszariad minden gonosztól.» A kódex szerint a «synderesis a lelkiismeret szikrája, kinek oly nagy hatalmas értelme vagyon, hogy azon szempillantásban megérzi és megismeri, valami dolog az léleknek javára, avagy veszedelmére vagyon. Annak okáért minden hatalmát az léleknek koronkéd jóra igazgatja» stb. A karthauzi nem veszi észre, hogy amit a «sajátjából» beékel, a Tamás-féle synteresis-magyarázat, sehogy sem illik belé az általa addig követett bonaventurái sorozatba. Egyszerűen agyonüti megelőző fejtegetését, s az olvasóra hagyja, hogy az ellentétes állítások zavarából kibontakozzék.

Magától érthető, hogy a kódex az üdvösség fontos tényezőjét látja a lelkiismeretben. A szövegek nyomatékkal hangoztatják, hogy a lelkiismeret nélkül «soha senki jól nem élhet, nem üdvözülhet». És hivatkoznak Szent Péter mondására: «Éljetek igazán ti lelkiismerettöknek regulája szerint, kibén vettetött az idvesség.» A középkori magyar írók és tudósok mind ezen az alapon állanak: kövesd a lelkiismereted szavát — azaz tégy jót és kerüld a bűnt. A természetes jó-cselekedet nem elég az üdvösség elnyerésére; de aki jól él és a bűn által nem teszi magát alkalmatlanná Isten kegyelmére, attól Isten nem tagadja meg kegyelmét s megadja neki mindazt a malasztot, amely az üdvösségéhez szükséges.

HORVÁTH CYRILL.

TÁRGYTÖRTÉNETI JEGYZETEK MIKSZÁTH ANEKDOTÁIHOZ.

(Második közlemény.)

2. Jelbeszéd.

Egy német tudós kitalálta a jelbeszédet s tökéletesítése végett elindult a különféle népek mozdulatait és taglejtéseit tanulmányozni. Jártában-keltében egy magyar faluba ért, ahol Páva Mihály félszemű szűrszabó nagyon jól értett a jelekkel való értekezéshez. Megkérte a papot, hogy vezesse el a kíváló férfiúhoz. Az épen egy cifra szűrt köpködött ki, amikor a német belépett hozzá. Amint szemben állottak, a következő párbeszéd bonyolódott le köztük. A tudós fölemelte egy ujját. A szűrszabó két ujját emelte föl. Erre a tudós ragyogó ábrázattal három ujját emelte föl. A szűrszabó összeszorította mind az öt ujját és az öklét emelte föl. Erre a társalgás befejeződött, s a tudós meglegedetten távozott. «Vallási dolgokról diskuráltunk — mondta a felvilágosítást kérő papnak. — Én egy ujjammal azt mutattam, hogy 'egy az Isten'; erre ő kettőt mutatott, hogy 'atya és fiú', mire én három ujjamat emeltem föl az 'atya, fiú s szentlélek' jelzésére. Ujjai összeszorításával végül azt fejezte ki, hogy 'valamennyi egy'. Ez az igazi világnyelv, a volaptük túl van szárnyalva». A szűrszabó pedig így értelmezte a jeleket: «Az impertinens fráter bejön a saját hajlékomba és egy ujjával azt mutatja, hogy csak egy szemem van. Micsoda, a testi hibámat meri kigúnyolni? Visszamatatom neki a két ujjamat emelve, hogy nekem ez az egy szemem is többet ér, mint az ő két pápaszemes szeme. De a szemtelen tovább gúnyolódott s három ujjával azt mondta, hogy 'kettőnknek három szemünk van'. Erre elfogott a düh, összeszorítottam az öklömet, szerencséje, hogy megoldotta a kereket.» Ilyen az — fejezi be Mikszáth — mikor két tudós egymást megérti. Milyen lehet hát, mikor meg nem érti egymást? (Uram Bátyám I. 1886. 19. sz. 4—5. l., illusztrálva. HI. 13. 42—44. l. *A jelek mesterei.*)

Ez a mulatságos társalgás meglehetősen ismeretes a magyar anekdotairodalomban. Nem messze Mikszáthtól Az Üstökösben (1874. 14. sz. 164. l.) található egy elbeszélés, amely Mátyás király idejébe Kassára helyezi a történetet. Ennek szereplője egy angol lord és egy félszemű magyar mészáros, akit a kassai professzorok valami reverendafélébe bujtnak, hogy tudós színezetet nyerjen. A vitatkozás épúgy foly, mint Páva Mihály

és a német tudós között, csakhogy két jellel tartalmasabb az értekezésük: az ujmutogatás után az angol egy narancsot mutat föl, mire a mészáros egy darab kenyeret tart eléje. A jelek magyarázata is ugyanaz. Az utolsó kettőt az angol nem mondja meg, a mészáros meg így értelmezi: «Azután egy narancssal akart megdobni. De már ekkor kerestem a mészárszék kulcsát, de helyette csak egy darab kenyeret találtam a zsebemben, kicsi híja volt, hogy hozzá nem vágtam». Az 1832. évi *Debreceni kalendáriumnak Togrul-Bey, és gyermekei* c. török regéjében, amelyre alább még visszatérünk, egy keresztény prelátus és egy török tudós közt foly az azonos vita, a jeleknek a fentiektől eltérő magyarázatával. Az 1821. évi *Kassai kalendárium* anekdotája (D. lev. 11. sz.), amelyet két évtized mulva a *Magyar házi barát* (1842. 149. l.) újból lenyomtatott, I. Jakab angol király spanyol követéről és egy Geordy nevű félszemű mészárosról beszél el a tréfás jelvitát. Ez Az Üstökös magyar környezetbe helyezett anekdotájával pontosan egyező változat, amely a múlt század folyamán más nyelvterületeken is előkerül, pl. Hamburger Börsenhalle 1832. 76. sz., Folk-lore Record III. 1880. 173 l., Mitteilungen d. Ver. f. Erdkunde zu Halle 1882. 49. l. Szembetűnőbben eltér fenti magyar rokonságától a Kónyi János anekdotája, amely egy görög és egy római néma vitatkozását adja elő. A görögök, mielőtt törvényeiket Rómának átengednék, próbára akarják tenni a rómaiak érdemességét. Egy bölcs férfiút küldenek ki azzal a rendelkezéssel, hogy a vita jelekből álljon. A rómaiak egy bolondot öltöztetnek fel cifra ruhába, s megkezdődik a nyilvános disputa a szenátusban. A jelek minősége, száma és a szentháromságra vonatkozó korszerűtlen jelentése a fentiekkel egyező, csupán abban van lényegesebb eltérés, hogy a bolond nem félszemű, ami a változatok egyik típusának jellemző motívuma. A XVIII. századból való *Democritus* jóízűen előadott anekdotája (1815. kiad. II. 58. sz.) azonban nem az első magyar letelepedési helye a jelbeszéd tréfájának. Valamennyi magyar feljegyzése közt legérdekesebb és legeredetibb az a részlet, amelyet Miskolci Zsigmond *Cyrus kitétele* c. kézirat oskoladramája őrzött meg számunkra.¹ Stripszky Hiador kiadásában vált ismeretessé ez az adat (IK. XXV. 1915. 327. s k. l.), amelyből láthatjuk, hogy az efféle népies tréfák már a XVI–XVII. században szélében hosszabban keringhettek minálunk is. Ennek második közjátéka (i. h. 346–347. l.), amely Nagyenyeden 1698. január 24-én előadásra is került, tartalmazza a jelbeszéd tréfájának nem irodalmi forráson nyugvó, hanem népies származásra valló dramatizált formáját. Az egyik disputáló fél benne a tanító,

¹ Erre az adatra Császár Elemér hívta föl a figyelmemet.

a másik a katona. A szokásos ujj- és tenyérmutogatással folyó köztük is a vita, majd a jelek megfejtésére kerül a sor — ekkor kitérnek, hogy nevetségesen félreértették egymást. Míg a katona az általános típussal egyezően a mester jeleit ellene irányuló tettelegességi szándéknak értelmezi, épúgy mint Páva Mihály és többi társa, addig a magister az ellenfele jelbeszédét nem a közkeletű vallásos tárgyra (szentháromság), hanem általános dolgokra vonatkoztatja. Ez utóbbi vonása és a drámába szőtt párbeszédes formája tárgytörténeti szempontból is különösebb figyelemre érdemesíthető. Elképzelhetni, hogy milyen jól mulatott rajta két és félszáz évvel ezelőtt az enyedi közönség, különösen mikor a mester, aki a vitában alul maradt, fogadását elveszítve kénytelen volt a katonát a hátára venni. Az efféle tárgyak, amelyekben a néphumor éles megfigyelése és tomboló jókedve nyilatkozik meg, sohasem idegenednek el az emberi kedélytől, csak időnként szereplőket cserélnek, a divathoz alkalmazkodnak, ízlést és modort változtatnak. Elcslapjaink még nem is oly régen közöltek olyan anekdotákat, amelyek a jelbeszéd motívumával függenek össze. Az egyik, amelyet ismerünk, keleti mesébe foglalta a tréfás históriát, (Uram Bátyám 1904. 30. sz. 350—351. l.: *Zeboáth*. Bak Sándor elbeszélése) a másik (Magyar Herkó Páter 1903. 15. sz. 10. l.) kávéházba helyezte a színteret, ahol egy úr és egy hölgy társalog jelekkel, s époly mulatságosan félreértik egymást, mint a Mikszáth tudósa és szűrszabója. A napjainkban is felbukkanó változata (Földes Zoltán elbeszélése a kath. pap és a zsidó rabbi vitájáról, *A Hirnök* XXIX. 1932. 3. sz. 105. l.) arról tanuskodik, hogy a jelbeszéd tréfája még mindig benne él a magyar köztudatban.

A Mikszáth elbeszéléséhez fűződő anekdotasor külföldi rokonságát keresve, igen messze eső és széles területek felé visz a kutatás útja. A jelekkel való vitatkozás egy tudós és egy tanulatlan ember közt régi keletű: a XIII. században Accursius jogtudós, a XIV. században Giovanni Sercambi, (nov. 20: *De ventura in matto*. V. ö. Köhler II. 584.) a XV. században Hans Rosenblüt és a XVI. században François Rabelais beszél el ilyen történeteket, nem is említve a kisebb nevek és névtelenek nagy számát. Az 1260 körül meghalt Accursius a pandekta-glosszáinak abban a részében (L. 2. 4. §.), ahol a jog eredetét magyarázza, közli a görög és a római jelvitáját, (kiadta Köhler II. 482. l.) amelyet főttebb a Kónyi anekdotájában ismertettünk. A XV. századtól kezdve nagy lett a népszerűsége ennek az Accursius-féle változatnak a prédikációs és a schwank-irodalomban. Megtalálható J. Gritsch (*Quadragesimale* 1484. 27 E.), és Bernardinus de Bustis (*Rosarium sermonum* 1503. 2. 30 F.) szentbeszédeiben, tovább terjesztette J. Pauli schwankja (*Schimpf u. Ernst* 1522. c. 32: *Ein Narr*

überdisputiert ein Witzigen) és megörökitette a Hans Sachs feldolgozása. (*Der Narr mit dem Doctor* 1545. Feb. 4. 6. 243. sz.) Hans Rosenblüt mesterdálnok eredeti felfogással részletezi tárgyát (Keller: *Fastnachtspiele*, 1115. l.: *Ein disputatz eins freiheits mit ein Juden*. V. ö. Köhler II. 479. s. k. l.). Egy németalföldi város keresztény és zsidó lakossága a köztük megbomlott béke helyreállítását egy ilyen jelvitára bizza. A keresztények egy tanulatlan vándorlegényt állítanak a zsidó bölccsel szemben. Három jellel három összezapás történik, s a zsidó legyőzöttnek jelenti ki magát. A jelek minősége és jelentése az eddig ismertektől eltérő, pl. a zsidó utoljára az újját beszopja, annak jelzésére, hogy a beszéd a szájából jön. A keresztény azt hiszi, hogy a zsidó éhes, mire ő hasát simogatja jóllakottságának kifejezésére. Minden elődjénél és utódjánál szellemesebben fogta fel tárgyát François Rabelais a *Gargantua* II. könyvének 18. és 19. fejezetében, ahol Panurg az angol Thaumasteszel vitatkozik. Thaumastes Pantagruelhez érkezik, hogy vele a filozófia, geometria és a kabala egynémely kétes pontjait megvitassa, mégpedig «par signes seulement, sans parler, car les matières sont tant ardues que les paroles humaines ne seroyent suffisantes à les expliquer à mon plaisir». Panurg, Pantagruel tanítványa, vállalkozik mestere helyett a vitára, és Thaumastes kérdéseire, amelyek jelekből és kézmozdulatokból állanak, mindenféle csodálatos gesztikulációval felel mindaddig, amíg Thaumastes ki nem jelenti, hogy a vitakozással meg van elégedve. Rabelais nem mondja meg, hogy a jelek mit jelentenek, csupán azt említi, hogy Thaumastes róluk egy testes könyvet nyomtatott ki Londonban. Nyilvánvaló azonban, hogy Panurg és Thaumastes épúgy nem érti meg egymást, mint a Rosenblüt kereszténye és zsidaja, vagy a Mikszáth szűrszabója és német tudósa, de épen ebben van a jelbeszéd — Mikszáthnál az írók és tudósok egyetértésének — kigúnyolására irányuló tréfa csattanója.

Rabelais magyarázói említik (*Revue des Études Rabelaisiennes*. I. 1903. 23—28. l.), hogy a jelvitát Beroalde de Verville (1558—1612) s utána d'Ouville (*Contes*. 1644. I. 294.) is feldolgozta. Ezeknél Genfben foly a vita egy tudós és egy asztalos közt. Igen érdekesek továbbá azok az adatok, amelyekből látni lehet tárgyunk elágazódását a néphagyomány szövevényében. Egy nemrég feljegyzett litván elbeszélésben a glasgowi egyetem hallgatói tréfálják meg a jelbeszéd tanulmányozására érkező spanyol tudóst egy Nilsen nevű mészárossal. Újjmuto-gatással társalognak, majd a narancs és a kenyérdarab is szerephez jut, épúgy mint a holland változatban, amely a leideni egyetemre látogató külföldi fejedelmet s a hallgatók félszemű szolgáját állítja szembe egymással vitatkozó felekként. (L. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 24. 1914. 88. s. k. l.) Egy meklenburgi

mesében a Rosenblütnél olvasott keresztény-zsidó ellentét ismétlődik meg, s a vita az utóbbi győzelmével végződik. (Ztschr. d. Ver. f. Volks. 28. 1918. 126. s. kl.) Olyan tárggyal van tehát dolgunk, amely a XIII. század óta az európai irodalmakat és a népi köztudatot szüntelenül foglalkoztatja. Köhler helyesen gyanította, hogy eredetét a jelbeszéd divatos tájékain, Keleten kell keresni. Már ő utalt a *Somadeva Bhatta* egyik elbeszélésére (Brockhaus ford. I. 24.), amelyben jelbeszéd szerepel, és a *Hārivaṇsa* c. ind. eposzra (Langlois ford. I. 484.), ahol rokon vonások szintén fordulnak elő. A keleti Nagy Sándor-mondában, továbbá a kínai és mongol népmesékben is gyakran szerepelnek hasonló mozzanatok. A *Negyven vezér* c. török regény egyik története szerint (*Togrul bey és gyermekei*. Behrnauer ford. 1851. 111. l.) a keresztény prelátus a muzulmán királynak csak azon esetben volt hajlandó az adót megfizetni, ha kérdéseire kielégítő választ kap. A király összegyűjtötte tudósait, erre a prelátus öt ujját szétnyitotta, tenyerét fölmutatta, majd ujjait megint összevonta. A titkos tudományokban jártas Abdal pedig öklöbe szorított kezét a prelátus elé tartotta, ezután öklét kinyitotta s ujjait a magasba emelte. A prelátus a vitát befejezte, az adót szó nélkül megfizette s eltávozott. A király kérdésére Abdal a következő felvilágosítást adta: a prelátus ujjaival azt jelentette, hogy öt arcul akarja ütni, mire ő öklével megfenyegette. A leeresztett ujjakból azt vette ki, hogy a prelátus torkon akarja ragadni, s ezért a magasba emelt ujjaival értésére adta, hogy a levegőbe dobja, ahol a madarak fölfalják, mielőtt még visszaérkeznek a földre. A visszahívott prelátus pedig így magyarázta meg a jeleket: az öt ujj szétterjesztése azt a kérdést jelentette, hogy az ötszöri imádkozás Istentől adott parancs-e, amit a muzulmán öklének mutatásával helybenhagyott. A lefelé tartott ujjak azt a kérdést fejezték ki, hogy miért esik az eső az égből, mire a muzulmán a feltartott ujjaival azt felelte, hogy azért, mivel a fűnek és a káposztának a földből az ég felé kell nőnie.

Pietro Toldo a fent idézett Rabelais-kommentárban még egy kínai változatra is utal, de mindezeknél jóval nagyobb érdekű a Joh. Hertel adata, amely a kétezer éves dzsaina irodalom *Katharatnakara* c. elbeszélés gyűjteménye 43. történetét idézi párhuzamul az európai jelvita-tréfához. (Ztschr. d. Ver. f. Volksk. 24. 1914. 317. l.) Ebben egy híres tudósról olvasunk, aki a dharai Bhoja király udvarába érkezik. Egyszer kedve kerekedik a vitatkozásra, s engedélyt kér a királytól, hogy valamelyik tudósát kihívhassa. A király tudósai közt azonban nem akadt vállalkozó a szócátára, s ezért a miniszter azt a rendeletet kapta, hogy keressen egy szerencsés embert, aki a győzelmet meg tudja szerezni. Egy sétája alkalmával találkozott egy Ranika nevű felszemű molnárral,

aki alkalmasnak mutatkozott a kívánt szerepre. Selyem ruhába bújtatták, még kételkedni sem lehetett, hogy nem brahmán. Összegyűlt az udvar, s megjelentek a vitatkozó felek. A tudós felbökte az egyik ujját, Ranika kettőt tartott fel; a tudós mind az öt ujját kiterjesztette, Ranika pedig ökölbe szorította kezét, mire a tudós ezt mondta: «Ő nyert, én vesztettem. Ő nagyobb tudós». Aztán meghajtotta magát s eltávozott. A király rendkívül kíváncsi volt, hogy ugyan mit beszélhettek ezek egymással. A tudós azt felelte: «Egy ujjammal azt kérdeztem tőle, hogy csak egy lélek van-e, mire ő két ujjával azt jelentette, hogy kettő van: egy üdvözült és egy vándorló lélek. Őt ujjammal azt fejeztem ki, hogy a világon öt elem van, amire ő összecusokott öklével azt válaszolta, hogy az elemek működése egységbe kapcsolódik». A félszemű molnár pedig így fejtette meg a jeleket: «Egy ujjával értésemre adta a tudós, hogy megmaradt egy szememet is kitolja, amire én két ujjammal jeleztem, hogy mindkét szemét kiszúrom. Aztán öt ujjával nyaklevest helyezett kilátásba, amire én tudtul adtam neki, hogy öklömmel a földre teritem».

Ez az indiai elbeszélés a jelbeszéd eredetének keleti gyökeréig vezet, s a tréfa mögé, amelyet a jelekkel való értekezés értelmetlenségének nevetségessé tételére talált ki a nép humora, évezredes háttérrel von. Motívumaiban annyira egyező az indiai elbeszélés és a Mikszáth rajza, hogy alig érezzük a köztük levő térbeli és időbeli távolságot. Csupán a világnézeti különbség és a humor színe választja el őket. Olvasmányaikból vagy hallomásból jutott-e Mikszáth e tárgyhoz, megmondani nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy Páva Mihály szürszabó, az indiai Ranika leszármazottja, époly pompás alak, mint a frakkját a levesbe mártogató Bagi uram. Ezek az örök emberi típusok Mikszáth humorában és művészetében újra születtek és teljesen magyarrá formálódtak.

3. A félszemű férj.

Peresziné nagynénémmel történt — meséli Mikszáth — de lehet, az egész csak Maróthyiné csiklandós pletykája, hogy bizony nem unatkozott otthon, amíg Pereszé Pál bácsi, aki igen becsületes és jámbor ember hírében állott, délelőtt-délután a mezőn lakott a külső munkánál. A fiatal asszony nem maradt hideg bizonyos Fátyoly Imre iránt, aki átellenben lakott s mindjárt áthurcolkodott egy kis beszélgetésre a menyecskehez, mihelyt Pereszé kitette a lábát. Egyszer a férj épen a mezőre ballagott, hát valami kis bogár bele-röptült az egyik szemébe. Irtóztató fájdalmat érzett s rohant eszeveszetten haza. Otthon a meglepett menyecske javában mulatott az udvarlójával, de nem jött zavarba. Míg vizes ruhával fődte beférje sértett szemét s csókkal zárta le az épet, az udvarló látatlanul kiosont a szobából. Ez a történet — mondja Mikszáth — hasonlít egy küssé a Boccaccio észjárásához, de hasonlít

bíz az Peresziné nagynénémhez is. (*Dekameron* III.; HL. 10. 50—57 l.: *A százegyedik asszony*.)

E jóízű elbeszélés értékéből mit sem von le, ha tudjuk, hogy Peresziné elmés eljárása a hűtlen nő találékonyságának az irodalomban másfélezer év óta járatos motívuma. A *Pancsatantránál* valamivel fiatalabb *Hitopadesa* 6. meséjében tűnik föl először. (Lancreau francia ford. 1855. 42. l.) Itt a fiatal asszony hízelkedésekkel halmozza el a belépő férjet, s fejét addig tartja kezében, amíg a háttérben meglapuló szerető alkalmat talál az ellillanásra. Első nyugati változata a középkor legrégibb novellás könyvében, Petrus Alphonsus XII. század elejéről való *Disciplina clericalis*ában, olvasható. (A. Hilka kiad. 15 l. Ex. IX: *De vindemiatore*.) Ez azért nevezetes, mert itt jelentkezik először a félszemű férj, aki a szőlőjében csak az imént sértette meg magát. Kopogtatására eléje szaladó felesége, amikor felismeri a helyzetet, azt tanácsolja férjének, hogy az ép szemet kell óvni, nehogy az is a másik sorsára jusson. Úgy is tesz: «Apponensque os suum ad oculum sanum tantum fouit, quousque amicus a loco, ubi absconditus erat, uiro nesciente discessit». A DC. változata átment a *Gesta Romanorum*ba (c. 122), onnan tovább terjedt a prédikációs irodalom felé (pl. *Scala celi* 1480. 86 b.). Másrészt egy ófrancia fabliauban jelentkezik (Legrand: *Fabliaux*. III. 295., Bédier: *Les fabliaux* 467. l.), ahonnan később az 1460 körül keletkezett *Cent nouvelles nouvelles* c. novellagyűjteménybe került. (Leroux de Lincy kiad. II. 353 l. 16. sz.) Heinrich Kaufringer középkori német költő *Der Weiberlist* c. versében a ravasz asszony úgy menti meg szeretőjét, hogy hálósapkával takarja le a rajtuk ütő férj fejét, majd átöleli s erősen magához szorítja, míg kedvese egérutat talál. (V. ö. K. Euling: *Studien über H. K.* 1900. 91. l.) A férj arcának eltakarása sokszor ismétlődő motívum az olasz novellákban, pl. *Bandello* I. 23., *Malespini* 44., *Straparola* V. 4. A *facetia*-irodalomba a XIII. század végére visszanyúló *Mensa philosophica* (1602. kiad. IV. 14. 223. l.) iktatja be ezt a tréfát, s innen a humanista gyűjteményeken keresztül (Luscinus: *Joci ac sales*. 1524. 179., *Gastius: Conv. sermonum*. 1549. l. 27.) a német schwank (Kirchhof III. 242. sz.) s a francia anekdota (D'Ouville: *Contes*, 1641. ed. Brunet II. 215.) felé ágazik tovább. Hosszú élete sem viselte meg humorának frissességét. Elkopthatatlanságának igazolására megemlíthetjük, hogy 1899. dec. 23-án és 1900. jan. 6-án a párizsi Odéon színházban nagy derűtséget keltett Jules de Marthold-nak a *Cent nouv. nouv.* után készült *La Farce du borgne aveugle* c. vígjátéka, amely e régi tréfa felelevenítésével szerzett mulatságot a közönségnek. V. ö. Aug. Andrae, Rom. Forsch. 16. 1904. 341. l., továbbá Dunlop-Liebrecht 198. 484. l., Köhler: *Kl. Schr.* II. 674., Chauvin:

Bibliogr. IX. 20., Österley: Kirchhof V. 102. l., Euphorion IX. 163. XV. 15.

Mikszáth anekdotája mellé, amely nyilván közvetlenül a GR. szövegével függ össze, még a következő magyar változatokat állíthatjuk: 1. Haller János: *Gesta Rom.* CXXII. r. Katona L. kiad. 348. l. — 2. Kónyi János: *Democritus.* 1815. kiad. I. 145. sz. — 3. Andrád Sámuel: *Anekdoták.* 1790. II. 58. sz. (*Heptameron* 6. nov.). — 4. Hazai kal. 1817. — 5. Aszalay József: *Szellemi omnibusz.* 1856. II. 134. l. — 6. Forró Pál-Szini Gyula: *Heptameron* ford. 1925. 65. s.k.l.

4. Félig gyalog, félig lóháton.

Mátyás király egyszer annyira megharagudott Koháry Istvánra, hogy jószágait elszedte és udvarából kitiltotta. Kobáryné, a szép Giléty Mária, valahogyan kiengesztelte a királyt, aki a következő kegyelem-levelet küldte a férjnek: «Megbocsátok neked Koháry, megjelenhetsz udvarom előtt holnap délben, de csak úgy, ha se gyalog nem jössz, sem semminemű alkalmatosságon, s ha magaddal hozod a legjobb barátodat és a legnagyobb ellenségedet». Mikor Koháry István belépett a várba, mellette balfelől a felesége ment fekete ruhában, hosszú, földig érő fátyollal, jobbról pedig a sovány Cinke kutyát vezette maga mellett egy zsinóron, úgy azonban, hogy a jobbik lába mindig a kutya hátán volt, mikor a várudvarba belépett, a ballábal pedig egyet-egyet ugrott, hogy lépegető lába együtt járhasson a vitt lábával. Így eleget tetta királykivánságának: sem gyalog nem jött, sem semminemű alkalmatosságon. Azután bebizonyítja, hogy legjobb barátja a Cinke kutyája, mert megkorbácsolása után is hízelegve tér vissza urához, s legnagyobb ellensége a saját felesége, aki férje titkát (álgyilkosság) haragjában a királynak elárulja. (*Dekameron* III. Hl. 10. 3—15 l.: *A király kibékülése.*)

Mikszáth elbeszélése a különféle nehéz feladatokat teljesítő *okos leány* mesetípusának abba a változatsorába tartozik, amelyet a Bolte-Polívka felsorolása (II. 362—367. l.) a 3. csoportban foglal össze. Ennek a «félig gyalog, félig lóháton» (halb geritten) változatnak alaptípusa a *Gesta Rom.* 124. elbeszélése. Eredete azonban jóval korábbi időből származik: Veronai Ratherius elbeszélése a X. században a kegyelemnek csaknem ugyanezen feltételeit részletezi. (V. ö. Migne: *Patr. lat.* 136. 729.). Legrégibb előfordulásai közül utalhatunk még a következőkre: *Cento novelle antiche* (XIV. sz.) 94. sz., *Scala celi* 1480. 50 a., Pauli c. 423: *Einer bracht sein grössten Feind.*, Hans Sachs 1545. Fab. 1. 547. 189. sz., 3. 426. 239. sz. V. ö. A. Mussafia, Phil.-hist. Sitzungsberichte d. Wiener Akad. 1870. 64. k. 602. s.k.l., Köhler: *Kl. Schr.* I. 415. 455. II. 401., Chauvin: *Bibliogr.* VIII. 199. 244. sz., Bolte: Pauli II. 355. l. 423. sz. j.

Magyar nyomai közül legrégebb Haller János: *Gesta Rom.* CXXIV. r. (Katona L. kiad. 350. l.), amely Mikszáth közvetlen

forrásának tekinthető. A Pálóczi Horváth Ádám *A tétényi leány* (1816) c. vígjátékából is jól ismert okos leány típusának magyar népmesei adatai a következő helyeken találhatók: Nyr. IV. 375. XV. 231., MNGy. I. 478. l., X. 13. sz., XIII. 76—77. sz. 526. l. j. Vö. EPhK. 1889. 478. l., Ethn. II. 1891. 234. l. III. 1892. 282. l., «A félig gyalog, félig lóháton»-motívumának a Nyr. II. 275. lapján olvasható gyöngyösi feljegyzését és a Pesti Hírlap 1882. okt. 18. számában közölt népies változatát ismerjük. Az utóbbi Toldi Miklós nevéhez fűzi a cselekményt. Megvan továbbá az *Argirus* Dózsa Dániel-féle átdolgozásában is. Ezt Kőváry László adta ki a *Száz történelmi rege* c. gyűjteményében, Kolozsvár 1857. 59—60. l. Vö. Binder Jenő, EPhK. XXVI. 1902. 515—521. l.

Az álgyilkosság motívumához párhuzamul idézhető a *Salamon és Markalf* c. népkönyvnek az a részlete, amelyben Markalf az asszonyember fecsegő természetét bizonyítja be, (RMKT. VIII. 294—295. l.) és az *Omnia vincit amor* c. pálos iskoladráma intermediumának II. actusa (Bayer József RMK. 2. 31—36. l., Alszegehy Zsolt, A Kisfaludy-Társ. Nemz. Kvtára IX. 290—295. l.); itt Kocsonya uram époly eszközökkel teszi próbára felesége titoktartó hűségét, mint Koháry István Giléty Mária álhatatosságát, annak a tételének igazolására, hogy a feleség a férj legnagyobb ellensége.

5. A hitszegően eltulajdonított pénz visszaszerzése.

6. Kincs helyett követ és jó tanácsot rejtő titokzatos láda.

a) A 48-i szabadságharcba vonuló Kartalyi Péter kereskedősegéd csekély vagyonkáját egy Árkádi nevű gazdag emberre bízta. Visszatérése után a ravasz zsugori eltagadta a nála lett ezer tallért. Bizonyítani nem lehetett, s így furfangos módon kellett a pénzt visszaszerezni. A kárvallozt jó barátja, Stankovics Döme kapitány, megjelent Árkádinál s előadta azt a szándékát, hogy nagy összeget szeretne nála biztonságba helyezni. A megegyezés szerint épen e beszélgetéskor belépő kereskedő most az első szóra visszakapta ezer tallérját a kelepcebé jutott gonosz Árkáditól, aki a nagyobb összeg reményében könnyű eleganciával akarta fitogtatni megbízhatóságát új kliense előtt. — b) A kereskedő szorgalmas munkája e kis összeget idővel tekintélyes vagyonná gyarapította. Öregsége küszöbén engedett három leánya unszolásának s minden vagyonát szétosztotta közöttük. Magának semmit sem tartott meg, hanem felváltva élt hol az egyik, hol a másik leányánál. Keservesen kellett azonban tapasztalnia gyermekei szeretetének fogyatékoságát. Türelmetlenek voltak s igyekeztek lerázni magukról a hasznavehetetlenné vált öreget. Ebből a helyzetből is barátja furfangos tanácsa szabadította ki. Egy alkalommal, amikor három leánya épen együtt volt, egy fekete ládát kézbesítettek az apának. Nagy

volt a meglepetés, mert a küldemény úgy szólott, hogy pénzzel és ékszerekkel van tele. Felcsillant a leányok szeme, s versenyezni kezdtek a szerepben. Boldog volt, aki magához csalhatta a kényeztetett sorba került öreg urat. Halála után mohón rohantak a titokzatos fekete ládához. Csak három közönséges kő volt benne, a három nyomorult köszív szimbolumaként, s egy cédula ezzel a tanáccsal: amíg éltek, sohase adjátok oda mindeneteket gyermekeiteknek. (*Dekameron* III.; HI. 10. 175—192 l.: *A titokzatos fekete láda.*)

Mikszáth elbeszélése két régi híres anekdotát olvasztott egybe. a) A hitzegően eltulajdonított pénznek cselfogással való visszaszerzése pontosan megfelel a *Gesta Romanorum* 118. elbeszélésének (v. ö. Haller János: *Gesta Rom.* CXVIII. r. Katona L. kiad. 334. l.), azzal a különbséggel, hogy itt egy vénasszony tölti be azt a szerepet, amelyet Mikszáthnál a jó barát visz. A GR. története tovább követhető Petrus Alphonsus 1110 körül szerzett *Disciplina clericalis* c. keresztény erkölcstanáig. Ennek egyik példája (Ex. XV: *De decem cofris.* Hilka kiad. 1911. 22—23. l.), amelyet a GR. változatlanul másolt le, köti össze a keleti és nyugati változatsorokat. L. a további adatokat Chauvin: *Bibliogr.* V. 252. IX. 23., Österley: GR. c. 118-hoz tartozó j., Zachariä: *Kl. Schriften.* 167. 390., Ztschr. d. Ver. f. Volksk. 33. 77. l. — b) A titokzatos ládáról szóló második rész Keleten és Nyugaton rendkívül elterjedt elbeszélés. Keleti változatai közül utalhatunk a *Katharatnakara* 2. 251. 260. sz. történetére, a nyugatiak közül pedig a következő legnevezetesebb helyekre: *Scala celi*, 1480. 98 b., Bromyard: *Summa praedicatorum.* A. 21. 17., Hagen: *Gesamtab.* II. 407. 49. sz., Pauli c. 435: *Der ein Kolben machet*, Hans Sachs: *Der Kolb in Kasten.* 1541. 1557. Keller-Goetze 25. 119., Luther: *Tischreden.* 1. 206., Kirchhof V. 109. 111., Zambrini 10. nov., Sercambi 12. nov. V. ö. Dunlop-Liebrecht 273. 492. l., Köhler I. 431. II. 558., Bolte: Pauli II. 358. l. 435. sz. j.

7. Papirius.

A labancok ostroma alatt álló Kassa városi tanácsa nagy titokban haditervet dolgoz ki az ellenség törbecsalására. A tárgyalás befejezésekor a kis Schmidt Miklós ugrik ki a kályhából, ahová fecskefészek keresése közben a belépő uraktól megzavarva rejtőzködött. Nagy a kétségbeesés, mert az eszeveszetten elszaladó gyermek bizonyosan elhíreszteli az okosan kieszelt hadi plánumot. Nemsokára tüntető asszonycsoport vonul a tanács elé azzal a követeléssel, hogy ezután minden asszony két férjet válassztasson. A tanácsurak nem tudják mire vélni ezt a kívánságot, míg a kis fiú anyja szemrehányást nem tesz a női nemet kijátszó tanácsai határozatért. Kitűnik ekkor a titoktartásban esendő asszonyok végzetes tévedése. A kis fiú ugyanis a szenátus végzését mindenképen tudni akaró anyjának faggatásai elől azzal a föllentéssel tért ki, hogy a tanács iménti határozata

értelmében ezután minden férfi két feleséget tarthat. A 14 éves gyermeket okos hallgatásáért Kassa szenátorává választották. (*Kisebb elbeszélések.* 26. 156—163 l.: *Tizennégy éves szenátor.* Az áltitok kificeségésének motívumával még egyszer él Mikszáth, *Az én kortársaim* egyik helyén, 21. 54. s k. l.)

Anekdótánk legkorábbi magyar emléke a tárgyhoz és az alkalomhoz módosított más indokolással Pázmány Péter püünkösd utáni 5. vasárnapi második predikációjában olvasható:

1. «Más szép dologgal ismérteté egy római tanácsos, mely titkon kel tartani, a mit ki nem akarunk hirtetni. Mert a felesége ötlet sok sirással kérdezvén, mi dolog, a mit a tanács oly titkon forral? Azt költé és nagy titkon mondá az aszszonynak, hogy egy pacsirta fejében aranykoronát láttak: és azon búsulnak, mit jegyez? Az aszszony ezt megsugá szolgálójának, ez másoknak: és annyira terjed, hogy, mikor a tanácsba érkezik az ura, mindenek tudták ezt a hírt; és tölle kérdezték, ha látta a pacsirtákat». (*Predikációk.* 1636. 789. l. ÖM. VII. 223. l.)

További magyar nyomok: 2. Haller János: *Gesta Rom* CXXVI. r. Katona L. kiad. 355. l. — 3. Andrád: *Anekdóták* 1790. II. 65. sz.: *Egy férj's két feleség, vagy megfordítva.* — 4. Aszalay József: *Szellemi omnibusz.* 1856. II. 3. l. — 5. Garabonciás Diák. 5. 1886. 33. sz. 266. l. — (A gyóntatni akaró apácák titokszegéséről szóló rokon típusra vonatkozólag l. Katona Lajos, IK. IX. 1899. 375. l.)

Anekdótatípusunk neve a *Gesta Romanorum* elbeszéléséből (c. 126: *Quod mulieribus in nullo est credendum et presertim de secretis celandis*) származik, amely a férfiak bigámiájáról való állítólagos szenátusi határozat további elágazódásának alapszövege. Vele Andrád anekdotája teljesen és Mikszáth elbeszélése minden fontos mozzanatában pontosan egyezik. A GR. történetét megelőző és követő legnevezetebb előfordulások: Plutarchos: *De garrulitate*, 11., Gellius: *Noct. Att.* 1. 23., Macrobius: *Saturn.* 1. 6. 20., Vitry 235. sz. (Crane), Vinc. Bellovacensis: *Spec. doctrinale.* 5. 10., *Cento novelle antiche*, 67. sz., Sercambi 32. nov., Pauli c. 392: *Papirius sagt, man sollt einem Man noch eine Frau geben.* Hans Sachs: *Papirius mit den Weibern.* 1545. 1550. 1556. Fab. 4. 24. 256. sz. 6. 342. 670. sz. Fastn. 6. 136. 73. sz. V. ö. Österley: GR. 732. l., Bölte: Pauli II. 347. l. 392. sz. j.

8. Jovinianus.

Morus király udvarol minisztere feleségének. A szép Florilla egy kitöltetlen halálos ítéletet kér hatalmas udvarlójától. A király viszi is a zsebében. Várnia kell azonban, amíg bemehet hozzá. Addig levetkőzik s megfürdik. Ezalatt a férj, aki neszét vette a dolognak, ellopja a király ruháit. Meztelenül járkál ide-oda, senki meg nem ismeri, hogy ő a király. A ruhában

talált halálos ítélettel a férj a szép Florillát lenyakaztatja. (*Kisebb elbeszélések.* 27. 43—55. l.: *A király ruhái.* V. ö. Beke Ödön, It. III. 1914. 319. l.)

Mikszáth ebben az elbeszélésében az elbizakodottsága miatt megbűnhődő kevély császár *Jovinianus* néven ismert meséjét formálta át szerelmi történetté. A legendás mozzanatokát mellőzte, mert «azt a többit már én sem hiszem». Az évezredekre visszanyúló tárgy a buddhista vallási felfogásban gyökerezik. Az indiai mese előbb Perzsiába jutott, onnan szóbeli közvetítéssel a zsidókhoz került s legendává alakult. Ebben a formában telepszik meg az araboknál, majd Bizánc közvetítésével Nyugat is megismerkedik vele. A nyugati alapszövegnek idők folyamán három változata alakult ki. Köztük legrégebbi a *Gesta Romanorum*-nak *Jovinianus* c. elbeszélése (c. 59). Legelső feldolgozója a XIII. században élt osztrák Stricker, v. ö. Hagen: *Gesamtab.* III. 409—426. l. Őt követte a XV. században Hans Rosenplüt mesterdalnok, majd Hans Sachs 1549-ben. További vándorútjában minden számottevő irodalmat érintett, Sercambitól Longfellowig a feldolgozások hosszú sorát vonva maga után. V. ö. Benfey: *Pantschatantra*, I. 129. l., Köhler II. 207. 250. 584., H. Varnhagen: *Ein indisches Märchen.* 1882., György Lajos: *Jovinianus.* IK. 28. 1918. 159—180. l.

A tárgy története minálunk a XVI. századtól napjainkig terjed: 1. Poli István: *Jovenianus* c. széphistória, 1593. V. ö. Szabó Károly: RMK. 369. 2091. 2114. sz. György L.: IK. 1918. 181—190. l. — 2. Haller János: *Gesta Rom.* LIX. r. Katona L. kiad. 208. 495. l. — 3. Debreczeni Gyula: *A meg-alázott kevélység.* 1895. V. ö. It. VII. 1918. 338. l. — 4. Sík Sándor: *Jovenianus császár története.* Novella. Élet 1917. 43—47. sz. U. ö.: *Hét szép história.* 1921. 5—36 l.

9. Pipinus.

Az apa mostohát vesz a házhoz. Mindkettőjüknek van egy-egy csecsemő korbán levő fiuk, akiket az apa az otthontól távol neveltet föl. Amikor idővel hazakerülnek, az anya nem ismer rá saját gyermekére. Hiába könyörög urának, az el nem árulja, hogy az anyai szeretet egyformán oszoljon meg a két fiú között. A szabadságharcban mindkét fiú honvéd lesz, s az egyik elesik. Most már az anya maga kéri a férjét, hogy ne fűdje fel a titkot (*Kisebb elbeszélések.* 26. 121—133. l.: *Egy fiúnak a fele.*)

Mikszáth elbeszélése azonos a *Gesta Romanorum* 116. fejezetében olvasható Pipinus király fiainak történetével. Csak a korbán és a cselekmény magyar környezetében van a különbség. V. ö. Szigetvári Iván, EphK. 34. 1910. 735. l., Haller János: *Gesta Rom.* CXVI. r. Katona L. kiad. 330. l., Österley: GR. c. 116-hoz tartozó j., G. Brunet: *Violier des Histoires Romaines.* 1858. 275. l. j.

10. Amicus és Amelius.

Egy veronai és egy nápolyi ifjú a XV. században manapság ismeretlen becsületességből és önzetlen szeretetből nagy áldozatokat hoz egymás iránt: az egyik oda adja a mátkáját, a másik érintetlenül visszaadja, pedig az is szereti. Társa pénzét ellenben nemcsak megőrzi, hanem meg is szaporítja. Majd az egyiket gyilkosság gyanúja miatt halálra ítélik, mire a másik vállalja a tettet s meg akar halni érte. Ez az igazi gyilkost önvallomásra készíti, a két jó barát pedig sok önfeláldozó szenvedés után megtalálja a megérdemelt boldogságot. (*Kisebb regények.* 11. 5—33. l.: *Galamb a kalitkában* c. kettős elbeszélés első fele.)

Ez a mai kor önző cudarságának ellentétéül megrajzolt kép a törhetetlen hű barátságot példázó *Amicus és Amelius* mesetípus körében helyezhető el. V. ö. *Poncianus* XV. b. nov. Heinrich G. kiad. RMK. V. 229—231. l. és Katona Lajos: *Irodalmi tanulmányai.* 1912. I. 263—267. l.: «Amicus és Amelius» magyar népmesei típus. Mikszáth közvetlen forrása a *Gesta Romanorum* 171. elbeszélése volt (v. ö. Haller János: *Gesta Rom.* Katona L. kiad. CLXXI. r. 452. l.), ez viszont a Petrus Alphonsus *Disciplina clericalis*ának vele pontosan egyező keleti eredetű példájával (Ex. II.: *De integro amico.* Hilka kiad. 1911. 4—6. l.) függ össze. Az Amicus és Amelius-féle mesetípus Mikszáth kibővítette az ókori (Cicero, Val. Maximus, Jamblichus, Porphyrios stb.), másrészt a keleti és nyugati változatsoraiból, különösen a Schiller legnépszerűbb költeményéből (*Die Bürgschaft*) jól ismert *Damon és Phintias* motívumával. Vö. Franz Stadelmann: *Die Bürgschaft.* Trieszti cs. és kir. gimn. 1896. és 1897. évi ért. Heinrich Gusztáv: *Schiller balladái és románcai.* 1897. 107—111. l. U. ö: EPhK. XXIII. 1899. 952. l.

GYÖRGY LAJOS.

ZRINYI A XVII. SZÁZAD VILÁGÁBAN.

(Első közlemény.)

I.

«Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel, dühösséggel teli, kapóul és ölénben viseli a magyar koronát, én csaknem mintegy néma, kinek semmi professióm a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal elijeszthetném ezt a dühös sárkánt, kiáltván: Ne bánts a magyart!» Tudta Zrinyi, hogy e sárkány ellen nem segít a felkiáltás, csak a fegyver. Ez a *Török áfium* erősödő, dübörgő refrainje: fegyver! Támadjon fel ez az ország, újuljon meg lélekben és vívjon meg a törökkel. Zrinyit ekkor nem egészen három év választotta el a nem sejtett haláltól, s utolsó pillanataig ennek a viadalnak a jegyében élt, mint ahogy erre született és erre nevelték.

Hivatása már gyermek korában szimbolumot öltött előtte, amikor még a poézis osztályát járta a gráci jezsuitáknál. A jezsuiták színjátékokban, misztériumokban dicsőítették a hit hőseit, s ezek az ünnepi játékok át meg át voltak szöve korszerű vonatkozásokkal. A fiatal Zrinyi öccsével együtt több ilyen misztériumot látott, köztük Szent György viadalát a sárkányokkal.¹ Természetesen a legyőzött sárkányok egyike, ha nem is valamennyi, a törököt jelképezte. Zrinyi megrendülten fogadhatta magába a képet egész életére: hiszen apja, nagyapja György volt, s védőszentjüket tisztelték Szent Györgyben — küzdöttek is Szent Györgyként a török sárkány ellen. Mártirhalált halt ősüknek példája lelkesíthette a Zrinyieket. S ennek az ősnak keresztnevét örökölte a dédunoka.

Mindaz a nagy tisztelet, amely a dédapát körülfogta, kötelességgként súlyosodott a fiatal Zrinyire. De nem is szorult sok biztatásra. Nyugtalan, forró vérének nyűg volt az iskola, alig várta, hogy cselekedhessék. Üres óráiban a kobzot verte, mint apja.² A vitézi dalok egyhangú ritmusa lelkének ösztönös formája lett: ebben írta meg nagy eposzát. Nem bírta sokáig a függést, a békés életet könyvek között: hazament a déli

¹ Széchy Károly: *Gróf Zrinyi Miklós, a költő*. 1896. 58. l.

² Takáts Sándor: *Zrinyi Miklós emlékezete*. Bpesti Szemle, 1918. 173. kötet 345. l.

végekre. De bizony tanulnia kellett tovább. Csakhamar Nagyszombatban látjuk, majd Bécsben az egyetemen; beszédet tart a dómban Magyarország védőszentjéről, Szt. Lászlóról, akiről második keresztnévét nyerte.

Bécsben sem maradt meg sokáig, ismét Nagyszombatba ment gyámja udvarába.¹ Pázmány Péter nagy célokra nevelte a horvát bánok sarjadékát. Azon igyekezett, hogy ami neki nem sikerült: egyetemes európai ligával kiűzni a törököt², azt gyámja vigye végbe. Hivatott vezért akart belőle teremteni a nemzetnek. Zrinyi már akkor olvashatta a magyar történelmet, Bonfiniét, Thuróczit és Istvánffyt. Ez az utóbbi dédapjának nemcsak hősi halálát beszélte el, hanem megőrizte egy beszédét is, amelyben az hatalmas nemzeti hadsereggel a török kiűzését javasolta.³ Végül tanulmányai befejezésül gyámja zarándokútra küldte Olaszországba.

*

VIII. Orbán pápa sokoldalú, de magát koncentrálni tudó, hatalmas egyéniség volt. Politikus, hadvezér, mecénás, óda- és zsoltárvíró s az egyház feje egy személyben. Szeretettel és kitüntetően fogadta a tizenhatéves Zrinyit. Költeményei kötetén kívül olyan horatiusi idézettel ajándékozta meg, mely irányt adhatott volna egy életre más korban is, nemcsak az emblémák és jelszavak korában:⁴

Fortes creantur fortibus et bonis;
Est in iuvenis, est in equis patrum
Virtus, neque inbellem feroces
Progenerant aquilae columbam.

Valószínű, hogy a pápa bemutatta Zrinyinek alkotásait és rajta volt, hogy megismerje az olasz szellemi életet is.

Az akkori szellemi élet középpontjaiban, az akadémiákon, vitatták meg az irodalmi problémákat, olvasták föl a divatos költők verseit és a tagok nagymennyiségű utánzatait a líra, eposz, levelek, történeti próza köréből. Rómában tartotta székhelyét többek között a híres Accademia degl'Umoristi, melynek nemrégiben a 'század ékessége', maga Marino volt a 'fejedelme'. Még élénken emlékezhettek az akadémián a Franciaországból hazatérő Marino fényes fogadására (1623), mikor az fölolva-

¹ L. Fraknoi V.: *Zrinyi a költő tanulóiévei*. Bpesti Szemle, 1917. 170. kötet, 161—183. l.

² Hóman—Szekfü: *Magyar történet. A XVII. század*. 1931. 285. l.

³ Négyesy L.: *Gróf Zrinyi Miklós művei*: I. kötet. Bevezetés, 30. l.

⁴ L. Zrinyi bejegyzését M. Barberini: *Poemata c. könyvéhez. Bibliotheca Zrinyiana*. Wien. 1893.

⁵ Legalább is erre enged következtetni a lelki okokon kívül Zrinyi könyvtárának egy darabja is: *Aedes Barberinae ad Quirinale a Comite Heronimo Tertio Perusino descriptae*. L. Bibl. Zriny. 84. l.

sott egy éneket készülő vallásos eposzából a *Strage degl'Innocentiből*. Marino életének dicsőséggel teli korszaka volt, midőn VIII. Orbán pártfogoltjaként, kardinálisok körében, akadémiák szakadatlan ünneplése közepett olvasta föl egyre-másra költeményeit.¹ Halála után az Accademia degl'Umoristiben tisztelték legbensőbbben és védelmezték abban a heves vitában, amelyet a 'petrarchista' Tommaso Stigliani támasztott ellene. Marino kedvelt művét, a *Strage degl'Innocentit* még első kiadásának évében (Nápoly, 1632) újranyomják Rómában egy töredék eposzával, a *Gerusalemme distrutta*val együtt.² Zrinyi itt ismerhette meg Marino költészetét, de nemcsak líráját, hanem két vallásos eposzát is, melyek — mint látni fogjuk — döntő szerepet játszottak a *Szigeti veszedelem* keletkezésében. Marino e két eposza nyilvánvaló Tasso-utánpótlás és beletartozik a seicento eposzáradatába.

Olaszországban a török ellen buzdító irodalom még humanista örökség, azonban Tasso tette a keresztény-pogány küzdelmeket minden barokk epikus költő hevületének célpontjává. Először Tasso hőseiről, cselekvényéről keletkeztek ciklikus hősköltemények. Majd kezdtek megénekelgetni minden számbavehető csetepatét, melyben olaszoknak dolguk volt a törökkel, azután idegen országok hős törökverői kerültek sorra (pl. Skander bég), majd már a török sem volt lényeges, csak pogány legyen (Bulgheria convertita, Attila), vagy a tatárokat tették meg keresztényeknek s velük harcoltatták a törököket, végül az olasz városok mesékbe vesző eredetét, vagy egykorú hódításokat, várostromokat választottak énekük tárgyává. Sannazzaro és Tasso nyomait követve vallásos eposzokat is írtak; ilyenek voltak Marino vallásos eposzai is.³

Ez a gazdagon virágzó eposzköltészet figyelemmel kísért minden töröktől visszafoglalt országrészt vagy várat, és még a *Szigeti veszedelem* megírása után több, mint három évtizeddel is hozott létre eposzokat, pl. Buda visszafoglalásáról kettőt.⁴ Valamennyiükben Tasso motívumait, alakjait, Tankrédet, Goffrédot, Clorindát, Armidát, Argantét, és Ariosto hőseit látjuk viszont megszokott nevükön, vagy új névvel, de csak annyi színezéssel és változtatással, amennyit az epigonok egyénisége bele tudott vinni.⁵ A műeposz egy tipikus vonását látjuk, fokozottan a seicento hőskölteményeiben: ha csak lehetséges dinasztikus

¹ Marino római tartózkodására vonatkozólag I. Fr. Picco: *Il Cavalier Marino*. Roma. 1927. 46—51. l.

² *Scrittori d'Italia*. G. B. Marino: *Poesie varie*. Bari. 1913. 405. l. jegyzet.

³ *L. Storia dei Generi Letterari Italiani*. Antonio Belloni: *Il poema epico e mitologico*. Milano, 254—297. l.

⁴ L. Eug. Kastner: *Epoee italiane sulla liberazione di Buda dal dominio turco*. Corvina. 1927. 100—109. l.

⁵ V. ö. Belloni: i. m. 294. l.

célokat szolgálnak, fejedelmi családok őseit állítják be Krisztus bajnokainak, de nem felejtik el megjövendőlni a dicső tetteket sem, melyeket az ősök leszármazottai fognak véghezvinni.

Ebbe a csatamotivumoktól telített irodalmi levegőbe, ahol azonban a műveltek legnagyobb része még nem látott élő törököt, toppan be a fiatal magyar főúr, idegenszerű öltözetében, mártírok, törökverők ivadéka, kobzos diák, aki a harcok közvetlen közelében élt, sőt már forgott is csatákban. A kíváncsi és lelkes olaszok bizonyára nem fukarodtak dédapját Tasso hőseihez hasonlítani. A Szentatyától felgyújtott lelki gyermekembert körülfogja a barokk patosz és ennek terméke a Tasso-irodalom. Valószínű, hogy nemcsak Tasso, Ariosto, Marino, hanem afféle epigon munkák is megfordultak a kezén, hiszen könyvtárában is odatette a nagyok mellé bizonyos Pietro Paolo Tozzi hőskölteményét a *Babilonia distruttat*.¹ Alkalmasint hozzájutott az *Amedeide* is, az a dinasztikus eposz, amelyet Gabriele Chiabrera, korának leghíresebb olasz fejedelmi családjáról, a szavojai uralkodó házról írt. A Savoiai család egyik ősenek, V. vagy Nagy Amedeónak törökellenes vállalatát énekelte meg benne.² Az eposz ajánlása Carlo Emanuele-hoz vezet, ahhoz a fejedelemhez, akiben a Machiavelli megjövendőlte „redentore d' Italia”-t vélték megtestesülni. Az olasz irodalom minden kiválóságát szellemi körébe vonta. Marino, Murtola, Tassoni, Chiabrera, Testi, Botero, Boccacini tisztelték benne a mecénást és remélték benne a barbárok kiűzőjét, a törökellenes olasz liga megteremtőjét. A fejedelem nemcsak „Itália első harcosa” volt, hanem maga is költő, kritikus, politikai író. Az irodalomra való hajlamot mintegy örökséget hagyta fiára, Vittorio Amedeóra is. Zrinyi lennjártakor ez a fiatal fejedelem uralkodott. Nagy apától született, nagy ősökre emlékeztető nevet hordott és még az ígéretbeváltás ideje előtt állt: Itália minden nemesebb lelke aggódva figyelte, folytatja-e apja művét. Annál inkább, mert a szavojai családhoz kapcsolódott a barokk életet átjáró politikai elvnek, a „ragion di stato”-nak legnemzetibb formája, Traiano Boccalinié.

A „ragion di stato”-nak igazi hazája Olaszország volt, szellemi apja pedig az a Machiavelli, akit épen a „ragion di stato”-elméletírói kárhoztattak legélesebben. Ugyanis a renaissance-kori uralkodási módszer továbbfejlődött a kezdődő barokkban, épen ezért a politikai élet érvényben tartotta Machiavelli tételeit. Műveit olvasták, történeti módszerét magukévá tették. A római monarchia történetíróját, Tacitust, magyarázza Scipione Ammirato műve, *Discorsi sopra Cornelio Tacito* (1594), Tac-

¹ L. *Biblioth. Zrinyi*. S. 76.

² L. Giuseppe Rua: *L'epopea savoina alla corte di Carlo Emanuele I*. Giorn. Storico della lett. Ital. XXII: 120—157. l.

tuson alapul Justus Lipsius machiavellista könyve, a *Politiorum . . . libri sex* (1589). Ezzel egyidejűleg megindulnak a támadások is Machiavelli ellen (Gentillet, Bodin).¹ De az eredmény mégis csak az, hogy a következő század politikai oraculumá Tacitus marad, műveiből barokk mezbe öltöztetett machiavellista tételeket vontak le. Fejedelmi eszményük felemás. A 'ragion di stato' olasz mestere, Carlo Emanuele fiainak nevelője, Giovanni Botero, fogalmazta meg legjellemzőbben ezt a felemás fejedelmi eszményt. Szerinte a fejedelem legyen istenfélő, bőkezű, bátor, eszes, de legyen kérlelhetetlen az eretnekek s mindazok iránt, akik abszolút hatalma ellen föllázadnak, ne bízzék meg senkiben, legyen képmutató, ravasz . . . stb.²

Nagyobb lendítést adott a savoiai udvar politikájának Traiano Boccalini. Ő volt a szolgaságba süllyedt olasz nemzet élő lelkiismerete. Eszmény és valóság között vergődik, mint Machiavelli. Gyűlöli a zsarnokot, mert az állam érdekét a magáéval azonosítja és csak kihasználja a népet. A fejedelem igazi feladata az alattvalók és maga között tökéletes harmóniát teremteni, alattvalóit boldogítani, azoknak viszont kötelességük a föltétlen engedelmesség. A valóságban azonban az emberek rosszak, s a fejedelem kénytelen hozzájuk alkalmazkodni. Így lesz Boccalini is Machiavelli követője.³ Korszakos jelentőségű tanításában a nemzeti gondolat. Kívánja, hogy a természetes határok szabjanak mértéket a fejedelmek hatalomvágyának.⁴ Itáliát, ezt a földrajzi egységet, hagyják el a barbárok — a földszabadítás a szavojai uralkodóháztól várható. Ezek a gondolatai a rideg Machiavellinek abban a lázító beszédében gyökereznek, melyet az Itália megváltójáról mondott. Logikailag azonban Boccalini kívánsága a 'ragion di stato' íróinak abból az elvéből folyik, hogy a fejedelmek saját érdekükben tartózkodjanak a természetellenes hódításoktól.

Boccalini elméletét a szavojai udvar lelkesen fogadta, tanításai nyomán politikai iskola alakult, idegenellenes irodalom fejlődött. Manifesztumok, filippikák forognak közkézen. Egyesek átveszik Boccalini műformáját is: a parnasszusi riportot.⁵ Maga Carlo Emanuele is résztvevett ebben a spanyolokkal folytatott vitairóadalomban. A szavojai udvarral vitázó spanyol író, Quevedo, így foglalja össze az új olasz politikát:⁶ «Szavoja hercege magára vette a buzditást, amit Niccolo Machiavelli a

¹ Friedrich Meinecke: *Die Idee der Staatsräson*. München u. Berlin, 192. 615—80. l.

² A. Belloni: *Seicento*. 386. l.

³ U. a. 389—396. l.

⁴ Tr. Boccalini: i. m. l. k. 268—269. l.

⁵ Belloni: i. m. p. 397.

⁶ *Biblioteca de autores españoles*. V. 48. k. *Lince de Italia*. Idézi M. Menghini: *La vita e le opere di G.B. Marino*. Roma. 1888. 32. l.

tirannusról írott könyve, az úgynevezett „Principe” végén adott: hogy szabadítsa fel Itáliát a barbároktól, ugyanígy fogta föl Boccacini célzásait és a „Pietra del Paragone” rosszindulatú megjegyzéseit és gyanúsításait; és elhatározta, hogy megszerzi magának ezt a nagyszerű, de éppannyira nehéz címet: „Itália felszabadítója”.

Milyen hatással volt Zrinyire az olasz nemzeti gondolat?

Arra egyelőre nincs semmi bizonyítékunk, hogy Zrinyi a szavojai udvarban járt, de ez nem is lényeges. Hallhatott eleget Szavojáról akár a züllött, gyűlölt spanyol uralom székhelyén, Nápolyban, akár a franciabarát pápai udvarban, vagy II. Ferdinánd toscanai hercegtől, akivel továbbra is fenntartotta az összeköttetést.¹ Különben pedig a „ragion di stato” annyira átjárta a mindennapi életet, hogy még a piacon és borbélyműhelyekben is arról vitatkoztak.² Bizonyára érdekelte Zrinyit a szétszaggatott Olaszország vágya a megváltás után, hiszen előtte lebegett szétszaggatott, idegenektől zsarolt Magyarország. Kétségtelen bizonyíték Zrinyi érdeklődésére a csáktornyai könyvtár, melyben negyven „ragion di stato”-val foglalkozó mű van, köztük a szavojai spanyolelleses irodalom minden fontosabb terméke: Boccacini parnasszusi riportjai, spanyolelleses műve a *Pietra del Paragone*, Valerio Fulvio Savoiano többrendbeli válasza Quevedónak s egy pontosabban nem jelzett mű, melyről Zrinyi sajátkezűleg írt katalogusában ezt jegyzi meg: „Carlo Emanuel Libellus Italicus.”³

Tehát Zrinyi Itáliában megismerte Tassót és a nyomán járó irodalmat, Marino líráját és eposzait, a nemzetközi politikát, a „ragion di stato” tanát, az irodalomban is tevékenykedő szavojai dinasztia nemzetmegváltó céljait. Visszatért nyolchónapos körútjáról a Zrinyi-nemzetség nemzetmegváltói hivatásában fölmagasztosulva, az önnevelés elhatározásával. És valószínűleg még egy szándékkal: hogy ha majd képes lesz rá, az olasz eposzok mintájára megénekli őse önfeláldozását, de Karnarutics krónikás énekénél szebben.

¹ Már Király György (*Zrinyi és a renaissance*. Nyugat. 1920. 551. l.) föltetelezte egy éles megfigyelése kapcsán (a Zrinyihez lehajló kereszt és egy firenzei freskó hasonlósága), hogy Zrinyi bizonyosan nem került el Firenzét. E föltevést megerősíti Zrinyinek egy sajátkezű jegyzete, melyet V. Malvezzi könyvébe írt le: «Láttam az Florentiai hercegnél az Török Chászár fiát nagy gondolatokat forralni.» (Közl. Széchy. i. m. III. köt. 199. l. jegyzet.) Később is fenntartotta az érintkezést a firenzei udvarral. Kitűnik ez náadorságot kereső leveléből, melyben szolgálja útján felajánlja Rákóczi Györgynek, hogy Vittorio Sirinek közvetíti a fejedelemre vonatkozó újságba való adatokat, leveleket, okiratokat, úgysis leküldi szolgáját a «florentiai herceghez.» (Kiadta Széchy i. m. III. köt. Függelék, 262. l.).

² Tr. Boccacini. i. m. I. k. 315. l. Meinecke i. m. 98. 147. l.

³ *Bibl. Zrinyiana*. 78. l. A IX. *Scholastici* sorozatban. 6. 57.

II.

Különös emblémát találunk Zrinyi egyik könyvében. Családi címerei, arcképei után Szigetvár látképére akadunk: fölötte allegorikus kép, amint Zeus lesujtja Phaetont a rohanó napszekérről.¹ Phaeton elnyerte a kegyet, hogy hajthassa apja szekerét, de gyöngé volt megfékezni a lovakat; a nap paripái elragadták, lángba borította, fölperzselt a földet, ezért nyomon érte a büntetés: Zeus lesujtotta.

Zrinyi ellentétekben vívódó lelke nyílik meg előttünk ezen az allegórián keresztül. Írásai forró, szenvedélyes léleknek mutatják, de ugyanakkor racionálisnak; tüze egy-egy elkeseredett mozdulatán keresztüllobban, de egész élete önmagán uralkodó, fegyelmezett főt mutat. A veszélyt mindig idejekorán föl tudta ismerni, és a jezsuita nevelés voluntarismusa átsegítette lelki harcain. Katonának született, olyannak, mint akikről azt írja, hogy a lélek forrósága ösztönzi őket mások veszedelmére. Azonban a szétszaggatott Magyarország „racion di stato”-ja is erre buzdítja: ez szerinte a leghasznosabb foglalkozás a házára.² Viszont a «hadi mesterség» a legtöbb «hasznot veszi» a tanulásból. Ezért tudatosan készül hivatására. És amikor hatalmas pátosza, de mindenekfölött a Biblia, meg a végvári vitézek Isten tenyerén nyugvó élete az örökkévaló eszmék magaslatára emelték, ugyanakkor lenn tudott maradni a földön. Tervei merészek, de mindig reálisak voltak, mert számbavette az élet minden emberi és várható mozzanatát, de el volt készülve a természetfölöttiekre és váratlanokra is. Zrinyi egyéniségében a földinek és az örökkévalónak ez az összeolvadása a legnagyobb. Innen van, hogy művei mindig a teljes Zrinyit adják: hadtudományi és politikai művei prófétai ihletűek, vallásos eposzának nagyszabású kompozíciója pedig hadtudományi és politikai aforizmákat is tartalmaz.

Csodálatos az is, hogyan tudott európai életet élni egy végvárban. Amint Olaszországból hazatérve berendezkedett, hozzálátott, hogy apjától rámaradt és körútjáról magával hozott könyveit könyvtárrá egészítse ki. A szükséges könyvek legnagyobb részét a közeli Velencéből szerezte be. Mindenek előtt hivatásába vágó könyveket, olasz körútja alkalmával megismert irodalmi műveket vásárolt. Híres és kétesértékű államraison-írókat, hadtudományi, történeti, földrajzi könyveket gyűjt össze. Az egész korabeli történeti irodalmat összeszedi könyvtárába: Sforza-Pallavicini, Priorato, Davila, Bentivoglio, Strada és a kisebbek történeti monografiáin, Pietro

¹ *Bibl. Zrinyiana.* 12. 1.

² *Gróf Zrinyi Miklós... hadtudományi munkái.* Kiadta Rónai Horváth Jenő. 1891. 71—72. 1.

della Valle keleti útirajzain, Virgilio Malvezzi politikai regényein keresztül Vittoria Siri európai újságjáig.¹ Megszerzi a latin remekírókat, az olasz irodalom nagyjait (Dantét, Petrarcat, Boccacciót, Ariostót, Machiavellit, Guicciardini) és melléjük jótékony homályba vesző „accademico virtuoso”-kat. Jellemző, hogy a könyvtárban az olasz költők tizennyolc kötete közül hét Marino műveit tartalmazza. Érdeklődése kiterjedt a titokzatos, csodálatos, kényes és nevetséges dolgokra is. Érdekelte őt a mágia, anatómia, állattan, Nyugat-India rejtelmek, a makarónikus-költészet, a politikai röpiratok és Angelica Tarabotti olasz költőnő levelei. Ha könyvtárának vagy háromszáz címet tartalmazó katalógusát átfutjuk, föltűnik, hogy túlsúlyban vannak a történelmi könyvek. Mi ennek az oka? Maga Zrinyi nyilatkozik róla a *Vitéz hadnagy* előszavában: „azért, mert experientiával ebben a békességes seculumban (ha annak kell mondani) a török rablásait nem igen tanulhatni, applicáltam magamat históriák olvasására. A magyarokét először átolvasván, rájöttem a rómaiakra, akikből im tanultam is egynéhány tudományokat, ugyan jobb részét azért experientiával is comprobáltam.” Tehát először a magyar történetet olvasta. Kivált három alak vonzotta: Hunyadi János, Mátyás király és dédapja. Állandóan jegyzetekkel kísérte olvasmányait.² E jegyzetekből alakult ki hadtudományi aforizmának jó része. Zrinyi új műfajokat honosított meg a prózában. Amint mindegyre magasabb katonai tisztségeket ért el, a szerint mindig megírta az épen időszerű tisztségben követendő elveket. Így, amikor 1646-ban kinevezik tábornommesterré: belefog a *Tábori kis tractába*, de amikor 1649-ben beiktatják a horvát báni hivatalba s megválasztják a horvát végvárak főkapitányává, előbbi munkáját abbahagyja és *Vitéz hadnagy* címmel gyűjteni kezdi a hadvezetésre vonatkozó gondolatait.

Munkái és a könyvtárában meglévő korabeli művek között a legszorosabb az összefüggés. Igaz ugyan, hogy Zrinyi prózai munkásságát nem szabad eredetiség szempontjából vizsgálni, mert őt gyakorlati cél vezette: tanulni akart, és honfitársain segíteni — egyébként is, ha hiányzó műfajt kell pótolni, az első kísérlet mindig többé-kevésbé szabad fordítás szokott lenni. Zrinyi még így is hozzá alkalmazta az átvett igazságokat

¹ Vittorio Sirivel személyes ismeretségben volt. Az olasz történetíró Zrinyiről nagy dicsérettel emlékezik meg. Érdekes, hogy az olaszul nem tudó magyar olvasókra annyira tekintettel volt Siri, hogy a Magyarországon történt eseményeket latinul vette be újságjába. (L. Zrinyi Miklós levele a nádorság kérdéséről. Kiadta Széchy: i. m. i. k. 261—262. l.)

² Rendkívüli hiány, hogy ezek a jegyzetek mindeddig kiadatlanok. Pedig rajtuk keresztül tudnánk közelebb férni Zrinyi lelkéhez, műveinek genesiséhez.

egyéniségéhez, a viszonyokhoz és tapasztalataihoz. Sőt, ha forrásait nem ismerve olvasni kezdjük, eszünkbe sem jut átvételre gondolni, mert lelkesedése áttüzesíti anyagát, lényegre törekvő, görgeteges nyelve átalakítja épügy, mint amikor a szürke anyag szikrázó, vakító tüzzé olvad a kohóban és hasznos formákba ömlik.

Ezt tapasztaljuk akkor is, ha összehasonlítva Marino vallásos eposzait a *Szigeti veszedelem*mel, belelátunk e hős-költemény keletkezésébe.

A *Szigeti veszedelmet* tartalmazó verses kötet címe allegorikus: *Adriai tengernek Syrenája*. Ezt a címet akár Marino is adhatta volna, mert ő hirdette, hogy a költő célja, meglepetést okozni az olvasónak.¹ S valóban Marino tud fölvilágosítást adni a cím eredetére. Marino Nápoly szülötte volt: a hitrege szerint Nápoly közelében éltek a szirének a tengerparton, ezért a Tyrrheni tengert a „szirének tengeré-nek” nevezték. Midőn Marino diadalmenetben bevonult Nápolyba, úgy üdvözik, mint „egy új tengert”, amely «a nemes szirén tengerébe» torkollik.² Marino költészetének sokat használt kelléke a «szirén», s nyomán Zrinyi többször használja.

Marinót ádáz ellensége, Stigliani, «a gonosz szirén fia» nem egészen hizelgő elnevezéssel illeti.³ Maga Marino pástorköltészetét «pásztorsip»-nak (Zampogna), épenúgy egész költői készségét «sirena»-nak nevezi. A *Strage degl' Innocenti* ajánlásában Alba hercegnek, Nápoly kormányzójának dicséretét így fejezi be: «Úgy, hogy nemcsak az én szirénám ünnepli és énekli boldogan híres tetteid, hanem a Tyrrheni tenger hangos habja is a te halhatatlan nevedet mormolja.»⁴

Zrinyi járt Nápolyban, Marino szülővárosában, majd megvette a *Strage degl' Innocenti* velencei kiadását⁵ és a *Szigeti veszedelem* következő helyeiről kétségtelenül megállapítható, hogy használta:

A *Strage degl' Innocenti*ben olvassuk, hogy az alvilág fejedelme a három furia testvérét, a Kegyetlenséget küldi, hogy Heródest a betlehemi kisdedek lemészárlására rávegye. Marino először leírja az alvilág fejedelmét: kígyó-kötelekkel megkötözve ül trónusán; haját is kígyók díszítik, tekintete dült

¹ «È del Poeta il fin la meraviglia.» Idézi Fr. Picco im. 81. l.

² Idézi u. a. i. m. 51. l.

³ «Figlio della Sirena ingannatrice ed alla madre equal se'l ver si dice.» Idézi Menghini im. 288. l.

⁴ Marino: *Opere*. Napoli. 1861. 451. l.

⁵ Zrinyi nápolyi tartózkodására: Fraknoi: i. m. 181. l.

A *Strage degl' Innocenti* megvan a Zrinyi-katalogusban. Bibl. Zrinyiana S. 19. és 77.

és véres orrából, szájából füstölgő, gőzölgő lehellet tódul (I. 5—8.). Zrinyi ezt megrövidítve Allecto külsejére viszi át:

Száz láncsal van kötve, száz bilincs a kezén,
Kigyókból áll haja s kötelőznek fején,
Véres, mérges tajték foly ki az két szemén,
Dohos kénkúpára jön ki rut gégején.

A Kegyetlenség elröpül teljesíteni a parancsot; amerre száll, minden élet elpusztul. Így ér Heródes palotájába, de nem akarja hazug és gonosz szörnyarcát mutatni. Fölveszi Heródes elhunyt fivérének, Giusippónak külsejét. Zrinyinél ugyanezen okból veszi fel Allektó Szulimán atyjának külsejét:

S, hogy inkább hamarább elhitesse véle
És, hogy megrettenést szívében ne tenne . . .

Szelim épen úgy korholja fiát, mint Giusippo az alvó Heródest:

Fiam, te aluszol? — így kezdé beszédét . . .
Aluszol te mostan és nem népsz elődben.» (I. 34, 35.).

Giusippo a hanyag sajkához hasonlítja Heródest: nem veszi észre, hogy sűrű, sötét felhők fogják körül (I. 54.). Zrinyinél is megtalálható a hasonlat nyoma:

Aluszol te mostan és nem népsz elődben,
Mely nagy fölyhőt kerenget Károl elődben
És, hogyha idején nem vészed eszedben,
Itt fogsz megnyomatni aluvó helyedben. (I. 35.).

Beszédük gondolatmenete is egyezik. Giusippo figyelmezteti Heródest a királyi sarj születésére, akit a nép máris királynak nevez, emlékezteti öccsét, hogy fogott már fegyvert kisebb okért is, végül megígéri Heródesnek, hogy mellette lesz és segíteni fogja. (I. 55—58.) Szelim ugyanígy figyelmezteti fiát, hogy addig menjen a magyarokra, amíg nincs egyezség köztük, mert ha időt ad nekik, azok veszítik el őt. Megígéri Szulimánnak: («Én leszek melletted és minden dologra Vigyázok hűséggel s minden nyavajádra.» I. 38.) Inti Szulimánt, ne menjen a kazulokra, ott nem engedi őket győzni fátuma. Végül még egyszer bátorítja fiát, ne féljen, mert ő és Mohamed próféta mellette lesznek. (I. 36—43.)

Marinónál a fúria, miután befejezte beszédét, mérges, sziszegő kígyót ereszt a király kebelébe, (Vergilius!) majd pedig tüzet lehel ereibe (I. 59. Tasso). Zrinyi elkerüli ezt a komikus halmozást, csak a kígyó-motívumot használja föl és kiegészíti azzal a művészi fokozással, amelyet Arany János már méltatott. (I. 44—45.)

Zrinyi figyelmét nem kerülte el az sem, miként remekel Marino a pokol rajzában. Hasznát is vette a Sziget ellen vonuló pokolbeli lelkek fölsorolásakor.

Marinónál a pokol szürkeségben gomolygó összevisszaság. A Háború, Bosszú, Düh absztrakciói között lengeti nagy kaszáját a Halál, (I. 40.) emberszörnyek, állatszörnyek csordái, ismét rőt, mitikus alakok tódulnak szemünk elé, (I. 41—46.) Zrinyi majdnem valamennyit szerepelteti, de csatarendbe állítja őket: hiszen ostromra vonulnak! Előre engedi az ijesztő állatcsordákat, utánuk az emberszörnyeket, közülük is előbb jönnek a látásra rútak, aztán a fülettépően jajgatók, végül a szörnyalakúak. (XIV. 36—39.)

De mindezek között kevélységgel sétál
Az világ rőttenő szörnyűséges halál,
Mindent irtózással meggyőz és nagysággal,
Mindkét keze terhes iszonyú kaszával.

Marino lapos leírásában a Halál rút szörny a sok között, Zrinyinél akkorára nő, hogy szinte beborítja árnyékával a földet.

Alderán buzdító beszédet intéz az ostromra induló lelkekhez: nem vesztették el fegyverüket azáltal, hogy letaszítottak a csillagos égből. Mégis elszenvedték, hogy a Megváltó leszálljon a pokolba és magával vigyen lelkeket. Sőt azóta a föld alá bujnak, ha csak meglátják a keresztet, pedig:

Miért rettegletni kell az vitéz szüvet,
Az mely az égben is nagy próbákat tett. (XIV. 42—50.)

Jöjjenek a török segítségére, támadják meg Szigetet. (XIV. 42—50.)

Könnyű fölismerni, hogy e beszéd gondolatmenete az ég ellen lázadó Lucifer monológjából származik. (*Strage degl' Innocenti*, I. 26—32.). Lucifer visszaemlékezik, hogy elvesztette ugyan az égben a harcot, de maga a nagy vállalkozás is dicsőség. Hanem az Isten nem éri be győzelmével, ki akarja népteleníteni az alvilágot. (I. 29.) De nem kell félni az erőszaktól. Ha el vesztette is ragyogását, nem vesztette el égi természetét. Olyan erős, amilyen volt: ha nem indíthat háborút Isten ellen az égben, majd indít a földön.

Az eddig bemutatott egyezésekből kitűnik, hogy Zrinyi használta Marinónak e művét és így ajánlását is olvasta, melyben «sirena»-nak nevezi költészetét. Zrinyi családjának története az Adria közelében fekvő brebiri lovagvárból indult ki, a család tengerrel határos birtokai később is megmaradtak. Zrinyi, a költő, Marino szerepét szánta magának Magyarországon: amint Marino a Tyrrheni tenger «sirena»-ja volt, úgy akart ő az Adriai tenger «sirena»-ja lenni. Valóban így is van: nemcsak lírájában honosította meg műformáit, hanem Marino töredékben maradt eposzától, a *Gerusalemme distrutta*-tól nyerte a közvetlen ösztönzést a *Szigeti veszedelem* megírására.

KARDOS TIBOR.

GYÖNGYÖSI-DOLGOZATOK.

(Második, bef. közlemény.)

II.

A Rózsakoszorú forrása.

A *Rózsakoszorú*, a már meglett ember korában katolikus hitre tért Gyöngyösi István adventi áhitatának költői gyümölcse,¹ bizonyos tekintetben elszigetelten áll nemcsak az ő költészetében, hanem az ellenreformáció egész magyar költészetében is. Nyéki Vörös Mátyás egyházi ember, s evvel függ össze költői működése is, Zrinyi Miklós gróf vallásos ihletét viszont nemzeti érzése is táplálja — a *Rózsakoszorú*ban a világi szerelmek költője szakít, bár nem véglegesen, eddigi profán mintáival s a pogány mitológiával, mely «játékosabb esztendőkben» oly sokat foglalkoztatta. Ez tipikusan barokk jelenség: Tassónál belső meghasonlásra vezetett, Gyöngyösinél, mivel büntudata kevésbé komoly, a *Rózsakoszorú* csupán adventi jámbor foglalkozás s korántsem a renaissance világiasságából kiábrándult lélek vezeklése. Utána még, igaz, hogy az erkölcsi tanulság fikciójával, a *Csalárd Cupidot* is megírhatja.

Nyéki Vörös Mátyás munkái mellett a *Rózsakoszorú* a legjellegzetesebb képviselője költészetünkben a barokk vallásosságnak. Ezt a jelentőségét már Horváth János kiemelte s egyzersmind annak a nézetének is kifejezést adott, hogy a *Rózsakoszorú* «semmi esetre sem egészen eredeti műve szerzőjének.»² Idegen mintákra egészen általánosan maga a költő is utal: «hol máfok veteményin nőtt, és szedett, hol magam plántálgatáfin termett» rózsákból fonta a koszorút. Először Imre Sándor tapogatózott ez irányban, s a latin minták fontosságát hangsúlyozta.³ Ezzel szemben Gyöngyösy László a forrás kérdésének felvetését is elutasítja.⁴ Prónai Lajos meg Gyöngyösi saját nyilatkozatából kiindulva keresi mintáit, de fordítás-voltának lehetőségét ő is elveti: «az olvasó titkainak költői, verses alakban való körülírását nem találtuk a vallásos könyvekben».⁵ Prónai mulasztása az, hogy csupán a magyar irodalmat veszi

¹ V. ö. a *Rózsakoszorú* ajánlását, melyből világosan kitűnik, hogy 1689-ben, az adventi napokban keletkezett.

² *Barokk ízlés irodalmunkban*. Napkelet IV. (1924.) 346. l.

³ *Az olasz költészet hatása a magyarra*. Budapesti Szemle. XVII. k. (1878.) 18. l.

⁴ Gyöngyösy László: *Gy. I. élete és munkái* 1905. 27. l.

⁵ Prónai Lajos: *Gyöngyösi István Rózsakoszorúja*. 1909. 26. l.

figyelembe¹ s így, bár alaposan átkutatja a XVII. század vallásos irodalmát, a *Rózsakoszorú* eredetiségét illetőleg teljesen elhibázott eredményre jut: a *Rózsakoszorú* eredetisége sokkal kisebb fokú, mint azt Prónai Lajos gondolta.

Hogy a *Rózsakoszorú* két különböző jellegű, különböző közönségre számító részre oszlik, maga Gyöngyösi jelzi *Az Olvasóhoz* címzett első ajánlásban: egyfelől a maga és a közönség felsőbb rétegének tudós követeléseit akarja kielégíteni, másfelől szem előtt tartja a tudós poétaságtól idegen, egyszerűbb olvasókat is, akik csupán az épületes könyvet vagy éppen az imádságot keresik majd a *Rózsakoszorú*ban. Hiszen a rózsafüzér áhitata kezdettől fogva elsősorban az egyszerű lelkeknek szól. Jellemző például, hogy Kopcsányi Márton Szűz Mária életével, örömeivel és epeségeivel foglalkozó elmélkedő művét szintén elsősorban a «deáktalan egyigyű hiveknek» ajánlja, «mert a'kik írált nem tudnak, azoknak mintegy Imádságos Könyvök az olvasó, melyben a'mi üdvöztönk élete, szenvedése, és a' keresztyéni tudománynak fő czikkeli, mint egy könyvben foglaltatnak.»² Olyan rózsafüzér-parafrázis tehát, melyet az egyszerűbb lélek nem ért meg, nem felel meg rendeltetésének, hiszen ennek feladata éppen olyan áhitat, melyben mindenki részt vehet.³

Az első rész, *Az Róza-koszorú kötéshez való készület*, látszik a költemény aránylag legeredetibb részének, bár alapgondolata, a világiságtól a vallásos költészethez, a pogány mitológiától a szent történethez, a fikciótól a vallásos élményhez való fordulás: barokk közhely.

Itt nem fabulás költeményt,
Avagy meséző Leleményt
Lehet erről hallanod:

Hanem igaz valóságot,
Valóságos igazságot
Kelletik már vallanod.⁴

Ezt a fordulópontot fejezi ki Zrinyi is:

Sirtál már eleget lám Ariannáért,
Fogyattad könyvedet csak egy violáért,
Csak meg nem változtál, mint Bibliis, semmiért,
Édes Musám, füért s rothandó eszközért.

¹ Prónai állítása így is téves: megverselt rosarium előfordul már Gyöngyösi költeménye előtt is irodalmunkban: *ROSARIUM | CHRISTUS URUNKNAK ELETÉBOL | kötött Boldog Asz/zony Koszorúja. (Cantus Catholici, 1651.)* Az énekszerző szeme előtt úgy látszik itt az a szöveg lehetett, amely Cornerus még idézendő *Magnum Promtuarium*ának Mária kultuszával foglalkozó *Pars II. Caput VII.* jelzésű részében *Modus alius utiliter legendi Rosarium sive Coronam, cum brevissimâ commemoratione vitae D. N. Jesu Christi & B. M. Virginis* cím alatt található.

² *A Boldog Szűz Mária élete, 1631.*

³ «Der Rosenkranz ist... verständlich für den ungebildeten Christen, und doch wird die Tiefe seiner Geheimnisse auch von dem gelehrtesten Theologen nicht ergründet» — mondja egy modern theologus. L. Wetzer u. Welte: *Kirchenlexicon*, s. v. *Rosenkranz*. X. k. 1276.

⁴ Az idézetek a *Rózsakoszorú* első (Löcse, 1690.) kiadása szerint.

Hidd ki most magadbul könyvedet nagy okért,
 Arrassz cataractát szemedbül méltóért;
 Azért, ki körösfán függött büneidért,
 Az ki Istened volt, megholt váltságodért¹

A német barokk költészetből pedig Rist sorai jutnak eszünkbe

Dieser Herbst der lehret mich,
 Daß auf Erden nichts zu finden,
 Das nicht durch den Todesstich
 Müsse bald verschwinden;
 Alles fleugt wie leichtes Heu,
 Ja wie Spreu
 Für den starken Winden.

Nun Parnassus, gute Nacht!
 Es ist aus mit meinem Spielen.
 Hab ich Vers' auf dir gemacht,
 Die der Welt gefielen,
 Fort nicht mehr; ich wil in Ruh'
 Immerzu
 Nach dem Himmel zielen.²

A *Készülethez* csak tartalmilag rokon helyeket tudtunk idézni; úgy látszik, Gyöngyösi egészben véve önállóan dolgozta ki, s csupán külső alakja (a *Stabat Mater* versformája) volt eleve külső körülménytől megszabva, t. i. maga a tizenöt rózsa által, melyet már latinból fordított. Eredetije a következő című latin költemény: *HYMNI QINDECIM super quindecim mysteria sacratissimi Rosarii, ab E. S. oblati, 1635.* Megtalálható Cornerus *Promptuarium*ában.³

Arról, hogy Gyöngyösi *Rózsakoszorúja* nem eredeti költemény, egyszerű összeolvasás akárkit meggyőzhet. Kétségtelen azonban, hogy nem elégedhetünk meg evvel a negatív megállapítással. A stílustörténeti vizsgálat legkézzelfoghatóbb adatait épen a fordított művek szolgáltatják, mert a tartalmi és a tisztán kifejezésbeli elemek itt választhatók külön erőszak nélkül. A fordított költeménynek eredetijétől való minden eltérése, minden kifejezésbeli gazdagodása együttesen a fordító költő stílustörténeti értékelésének objektív mértékét adja.

A már ismertetett *előkészület* által, melynek megfelelőt a latin *Rosarium*ban nem találunk, emeli Gyöngyösi a maga költeményét a tudós poétaság magaslatára. Magukat a rózsákat érdekes crescendóval kezdi:

Az első Ember Vétkének,
 Reánk terjedet Mérgének
 Halálos Mirigyétől
 Az ki meg-mentvén bennünköt,
 Szabadította Lelkünköt
 Örök vezdelméitől.
 Annak szentséges szűz Annyát,
 Menynek és Földnek Afzlonját
 Eörvendő Üdvözlettel

Köfzöntséd, és magafztallyad
 En lelkem, s'-áldotnak vallyad
 Az menynei követtel.
 Tellyes szivbül tapfoly, vigadgy,
 Eneket mondgy, hálákot adgy
 Az ő nagy jó voltának:
 Valamiként töled lehet,
 Eröd valamire mehet
 Eörlly Méltóságának.

A latin szöveg első strófája Gyöngyösi első rózsája harmadik strófájának felel meg, ilyenformán a kezdet dinamikája

¹ *Feszületre.* Négyes kiadása 353. l.

² *Deutsche Dichter des XVII. Jhdts.* XV: 292. l.

³ Bécsben, 1672-ben megjelent kiadását használtam. Megvan a M. N. Múzeumban. (*Mor.* 295.)

egészen más a két szövegben: Gyöngyösi az elmélkedésből emelkedik fel hozzá, a latin rosariumban az ujjongásé az első hang.

Psalle, plaude, mens devota,
Promē laudes, funde vota
Virgini sanctiffimae.

Quantum potes, collaetare,
Quantum vales, gratulare
Matri beatiffimae.

Az első rózsza ezentúl lehetőségig híven követi eredetijét, csupán egy versszakot bont fel kettőre.

Kiáltsa minden: Üdvöz légy
Oh Maria! és áldáft végy
E' földön mindenektől:
Idvöz légy Isten Aldotta
Az ki magát meg-tartotta
Az bűnös Efelektül.

Dicant omnes: Ave pia,
Ave Domina Maria,
Plena Dei gratiā.
Ave summē benedicta,
Virgo Mater fimul dicta,
Inauditā gloriā.

Vagy tellyes minden malafztal,
Meg érdemled, ha magafztal
Mind ez földi fokaság.
Méltóságod felette nagy,
Egyfzer-s'-mind szűz és Anya vagy:
Oh hallatlan nagy Ujság!

Az elején két versszak, melynek nincs a latinban megfelelője, közbül egy versszak kettőre bontva fel, így lesz az öröm első rózsájában a latin eredeti 16 strófájával szemben Gyöngyösinél 19 strófa. Úgy látszik, Gyöngyösi munka közben jön bele a vallásos költészetnek tőle idáig idegen stílusába. Mind több és több szabadságot enged meg magának a fordításban, költői eredetisége munka közben eszmél magára s önti el a továbbiakat a maga gazdag liraiságával. El alig hagy valamit a latinból — az egyes rózsák végén álló rövid prózai imádságokon kívül mindössze két versszakot — de hozzá sokat tesz a magáéból. Egészen nyersen a következő számszerű adatok is jellemzik ezt, melyek énekenként mutatják a magyar *Rózsakoszorú* és latin eredetije kvantitatív viszonyát.

Az öröm	1. rózsája	Gyöngyösinél	19	vszak,	a latin	eredetiben	16	vszak.	
«	«	2.	«	25	«	«	«	18	«
«	«	3.	«	43	«	«	«	28	«
«	«	4.	«	25	«	«	«	19	«
«	«	5.	«	36	«	«	«	20	«
A keserűség	1.	«	«	46	«	«	«	37	«
«	«	2.	«	34	«	«	«	27	«
«	«	3.	«	41	«	«	«	27	«
«	«	4.	«	49	«	«	«	26	«
«	«	5.	«	67	«	«	«	50	«
A dicsőség	1.	«	«	28	«	«	«	19	«
«	«	2.	«	45	«	«	«	34	«
«	«	3.	«	38	«	«	«	28	«
«	«	4.	«	54	«	«	«	39	«
«	«	5.	«	68	«	«	«	50	«

A régi fordítás-irodalom nem ismeri a filológiai hűség követelményét, s a barokk stílus-eszménytől mi sem áll távo-

labb, mint a tömörség. De nem szabad észre nem vennünk, hogy e «hütlén hűségnek» nem egyszer a *Rózsakoszorú* legszebb sorait köszönhetjük. Szép példa rá az örvendetes olvasó második rózsájának következő részlete. A kegyes lélek (= anima pia) az Erzsébet asszony látogatására vivő úton kíséri a Boldogságos Anyát. Amerre ez az út visz, minden teremtmény részt vesz az örömben:

Az nap ád szép fényefféget,
Az Föld hoz ékes zöldséget,
Az Urnak kedveskedvén:
Szellők gyengén lengedeznek
A' Fris Arnyékok kedveznek,
Az szűznek örvendezvén.
Azért én is az mint ezek
Néked szívűből örvendezek,
Buzgó töredelemmel,
Azomban hozzád járúlok,
Szent Lábaikhoz borúlok
Illyetén kérelemmel.
Szent Méhednek Izent Terheért,
Annak érdemes kedveért
Mutasd olly irgalmadot:
Hogy itt egy kevéfje áll-meg,
Avagy, inkább ugyan szál-meg,
Es nyugtald-meg magadot.
Ideje is meg-szállani,
Mert az nap kezd hanyatlani,
Mindgyárt fetét éj lészén:
Alkalmatlan tovább menned,
Jobb meg-maradnod, s'-itt lenned,
Hol van szálláford kéfzen.
*Kérlek tovább ne-is menny már,
Szívem nyitott ajtóval vár,
Szálly-bé kedves vendégem:
Szálly-bé, ne szegged kedvemet,
Szálly-bé, foglald-el szívemet,
Szálly-bé, gyönyörűségem.*
Bár csak annyi időskére,
Az mig lelkem örömére
Azt te édeffegedből
Edgy kis csöppöcskét vehettek,
S'-azzal kedvem tölt leheffek
Kegyes Engedelmedből.

Clarius & Sol splendescit,
Terra pulchrius virefcit
In honorem Domini:
Aurae spirant mitiores,
Umbrae favent gratiores,
Cuncta plaudunt Virgini.
Ego quoque tibi plaudo,
Alma Virgo, te collaudo,
Et devote veneror.
Simul et procumbens pronus
Te per suave ventris onus
Toto corde deprecor:

Sifte parum & morare,
Dies coepit inclinare,
Infat jam crepusculum.
Infat jam nox tenebrofa,
Tempus est, o gloriosa,
Quaeras hospitium.

Eja precor, huc te verte,
Et ad meum cor diverte,
Moram hinc fac parvulam.
Donec tuam de tuorum
Suavitate gaudiorum
Gustem saltem guttulam.

Az örvendetes olvasó harmadik rózsájának betoldásai a jászolban fekvő *Gyermekeket* hozzák közelebb hozzánk. Néhány realizstikus vonás, melyet a latin eredetiben hiába keresünk, teszi elevenebbé a helyzetrajzot, s bár az *emberit* erősebben hangsúlyozza, mint a latin, nincs benne semmi bántó.

Az kit láttz az Istálóban
Helyheztetve kis posztóban
Feküdni két Barom közt:
S az ki most ott szénán fekszik,
Barmok szájától melegszik,
S'-nem lel ahoz más elközt.

— — — — —
Ecce quem jacere vides
Inter duas bestias:
Qui cubans in foeno tremit...

Olasz festők érzékies színeivel vegyül itt a bethlehemes játékok népies naivsága¹ — «Nincsen neki csizmacskája, Fázik az ő lábacskája», idézi Horváth János² — és ez is egy útja az emberi áhítatnak. Az olyan apróság is jellemző, hogy a *pii ocellit* Gyöngyösi «*vidám szemetskék*»-kel fordítja a *Gyermek*hez hív ott, ahol a latin *Isten bölcsőjéhez*. S még ott is, hol sorszámra megegyezik eredetijével, módját leli egy-egy életszerűbb vonás kiélezésére. Az *angelorum gaudium* kifejezést szívesen kihagyja, hogy helyet nyerjenek a konkrétumok: *Kemény posztón, nem fátolyban fekszik a Gyerme*k.

Általában: Gyöngyösi magát a festményt adja ott, ahol a latin csupán azt, amit a festményről le lehet olvasni:

Es mint adgya kotsótskáját,
Mint emeli Lábotskáját
Hozzád akarván menni....

En ut manus ambas tendit,
Et quam cupiat, ostendit,
Ave Virgo, fufcipi....

Gyöngyösi költői nyelve a kézzelfogható valósághoz tapad, konkrétumokkal, nem egyszer a *tapintás* körébe eső konkrétummal, fejezi ki a vallásos megnyugvás, melegség, biztonság érzelmeit is.

Éllyen az Ég Dűcsősége,
Paraditsom ékeffége,
S'-az világnak Affzonya:
Éllyen: az ki irgalmának
Es Anyai jó voltának
Kegyeffen föld Bársonya:³
(*Dűcsőséges olvasó* 5. rózsa.)
Két szemem merül effőben,
Zokogva efem elődben
Csókjára az febeknek:
Es lelketem oda zárom,
Tudom nem léfz femmi károm
Rőjtekében ezeknek.
(*Fájdalmas olvasó* 5. rózsa.)

Vivat Orbis Imperatrix,
Gratiarum difpenfatrix,
Paradifi gaudium.

En te supplex hic adoro,
Et humilibus honoro
Plagas tuas ofeulis,

A barokk vallásosság a passio minden szenvedését is testtel-lélekkel akarja átélteni — Horváth János joggal említi a *Rózsakoszorúval* kapcsolatban Loyola lelkigyakorlatait — s ilyenformán a *Fájdalmas olvasónak* borzalmas verizmusát

¹ V. ö. pl. «Aki mostan született, — Jászolba behelyeztetett, — Jászolban, pólában, — *Hideg istállócskában*, — Bé vagyontakargatva, — *Posztócskával pólálva*. — Jaj szegény, jaj szegény! Jaj szegény de fázik! — Könyneitől ázik, — Jaj szegény, jaj szegény, — Nincsen néki párnája, — Sem cifra nyoszolnyálya. *Csak széna a lágy párna*, — *Barmok szája melegítő kályhája*» stb. Arany—Gyulai: *Magyar népköltési gyűjtemény*. I: 17 l.

² Napkelet IV. (1924.) 347 l.

³ «...per internum tactum attricare....» idézi éppen a *Rózsakoszorúval* kapcsolatban Nagy László is a jezsuita *Institutióból*: *Gyöngyösi és a barokk*. 1929. 16. l.

ugyanaz a lelkiesség magyarázza, mint az *Örvendetes olvasó* megkapó életszerűségét. A kinszenvedés minél elevenebb, minél testibben fájó átélése a barokk lelki gyakorlat lényegéhez tartozik, s Gyöngyösi itt is csupán eredetijének barokk lehetőségeit fejleszti tovább.

Ah! melly fok darab maradott
(Mivel hogy oda ragadott)
Köntösödön bőrdőből,
Mikor rólad le-rángatták,
S'-teftedet meztelen hadták,
Ki húzván köntösödből.

Heu quot frustra fanctae cutis
Vestimentis cum exutis
Rapta sunt hoc opere!

Jellemző Gyöngyösire, hogy a legtöbb betoldást éppen a *Keserűség* utolsó három *rózsájában* találjuk. De egyebütt is működik képzelete. A Szűzanya, amint gyermekét táplálja, amint az írástudók közt elmaradót keresi, amint a kereszttjét viselőt siratja: mindig Gyöngyösinél váltja ki az átéltebb szavakat. Íme, egy részlet az *Örvendetes olvasó* ötödik rózsájából, hol az eltűnt gyermekét kereső anya kesergése lesz áradóbb és a virágénekek nyelvével színesebb:

Sir-is utánna valóban,
Ufznak szemei nagy Tóban,
Sűrű könnyvezésében:
Árván maradott Annyának
Nints ízáma gyakor jajának,
S'-igy óhajt kefervében.
En magzatom hova lettél?
Hogy meg nem térfz, hol rekettél?
Hol vagy én reménségem?
Ki vőtt el tégedet tőlem?
Hová röjtettek előlem?
Hol vagy gyönyörűségem?
Oh! *Jefu*om drága kintsem,
Nálad nélkül mint enyhíttsem
Ízfzonyú bánatomat?
Oh! kedves edgyetlen Edgyem,
Térj vízfzfa, hogy őzfvelzedgyem
El-ofzlott vigságomat.
Térj-meg Rófám, Gyöngy-virágom,
Virrafzd-fel el-húnt világom,
Térj-meg édes Magzatom:
Térj-meg tellyes vigaffágom,
Minden kedvem, nyájaffágom,
Térj-meg, s'-űzd-el bánatom.

O quam tenere plorabas.
O quam moeste fufpirabas,
Iterando millies!

O mi JÉfu, ô mi Nate,
O puer defiderate,
Fili mi, ô ubi es?
Heu quis mihi te ademit:
Aut quae fors, eheu, peremit,
JÉfu, dulcis fili mi.

Gyöngyösi költői nyelvének asszociáció-tartalma korának világi költészetére utal, s ezt a világi szerelmek költője akkor sem tudja megtagadni, ha vallásos költeményt ír, ha tudatosan szakít az idáig ápolt profán költői hagyományokkal. Ami a tudatosságon fordulhat meg, abban nincs hiány, így pl. a mitológiához való barokk vonzalmát az *előkészületben* éli ki,

magában a tizenöt rózsában minden ilyet gondosan kerül, még azon a két helyen is, hol eredetije a latinságban már pusztá nyelvi kifejezésként ható mitológiai célzással, Cupido és Tartarus említésével, alkalmat adott volna rá: «fabulás Régiségeknek és Poetai költeményes dolgoknak» a *Rózsakoszorúban*, a barokk *Rózsakoszorúban* sem lehet helyök.

De ha Gyöngyösi költői nyelve a virágénekekre s a maga profán költői gyakorlatára utal, a latin rosarium háttérében az egyházi latin költészet áll. Horváth János is kiemelte, mint a *Rózsakoszorú* alaphangulatára jellemzőt, hogy «versformája is a *Stabat mater dolorosa*-éhoz igazodik.» (I. h. 346. l.) Most, hogy eredetijét is ismerjük, megállapíthatjuk, hogy ennek a *Stabat Mater*hez való viszonya túlmegy a versemérték közösségén: az egész a *Stabat Mater* hangulatából fakadt, s az ismeretlen szerző reminiscenciákkal tartja ébren a figyelmes olvasóban ezt a hangulati rokonságot. A *Stabat Mater* töredék-akkordjai mintegy a költemény középkori hangulatát biztosítják — a barokk visszanyúlása ez a középkorhoz, abban az értelemben, melyet épen a rosariumunkat is megőrző *Promptuariumnak* az olvasóhoz intézett előszava (*Pio ac devoto lectori*) hangsúlyoz: «Utinam hoc faeculum relicto sermonis nitore, pietatem priscorum retiniffet Monachorum». De lássunk néhány sort, melyek a középkor e nevezetes Mária-énekeire utalnak:

Rosarium :

Ibat Mater dolorosa,
Cum Iosepho lachrymosa,
Charum quaerens Filium.
(*Örvendetes olvasó* 5. rózsa.)

O Maria Mater tristis,
Fac ut in aerumnis istis
Tecum pie doleam.

(u. o.)

Hujus planctum, ejus mortem,
Utriusque tristem fortem
Mente pia colité.
(*Fájdalmas olvasó* 5. rózsa.)

Stabat Mater :

Stabat Mater dolorosa
Juxta crucem lacrymosa,
Dum pendebat Filius.

Eja Mater fons amoris,
Me sentire vim doloris
Fác, ut tecum lugeam.

Fac ut portem Christi mortem,
Passionis ejus fortem
Et plagas recolere.

Ha e célzásokat Gyöngyösi nem tudja magyarul megszólaltatni, az nem jelenti azt, hogy nem is értette őket. A középkori kísérő zenéről le kellett mondania minden fordítás eredendő hibája folytán: szavak és szólamok asszociáció-tartalma nem hozható át egyik nyelvből a másikba ott sem, ahol ezek az asszociációk könnyebben racionalizálhatók, mert tisztán irodalmiak.

Égi és földi szerelem sajátosan barokk egymásba játszása: ezt adja Gyöngyösi, a szerelmek poétája, a magáéból, a maga profán költői gyakorlatából a latin rosariumhoz. És jellemző:

a *Rózsakoszorú* formai eredményei a magyar költői nyelv történetében *Himfy*hez vezetnek.

Kérlek tovább ne-is mennyi már,	Szállý-bé, ne fzegjed kedvemet,
Szivem nyitott ajtóval vár,	Szállý-bé, foglald-el szivemet,
Szállý bé kedves vendégem:	Szállý-bé gyönyörűségem.
	(Örvendetes olvasó 2. rózsa.)

vagy:

El-ment már a' tél mordsága,	Az nap ragyogva tettzet-fell,
Az kemény fzelek vadsága,	Az kívánt jó idő gyött-ell,
Az homályok el-múltak	Az vigságok újultak.
	(Dicsőséges olvasó 1. rózsa.)

Tudom, hogy a Himfy-versszak leghatározottabb előzményei a XLII. zsoltár Szenczi Molnár Albertnél található formájáig vezethetők vissza, mégis a stílhangulat rokonsága a *Rózsakoszorú* és *Himfy* között helyenként rendkívül feltűnő. Az ilyen versszakok igazolják mindenesetre, hogy Kisfaludy Sándor, ki a *Kesergő szerelem* előszavában az irodalom tartalmi és formai mozzanatai között tesz különbséget s a fejlődés elvét világos öntudattal ez utóbbira korlátozza: Gyöngyösisével kezdi azoknak a költőknek a sorát, akiknek a maga költészete létrejöttét köszönheti.

WALDAPFEL IMRE.

ADATTÁR.

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK ISMERTETÉSE.

(Első közlemény.)

IX. A Vizkeleti-kódex.¹

Ezt a kódexet bold. eml. dr. Márki Sándor egy. tanár kollégám fedezte fel s az ő tulajdonába is került, mint az első tábla belső oldalán lévő bejegyzése mutatja: «Mezey Miksa hagyatékából ajándékban testvérétől, dr. Mezey Sándortól, 1918. okt. 21. Márki Sándor.» Ő látta el külön-címlappal s evvel a címmel: «VIZKELETI JÓZSEF VERSEL. | 1764. KÖRÜL. | (Egyetlen példány).» Halála után könyvtárával együtt a Szegedi Egyetemi Könyvtár tulajdonába került.

A XVIII. századi 4-edrét kézirát egykorú, rongált félbörkötésbe van kötve; 47 levélből, azaz Márkitól számozott 94 lapból áll. (A 40. l. üresen maradt.) Ugyancsak tőle ered a versek számozása is; sajtószerű módon, noha azok különböző nagyságúak: a 47 levelen 1—47 vers van, helyesebben, mivel egy kétszer fordul elő, csak 46. Eleitől végig egy kéz írása, a versek strófák szerint vannak tagolva. Negyvennégy vers magyar, egy latin és egy oláh. Néhány évődő, tréfás versen kívül a többi szerelmi költemény.

E költemények olvasásakor legelőször is az a kérdés merül föl, ki írta össze azokat? Márki azt hitte, hogy Vizkeleti József. Ennek azonban csak annyi alapja van, hogy a 75—79. lapon levő 36. költemény versfőiből ez a név jő ki. De ebből csak annyi következik, hogy ezt az egy költeményt ő írta. Ha egyetlen versfő elég lenne az összeíró kilétének megállapítására, akkor ugyanannyi joggal Dési Gábort is megtehetnénk összeírónak, mert az első költemény versfőiből az ő neve jő ki. Még ennyi alapunk sincs arra a feltevésre, hogy az összes versek szerzője is Vizkeleti József volna. Márki, úgy látszik, ezt hitte, ezért adta a kódexnek e címet: *V. J. versei*. Hiszen, mint alább látni fogjuk, a kódex több darabja más korábbi kódexben is előfordul, a kódex összeírója tehát egyszerűen csak lemásolta ide. Sőt éppen ez a Vizkeleti névét fenntartó költemény sem ismeretlen, megvan az a Versényi Györgytől kiadott *Sziveket ujító bokréta* c. versgyűjteményben, megvan azonkívül (mint Versényi utal rá) a Szádeczky Kados Lajos *Miscellanea* c.

¹ A VIII. közleményt (*A Körmendi-kódex*) l. e folyóirat 1928. 225—51. l.

verseskönyvében. Erdekes, hogy első két sora Amadétól való kölcsönzés. El kell azt a feltevést vetni, hogy egy költő verseivel volna dolgunk, már csak azért is, mert az egyes költemények verselése, stílusa, értéke és hangulata nagyon különböző.

A 46 költeményből 12 már másunnan eddig is ismeretes volt, de egy-
párát közlendőnek tartunk, mivel vagy ezenkívül is csak még kiadatlan
kódexben vannak meg, vagy figyelemreméltó variánssal szolgálnak. A két
példányban közölt ének egyikét (a 44. számút) azonban, valamint a hosszú
latin és a rövidebb oláh verset elhagytuk.

1. Világiság Mulatság. (1—4. lap.)

Dido szépségű, Ritka hűségű,
Kertében kedvesb, mindennél hécsesb
rosáját, rosáját
Ekként sirattya, hogy nem láthattya,
Buját jelentvén, Tisztit követvén,
egy árva, egy árva.
Szivemnek fele, eltemnek szele,
Majd elhádgy éppen, jaj mindenképen,
miattad, miattad.
Időnk virágát, Zengés Ujjságát,
Egymás kedvében, hív szerelmében,
töltöttük, töltöttük.
Gondolom estem, jaj nem kerestem
Szivem majd szakad, tudom nem akad,
illy parra, illy Parra.
Altalad éltem, Buhtól (így) nem félttem,
Kintsem kedvemre, mert Szerelmemre :
hajlottál, hajlottál.
A mi szivünken, Vidám kedvünken,
Együtt Létünkben, kedves kedvünkben
nem volt buh, nem volt buh.
Bezzeg kints voltál, midőn maradtál
Tsonkult Szerelmem, Vjjült Gyötrelmem
oránként, oránként.
Oh keserves Buh, melyet bal szél fú,
midőn két illy sziv, Léven igaz hív,
Butsuzik, Butsuzik.
Rubintom kintsem, jaj miként hintsem,
Szivem egészszen, ne hogy emészszen
Titkos kin, Titkos kin.
Smaragdot érnél, hogy ha johtnél,
én szivem mellé, de vallyon kell é,
Szeretni, Szeretni.
Illy Solymot Várot, Szerelem Várot,
Aki mind Épség, és merő szépség,
oh hogy nem, oh hogy nem
Ritkább kints nintsen, melyre tekintsen,
A szerelmes mint, az a' kinek int,
Gyöngy alak, Gyöngy alak.
A pedig te vagy, mert benned sok, s nagy
Az mi Szerelmet, Belső sérelmet;
okozhat, okozhat.
Lelkemtől szakadt, kibem meg akad,
Egyszer hűségem. AH már inségem;
halálos, halálos.

Madarkám szívem, jaj már kész ivem,
 Lankad s mit tégyen, mert könyvem mégyen
 nem tudgya, nem tudgya.
 Amint hiv voltál, s miképpen szoltál,
 Gyakron szivedből, hiv szerelmedből;
 szivemnek, szivemnek.
 Ez hűség soha, nem látlak noha,
 meg nem váltózzék, sött harapozzék
 Szivendben, (így) Szivédben,
 Zalogúl hadtam és én is adtam,
 szivemet el hidd, vedd el és el vidd.
 magaddal, magaddal.
 Nevedett irom, mig tagom birom,
 olly helyre, hogy más, ki szivemben áss,
 ne tudgya, ne tudgya.
 Sokkat Busitlak, oh nem újtlak,
 Sebedet toldom, jaj hid nem oldom,
 ezekkel, ezekkel.
 Oldgya meg Venus, mivel ez a Jus,
 Tzéloz magára, Tsalárd fiára;
 Gyógyítsák, Gyógyítsák.
 Könyves szemekkel, hadlak ezekkel;
 Töllem szakadó, már el maradó,
 édesem, édesem.

Vége.

A versfökből: DÉSI GÁBOR SIRALMA EZ NSOK.

2. (4—7. l.).

Ha engem szivedből kinem Zártál
 az jusson Eszedben, mit fogadtál
 Tudott szivedet, nékem kedvedett
 Szentelted, s kötötted hűségédett.

De meg Lásd, s kiásd az elmedből
 mert tudom en látom hogy szemedből
 Kitör irigység, mellyből illy hívség,
 nem lészen, de készen az irigység.

Mindennél színesnek hirtelenül,
 ne hidgy te, mert vette véletlenül,
 Törét Lábnak, s abban akadtnak,
 Kimenni, s évézni nehéz olyannak.

Ha el hadcz, s nékem adtz szomorúságot,
 nem Bánom, el hányom a' rabságot
 addig repülök fészekre ülök,
 hol izadt és fárod Testemből hülök

Meg vetlek, s nevetlek így tégedett,
 követem, s ereszttem Szemellyedett;
 A szerentsére, melly kerekére,
 fel vészen, és tészén alsó szélére.

Az holott meg kotlott színedet nézik,
 te tsalló, s majd halo, szíved ehezik,
 eszedben jutok, s az elhatt uttok:
 én akkor feledted vigan dudullok;

Ha szeret el hihed, hogy szeretlek
 ha nem szánsz, s meg utálsz nem kedvellek
 tudod bolondság, szeretni Gazság,
 ha egymás között nincs allondóság.

Ha rollam Gyamolam felejtkezél,
 Szándékot mingyárt mond, ne is késsél
 Szeretz é Szivedből, avagy tsak Szinből.
 de ne Bány, és ne hány hitetlenül,
 Fájjalom, de javallom légy allandó,
 hüségben, készségben maradandó.
 Lássad ha el válsz, de felnem találsz
 végtére kérésre, magadban szálsz.
 Ha Ártasz nem tartasz igaz hivet,
 Bár kapálsz nem találsz állandó szivet,
 eő is meg próbál, s valamint talál
 a roszerít, Gonoszért, tsak ugy szolgál
 Az állandonak, allandosággal,
 de színes szívnek kép mutatással
 Szoktak fizetni, s meg szolták (így!) vetni,
 ki eszt nem akarja meg esmérni
 Lássad ugyan Lássad mit tselekszel,
 mint veted az Agyot tsak ugy fékszel,
 mond meg ha szeretz, vagy tsak hitegecz
 de Bány velem olly kegyetlenül
 Egyszer ugyan Egyszer meg engedem
 meg tsalhatz, De többször nem reméllem
 mert ki kigyótol, vagy más álotól
 Sebbhetik irtozik Látásától

Vége.

Egy öt versszakból álló rövidebb változata a *Szív. uj. bok.* 126—127 lapján, mely a Vizkeleti-féle szerkezet 1., 7., 8., 10., 11. versszakának felel meg. A Szádeczky-féle *Miscellanea* 124—125. lapján viszont egy 12 versszakú változat van.

3. (7—8. l.).

Ambár nékem nintsen kintsem,
 kihez semmi kedvem sintsen
 De talám meg érem szivemben esmérem
 hogy lesz nékem szivem hivem.
 Most is asztot szánom Bánom,
 Szived hogy titkon kivanom
 meg nem tsokolhatlak, meg nem szorithatlak
 Ne hadgy így szendednem, (így!) nem, nem.
 Aldot ilyen képnek, képnek,
 Kedvében van ki éll szépnek
 vallóért kinlódik, ingyen nem ággodik
 de vallyon ki lesz az igaz az, az,
 Tombol már mindenem Bennem
 Arnyékért hogy kel szevednem
 de szabad próbálni, új szivre találni
 szabad meg remélni, és érni,
 Eleget Biztatz reményem
 el hunt tsillagomat fényem;
 de már nem imádlak, de magaménak tartlak
 nints már benned kétség, de készség,

Vége.

4. (8—9. l.).

En is voltam szerelmes, sziveken Győzedelmes,
 volt részem e' világnak álnok szolgálotttyában
 De eltűntök vig napjaim
 Számtalan sok vig oraim.

Szerelem Győtrelem, miért voltál illy kegyetlen,
 Vallyon van é olyan szív, kihez voltam vaj ha hiv
 A szerelme tsak álnokság
 reménsége vallatlanság
 Melly szégyen, hogy légyen igaz Cupido Isten
 ártatlan az én vétkem, hogy estem szerelemben
 Isten embert meg csalhat, mert néki parantsolhat,
 adgyon azért rollam számot,
 fizesse értem az vámot
 Most bánom, sojnnalnom hogy valaha szerettem.

Vége.

5. (9—10. l.).

Mondgyák mások, hogy szeretlek,
 Sokan is már ugy etéltek,
 de én azt tsak nevetem,
 ki mit szeret, ugy engedem :
 Sokan már szememre hánták
 Szemellyemet ugy vizgálták
 azt Gondoltak majd meg mondom
 kit szeretek én jól tudom.
 Ne Gondolly a' rosz nyelvekkel,
 Sem az irigy emberekkel
 engedgy nekik vig napokat,
 had mulassák ők magokat.
 Te is azért édes kintsem,
 Tűrj és szenvedgy érettem
 nem sokára contentumot lesz nállom
 nyugadalmat, tsak Isten meg tartson

Vége.

6. (10—12. l.).

Gyönyörű Tavasz üdö
 Homályban bé borult üdö
 mindeneket vizgaltalo,
 engem penig szomorító.
 Szíratnálók ha te szánnál,
 meg fognálók ha meg várnál;
 mint ez előtt Tsokolgnálnál;
 éngemet inkább masoknál:
 Ha én hozzám hiv nem voltál,
 légy hát a' hoz kit szeretnél,
 kettős szíved tarloztattal,
 hogy attol is távul ne állj.

Aluszol é, vagy meg holtál,
 emlegetz é vagy meg untál,
 nem aluszom, meg sem holtam,
 tsak te rollad gondolkozom.
 Nyisd meg Ajtott kit bé Zártál,
 mert itt vagyok kit rég vártál,
 kiről régen dolgoztál:
 most bus szível ajtodon áll.
 Ez az vége Enekemnek,
 ki neveztetem tsak egy szegény
 [Legénynek
 Bujdosó szegény Jóvevénynek.

Vége.

7. (12—14. l.).

Keserűség életemet?
 Bokros Buh járja szívemet,
 mi az oka, hogy kedvemet,
 Bánót fogta en szívemet.
 Oka ennek tsak te lettél,
 hogy engem rabodá tettél,
 Szépségeddel, mert meg Győztél:
 Szerelmeddel rabdá (így) tettél.

Olly Bánótatt én nem tudtam,
 a' még üsméretlen voltam,
 ejjel Nappal meg nyugottam;
 a' még veled szott nem tettem.
 De már járásom, kelésem szomorú
 [érted édesem
 Sokszor vagyom, hogy életem,
 Könyveimmel elegyitem,

Igen sokszor nálod nélkül,
Fohazkodom tsak egyedül,
Gyakron szemem könyvben merül;
a Szerelmes Tüzétől.

Etszakán is ha aluszom,
azt Gondolom veled jádzom
Piros Orczád Csokolgatom,
Gyenge mellyed tapagatom.

Cseleked meg hogy rabadhoz,
meg szelidült Galombadhoz,
Szegény el Búsult Árvádhöz
Bár tsak egy szott szoly mágához.

Annai jokat a' még élek,
ki engem tartosz tiédnek,
kivánom szivem, szivednek;
s ajánlok ezzel Istennek.

Vége.

8. (14—15. l.).

Egy Violát nevelt Venus szerelmemre, stb.

Versfők: ERNOK — helyesen, lásd alább: Erskó. A *Vásárhelyi dalos-könyv* 191—192. lapján egy 8 versszakú az itteninél épebb szövegű változata olvasható s ott a versfökből ERSOKASE név jö ki; szövegünk, a Vizkeleti szerkezete, a *Vás. Dk.* öt első strófáját foglalja magában. Megjegyezzük, hogy a *Vás. Dk.* 7—8. versszaka későbbi hozzátoldás lehet, már csak azért is, mert a versfők ellenére *Annókámat* emleget.

9. (16. l.).

Iffiuság mint Sollyom Madár,
addig vig meg szabadon jár;
de jaj nékem szegénynek már;
szabadulást szivem nem vár.

Mert meg vagyok határozva,
szabadságom bé lesz zárva,
mint téli kis fülemüle,
kinek el vész zengő nyelve:

Ohajtván Bánkodik szive,
le Borulván keseredik,
robságomban hogy orvendgyek,
holtomig én keseregjek.

Adgya Isten hogy Lehessek,
s te szivedben maradhasok,
veled holtig élhesek:
holtom után örvendezek;

Vége.

Thaly K. a *Vitézi Énekek* II. 91—94. lapján egy 14. Versényi a *Sztv. új. bok.* 26—28. lapján 17 versszakos változatát közli s *Miscellanea* 218—223. lapján lévő 32 versszakos bővítéséről is tud és még számos változatot sorol fel. A mienk nyilván később alakult változat.

10. (17—19. l.).

Nem tudom ki szeretne?, stb.

11 versszakos változata *Sztv. új. bok.* 84—86. l. és *Mise.* 6—8. l. A mienk romlott szöveg: az utolsó, eltérő versszaka részben érthetlenné torzult.

11. (19—20. l.).

Isten hozzád szivem, szivedtől meg válsz,
mézet folyó szádban, mert találtam hibát,
im látom kertednek más szedi Rosáját,
Gyümölts fádnak hajtagottya ágát

Nem irigylem én azt, nem tehetek arról,
 hogy az hideg miatt fák Levele el hull,
 de majd ha tavasszal, az üdö meg ujjul,
 akkor az mi fánk is virággal bé borúl;

Iffiu Legény vagyok, semit sem busullok,
 Rosa helyet Rosát, mindenkor kaphatok,
 Viola helyében Violát talállok
 ha estve el hervad, réggel mást szakasztak,

Az fekete Holló Gyászt visel magáért,
 én is azt visellek az én édesemért:
 nem szánom meghalni az én kedvesemért,
 mind az színes Paris kedves Illonáért.

Vége.

12. (20—22. l.).

Szeretlek én azt nem tagadhatom,
 hogy kedvellek el sem halgadhatom,
 mivel szívem igen hív te hozzád,
 Viszont szívedet ohajtom.

Koránt réggel ha fel serkenex,
 Gondolatim almot nem engednek
 jelen nem létedett mivel
 Bánom tsak utánnad érednek.

Mert szívedben drága szemellyedett,
 s elmémben jó híredet nevedett,
 el viselem még ez világon élek;
 drága természetedet;

Virágom vagy Rosa, a te neved,
 nálom kedves mindenkor érdemed,
 hogy nem lehetek Gyakrobban veled;
 én szívem nagy kint szenved:

Szívem hogy ha szíved, meg Győzhetném
 Szerelmémet kebeledben Rejthetném
 ez világot seminek vélném?
 könnyen el szenvedném:

Ráró szemeiddel réám Tekéntsé,
 te szívedhez Gyémántom engem másd,
 mert meg vallom, nálad ez Világon
 Aranyon drágáb kincs nints;

Venus kertében fel nőtt szép Rosacsakám
 repülly hozzam immár Galambocskám
 Szánd meg szívemet édes Kristinám,
 ne Győtörji szép virágocskám;

Lásd szívem szép Orczám,
 melly kedvetlen ohajt, nézd réám
 Szüntelen busul elmém izetlen etelem,
 hogy szívedet nem láthatom,

Sok keserves sirásim után
 Májusban több, Julius fogytán
 Ezer Hét száz, hatvan Négyben,
 írák szívem Langodván.

Vége.

13. (22—24. l.).

Most látom van változás,
 Békesség szív szakasztás,
 Öröm és siránkozás;
 Vigyázás Almodozás,
 Szívek közt ohajtozás.
 Szívem fáj, hogy kell menni,
 Szívedtől bucsut venni:
 Kész volnék meg maradni,
 akár mit is tselekedni,
 tsak lehetne veled lakni.
 De jaj jelen az Ora,
 melyben ülnöm kell Lora,
 kényyén tartott Fakora,
 tudom bus vagy ez szóra,
 ne félyl mert fordul jora.

Nem tagadom hevüllök,
 hogy tölled el repüllök,
 már melletted nem állók
 addig nem is Örüllök
 mig vissza nem kerüllök
 Reitsd hát szívem szivedben,
 Zárd belé kebeledben,
 hanem látsz is kedvedben;
 Almodgy velem fektedben,
 s mást se végy szerelmedben,
 Ezzel szívem szívemet;
 Ajánlom mindenemet,
 meg állom hűségemet,
 Itt hadgyom Istenemet,
 tartson teged, s engemet.

Vége.

14. (24—25. l.).

Ah Hová Légyek, buban mit tégyek?
 tölled már el kell válnom:
 Miként szenvedek, s érted gyótródók
 titokban kell tartanom;
 Szívem nagyon Sir, de szemem nem mér,
 mig személyyed vissza tér:
 Rollam emlékezél, s el se felejtkezél
 azon kérlek.
 Tudom hogy te is, valamind (igy) én is
 Nagy fájdolmokat szenvedez,
 de azon kérlek, sőt nagyon intlek
 hogy ha engem szeretz;
 Magadra vigyáz, mert az tsak igaz;
 hogy az lesz halálom,
 hogy ha meg betekszel,
 engem sirba tészel: megvallom.
 En—is fogadom, hid el meg tartom,
 hozzád hivségem, tsak mást ne szeres,
 engem meg ne vess, szívem ígérete ez.
 Eletem fogytáig, koporsom Zártáig igaz
 hived lészek

Vége.

15. *Ratio Status, seu Jejuniū Muliebre.* (25—31. l.).

Ipsa meas ultra, neqveo celare qverelas, stb.

59 distichonból álló latricanus latin vers.

16. (31—32 l.).

Erdőkön Mezőkön járó, stb.

Jelentéktelen eltérésekkel: *Sziv. új. bok.* 104—105. l.

17. Ének. (33—35. l.).

Sasok Havassának Közepin Sétálván,
 az havak tetejin fel s alá járkalván,
 szomorodott szível fejem bunak hajtván,
 édesem nem látván én így gondolkodám,

Társától meg fosztott Gerlitze mi képpen,
 szároz fára szokott szállani, s a' képpen
 akarja mutatni, hogy az Társa nintsen,
 bus szomorú voltát, mutattya eképen,
 Tsergedező vízből, sem tiszta folyásból
 nem iszszik, hanem csak Zavaros motsárból
 sem sokat nem rebdes Zöld fán mulatságból,
 többet száraz fán ül szomorúságából ;
 Vagy miként Pellicán, kinek az fiait,
 ha elszedik busul, s szépen nőtt tollait,
 nem kíványa nézni magának is éltét,
 nem sokat ohajtya, sött akarná végít :
 A szarvas is hogy ha nőténét el veszi
 szellyel járván, hogy ha mindgyárt nem nézheti
 nagy buvá(na)ban (így !) magát bögésnek eresztí,
 s nyargolodzik szellyel még nem fel keressi.
 Az oktan állott között hogy ha meg van
 Társához ez hüsség mennyivel is jobban,
 az okos emberben sokal is inkább van,
 Egymáshoz a kik közt igaz szeretett van :
 Midőn én ezekről buson gondolkodnám,
 Edesem szemellyét, hogy most nem láthatnám,
 Szomorúan fejem bánotnak botsátam ;
 s keseredett szível, én ezeket szollám.
 Valamég edesem szemellyét nem látom,
 minden izem tsontom bánotnak botsátom :
 gyászimat testemen s köntösömön hordom ;
 s nem is láttya senki nékem vigasságom.
 Arva Gerlitzeként szomorúan lések,
 Gyakrabban házomban s sátorban heverek,
 Társom távozásán nagy busan kesergek,
 fél meg holt modgyára az földön csak tengek.
 Ez mégis egyedül nékem vigasságom
 ha Istennek tetszik én meg tartatásom
 Tiz hétre edesem el hiszem meg látom
 mellyet adgyon Isten szivessen kívánom.
 Ha penig Istennél életemnek vége
 el vagyon végezve az idegen földbe,
 hogy essék halálom, s lelkemet ki végye,
 légyen úgy Istennek az mint szent tetszése,
 Kérem szent Felségét, néked minden áldást,
 édes szivem adgyon, s házodban nyugvást,
 számos esztendőig valo meg maradást,
 Kitsin Klárátskáddal edgyütt valo lákást.
 Szomorúság miatt többet nem írhatok,
 nem láttásod miatt magomban busulok,
 belső részeimben éppen el hervadok ;
 minden áldást szivem, szivemből kívánok
 Sasok havassának felső részeiben
 Julius havának az tizedékében
 írák ez verseket havak tetejében
 adgyan Isten látnom szivem egésségben.

Vége.

18. (36—37. l.).

Bus szivennek enyhítője, minden virágoknál
 Az kertekben szépen plántált telyes violáknál,
 Szep Narcissus, és az szegfü kedves illatjánál :

Minden Féle telyes rósa jó szagusságánál;
 Holtom Iglan nem kedvellek senkit rajtad kívül
 Ődöm s életem végeig tsak te lész edgyedül,
 én sziveMnek édesége mind' ez világ közül;
 bizOny igazAn szeretlek éltemen is fellyül
 nints oLy dolog az szeRetett kit véghez ne vigyen
 minden Gátlást az vILágon, hogy félre ne tégyen
 és egymásért minden utÁtt, hogy elne kövesen
 sok akadályt Dolgaitban hogy félre ne vessen
 Ki olvassa ArGyrusnak irt historiáit,
 meszsze s hoszas Utaiban Edgyedül járásit,
 ha olvasta Latta benne sok nehéz Dolgait
 kiket probAlt utalban hogy lássa Edesét
 En szivemnek vígássága, én gyönyörűSégem
 Ki ez világnak Felette edgyedül kedvessen
 Vagy én nékem Edes szivem, szivem szép szerelmem
 Ennél hoszabat pRobáltál érettem én szlvem,
 Kiért hid el hogy ha Elek en bennem Változást
 máshoz leg kisebbeN sem látz tolEd hajladozást
 Bennem meg CZalhatatlanul találsz Meg maradást
 S éltem fojtáig kívánok veled Mulatozást
 Ugy áldgyon meg az Ur Isten Igazán szeretlek,
 mert beszédit, és játékid Gyönyörűségesek
 Minden féle gazdagságnál énnékem KÉdvesbek
 Es a te beszélgetésid LeLkemnek édesek
 En hiv lészek mind holtomig, hivségem meg tartom
 Valamedig az Lelkemet Istennek meg adom,
 Kérlek azért édes szivem, te is légy hiv Társom,
 Mellyért Istennek áldását, mind Kettőnkre várom.

Vége.

Szerzője valószínűen ugyanaz, mint az előbbié. A 4. versszak *Argyrust* hozza fel példa gyanánt.

19. Oláh ékes Enek. (38—39. l.).

Háj Dregutze jártém mýe stb.

20. Világiság Mulotság. (41—43. l.)

Tüllem mit Rettegel	Hozzád holtig hiv kész
S miért igyekezel	akár ki vessen lesd
szivedben tetted fel	tied nem másé lész
meszsze távoszni el.	Igaz szeretetem
Hid meg hogy nem mégy el	hozzád hajlot szivem
ámbar igyekezel	vedd jó neven tüllem
szivem téged Zárt el.	szivem édes Kriskám.*
Ugyanis Termeted	Ha szivem nem igaz
ékes szép személlyed	légyen olyan mint gaz
alak tekénteted	előtted Edesem.
engem kötelezed	O szép Liliom szál
Te szeretetedre	miért hogy megloptál
s örök hűsségedre	tülled nehezen váll
holtig el petsételt.	szivem, mert nem talál
Néked azért adom	Mást a' ki szeressen
örökségül hadgyom	Kivülled kedvellyen
szivemet alakom	vagy tsak meg említsen
néked birni hadgyom	

*) Javítva, előbb, úgy tetszik *Kintsemet* irt.

Gyakorta ohajtlok
elmémbe Zártalak
Szivemben hordozlak
S magaménak tartlak.
Ezer jokkal áldlak
valahol találak
ezerszer tsokollak

Agnesem szerelmem
szereteted kérem,
hogy e légyen bérem
még végeimet érem.
Ne pártolj el töllem
személyedet szivem
enged, szerethessem

21. Más. (43—44. l.)

Keserves fájdalom, kinos ágalalom
furdullya szivemet, fogyoztya eltemet,
Csonkittyá kedvemet, epezsti szivemet
rontya vig kedvemet.
Mert az én Edesem, és egyetlen egyem
el mene előllem, elszalad melöllem
Távul eset töllem, nem hal hírt felöllem
s nem tehet jót velem.
Oh édes Angyalom, Gyönyörű Galambam
Ugyan mit vétettem, vagy mi rőszat tettem
Vagy mit cselekedtem, melyért érdemlettem,
hogy árván hadgy éngem.
Tudod nálod kívül, szep személlyed nélkül
olly vagyok mint az rab, keserves éj és nap
hány, s minden felé kap, de mégis mind roszab
az halál is elkap.
De Ambár messze mégy, más Országokban légy
Maragy én szivemben, szép szined eszemben
az neved elmémben, emlékezetemben
marad eletemben.
Te is azt cseleked, hogy Koronáját ved
az állondoságnak drága nyájosagnak
Nem fészket hívságnak hanem tisztáságnak
igaz barátságának.

Vége.

22. Más. (45—46. l.)

Békon lánczon meg venni,
Árnyékhoz kapdoskodni
mellységben halat nézni
Tükörben szépet látni
Csak szivemnek fájdalma
Enis azt tartom vala
hogy akadtam fobjomra (így)
de tsitsonkáztam jégen
mind hulló czillag égen
juttottam végső pontra.
Noha en mind magamot
és minden vagyanomot
szivedben bé rejteni
Grátiádban vetetni
hiv szivem ohajtotta.

Ejjeli harmatoktól
és Napnak világjától
éled meg minden virág
ha nincs benne aszszuság
de tsolárd világ világ.
Jadczodhac már hiteddel
fogadás tételeddel
szolgáddal koczkázhatol
Rabbaddal jádczodhatol
mind macska az egérrel.
Meg eshetik már szived
tellyhet könyvel két szemed
hiv szolgáltnak esetin
aki jót tett mindenként
nincsen csendes orája.

Rég oda hogy szivemet
szegény Árva fejemet,
hegyes töben hordozod
mind gyilkos úgy kénozkod
Árván hagyot szivemet.

Versfők: BENE IMR.

23. Más (47—48. l.)

Bánót én fejemet,
 Szálta bus szivemet,
 űdő Nap miként Nap
 óránként enyeszik.
 Enis mint Rosmárint
 ragyogo szép Rubint
 fémltettem teczettem
 szivek rejtékében.
 Nilus szigetében
 az kedves ligetben
 en olly kor, olly sokszor
 valék becsületben.
 Ezer szerentsének
 szív szakaszto szemnek
 egyikre job hirre
 Csillámozob fénye.

Jaj már el hagyattam
 mélyly tengerben usztam
 szivemnek leg terhesb
 horgába akadtam.
 Mert szivem rejtekin
 hordozok közepin
 olly nyilat melly miat,
 bánót vezt naponként,
 Rosa egy üvegben
 adhat drága mézben
 olly férget, melly mérget
 képhecz (így) köhintéssel.
 Ez izet mutatván
 fekelyet titkolván
 kostolván el nyomot,
 halálra is vonszot.

Vége.

Versfők: BENE IMRE.

DÉZSI LAJOS.

DEÁK FERENC KÉT LEVELE GRÓF MIKÓ IMRÉHEZ A VÖRÖSMARTY-ÁRVÁK SEGÉLYEZÉSE ÉRDEKÉBEN.

A Vörösmarty-árvák támogatása érdekében tudvalevőleg mindjárt a költő halála után országos mozgalom indult meg, amelynek élén Deák Ferenc állott. A mozgalomba természetesen az erdélyi magyarság bekapcsolása is szükséges volt. Erre vonatkozik Deák Ferenc itt következő két levele, melyet gróf Mikó Imréhez intézett. Mindkét levél eredetiye az Erdélyi Múzeum Egylet gróf Mikó levéltárában van.

1.

Pest, 1855. decz. 11.

Mélyen tisztelt Nagyméltóságú Gróf!
 és Belső Titkos Tanácsos Úr!

Honunk legjelesebb költője Vörösmarty Mihály elhunyt s özvegyét és három kiskorú árváját vagyontalan állapotban hagyta. Lelkének dús tehetségei mellett is vagyoniilag szegény maradt ő, noha legszerényebb egyszerűségben folytak le napjai, mert munkás életének minden óráját az irodalom nehéz pályáján honának szentelte. Kitünő sikere fényes dicsőséget aratott, de értéket nem szerzett, még annyit sem, a mivel családjának jövőjét biztosíthatta volna.

Ohajtása volt a boldogultnak, mit élte vég napjaiban is nyilvánított, hogy elhagyott árváinak gyámja legyek. Harmincz évi szoros barátság kötött engem ő hozzá s én szent kötelességemnek tartom ohajtását valószínűsíteni, de ha vele közelebbi személyes viszonyban nem álltam volna is, bizalmát megtisztelt(te)tésnek tekinteném.

Aggódva nézek a jövőendőnek elébe, mely a jeles férfinak özvegyére s ártatlan kisdedeire vár, de csüggedni nem enged ingatlan bizalmam, hogy a magyar irodalomnak számos baráti szeretet és hála érzelmeivel fogják

felkarolni az elhagyottakat s tettekben is fog nyilvánulni a szíves tisztelet, mellyel oly számosan kísérik az elhunyt dicső emlékét.

Hirlapok útján óhajtottuk volna felszólítani a magyar irodalom barátait oly segélyezésre, mely köztartozásunknak s a dicsőült jeles érdemeinek megfelelőleg az özvegy sorsát, az árvák illő nevelését biztosítsa, hogy el legyen hártva nemzetünkön azon vád, mintha mi a köztünk feltűnt s honunk javáért fényes sikerrel működött lángésznek becsét méltányolni képesek nem volnánk vagy elég hálátlanok lehetnénk, nem gondoskodni vagyontalan családjáról azon férfinak, ki csak azért nem gondoskodhatott kellőleg övéiről, mert egyedül honának s a tudománynak élt s lángészének minden erejét a nemzet szellemi műveltségének emelésére fordította. De az ilyenmű nyilvános fellépés tiltva lőn, a magyar akadémia elnökeinek sem sikerült e részben engedélyt kieszközölni s a magánutoni segélyezés van egyedül megengedve.

Szent kötelességet teljesítek tehát, a honfinak, hű barátnak és gyámnak kötelességét, midőn a magyar irodalom barátinak sorában Nagyméltóságotat tisztelettel s bizalommal megkérem, legyen kegyes, segítse nemes lelkű adakozás által letörlni az atyátlan árváknak könyeit, kik atyjokban mindenöket elvesztették, segítse meghálálni a lángszellemű költőnek jeles érdemeit maradékiban s ekép leróni a nemzet legszentebb tartozását.

És mivel a magánutoni segélyezés van csak megengedve, bizalmas kérésem arra is kiterjed, legyen szíves barátainak, ismerőseinek körében mindazokat, kik az elhunytak érdemeit tisztelik, a szellemi műveltség magas becsét méltányolni tudják s részvétellel vannak az árvák iránt, magán úton megkérni, hogy keblök nemes érzelmeit követve, ők is adakozzanak s áldozzanak e nemes célra.

Külön aláírási ívek nem küldethetnek szét, de mindenki, a ki valamely barátja, ismerőjétől bármi segélypénzt fölvesz, az adónak nevét is feljegyezve a pénzzel együtt, küldje hozzám Pestre (Angol királyné szálloda 72. sz.) vagy Tóth Lőrincz úrhoz (Uri utca Tratner-Károlyi ház 1.º emelet) s megnyugtatósára a pénz átvételéről elismervény fog kiszolgáltatni. Nem csak készpénzt, hanem bármi kamatozó statuspapirost s urbéri kárpótlási kötelezvényt is hálás köszönettel fogadok.

Erdélyben a viszonyokat most kevésbé ismerve, bátor vagyok határtalan bizalommal ezen egész ügynek ottani előmozdítását Nagyméltóságod kezeibe tenni le. Én csak Báró Kemény Sámuelnek és Ujfaludy¹ Sándor barátomnak írtam. Legyen kegyes Nagyméltóságod Erdélyben mindazoknál, kik buzgósággal és tehetséggel bírnak, ezen célhoz hozzájárulni, mindent, mit Nagyméltóságod czélszerűnek vél, elrendelni. Ha netalán szükségesnek látja Nagyméltóságod, hogy ott még valakinek én is írjak, méltóztassék engem becses levele által tudósítani és én azonnal megteszem, a mi szükséges, megjegyezve, hogy az erdélyi cath. Clérus főpapjainak már írtam.

Ismétlem buzgó kérésemet s Nagyméltóságod kegyeibe ajánlott mély tisztelettel vagyok

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgálja

Deák Ferencz mpr.

E levélben csak az aláírás a Deáké; a többi, maga a levél, más kéz írása.

¹ Tollhiba Ujfalvy helyett. *Közlő.*

2.

Pest, Január 7-én 1856.

Kedves Barátom!

Örömmel fogadom és viszonyzom szíves, nyájas ajánlatodat, s mellőzve a czimeket, a bizalom és barátság tartozkodás nélküli hangján írok Hozzád.

Fogad(đ) el mindenek előtt őszinte köszönetemet azon barátságért, hogy Vörösmarty árvájának ügyét Erdélyre nézve magadéva tenni szíves valál. Én minden részben megnyugodva tettem le azt kezeidbe, mert tudtam, hogy mind az eredményre, mind a módra nézve, miáltal az eredmény eszközültetni fog, az a legjobb kezekben leend. Ismeretleneknek nem is írtam Nállatok, mert féltem, hogy lehetnek, kik az ügyet silány koldulássá alocsonyítanak le a legjobb szándék mellett, pedig az a dolog erkölcsi hatását gyengítene.

Írtam ugyan néhány r. catholicus és protestans papoknak Erdélyben is, de ez csak azért történt, mert itt is magyar országon felszólítottam minden felekezeti magyar lakosság előbbkelő papjait. — Az erdélyi magyar papságot tehát sértés nélkül nem mellőzhettem.

Bocsáss meg, Barátom, hogy e válaszzal is kissé késtem, de épen a levelezések által el valék nagyon foglalva, most kezd gyérülni foglalatosságom Isten áldjon! Tartsd meg szíves barátságodban

tisztelő barátodat
Deák Ferenczet mpr.

Teljes szövegében Deák Ferenc kezeirása.

Közli: KRISTÓF GYÖRGY.

A NEMZETI SZÍNHÁZ LEVELESLÁDJÁBÓL.

A Nemzeti Színház levéltárának eddig még föl nem tárt anyagában sok irodalomtörténeti érdekességű kézirat lappang — ezúttal a missilis levelek közül teszek közzé egypár jellemző darabot.

1.

A Nemzeti Színház igazgatóságának két állandó kellemetlenséget kellett legyűrnie. Az egyik volt a színház művésznő tagjainak állandó súrlódása — páholyhelyeik miatt. Akkor ugyanis két-három páholyt tartott fenn az igazgatóság a művésznők számára, maga osztván ki, kinek melyik páholyban van helye. Ebből rengeteg sok veszekedés és alkalmatlanság lett. A másik volt az írók és szerkesztők szabadjegy-kérdése. Az író urak a szabadjegy dolgában nem ismerték a tréfát. Ha már 'szerzők' voltak, megkövetelték, hogy állandó szabadjegy legyen a zsebükben. Ha pedig ettől a nagy teher-től megszabadulni akaró igazgatóság ezt a kiváltságukat meg akarta szüntetni, akkor az írók fehéborodtak és levelekkel ostromolták gróf Rádayt vagy gróf Festeticset, az intendantst, vagy Szigligetit, a titkárt.

Erre vonatkozik a mindég kellemetlenkedni tudó Vahot alábbi levelének második fele — de még érdekesebb az eleje, Vahotnak irodalomtörténeti jelentőségű fenyegetőzése. Ráday Gedeonnak írta.

Pest, Sept. 26, 1858.

Méltóságos Gróf!

Minthogy Méltóságod engem a mult év végén különös bizalmával sziveskedett megajándékozni, — én bár csekély, de mindenesetre lovagias szolgálatomért, hasonlólt várni irányban némileg feljogosítva valék. Azonban fájdalommal kellett épen az ellenkezőt tapasztalnom. Szabad legyen a különös bizalomért most már nekem, is bizalmasan szólnom. Tetszett Méltóságodnak megígérni, hogy Magyarok Törökthonban című népszínművemet másodszer mindjárt a következő vasárnapon adatni fogja, s miután a közönség nagyobb része, dacára a sok ellenséges constellációnak, darabomat zajos tetszéssel, kihívásokkal fogadá, a második felvonás után már ki is tették a táblára, mely a darab ismétlését hirdeté. Ekkor az utolsó felvonás elején bizonyos uri ember kiről a rosز nyelv azt hieszteli, hogy inkább furcsa kalandjairól mint hazafias tetteiről ismeretes, kifütyülte a művet, vagy mint némelyek hinni akarják, Szerdahelyi szemtelen játékát, — nem tekintve a nemzeti színház és a serdülő drámai irodalmunk ügyének szentségét, még pedig a hazafiság és moralitás roszul palástolt ürügye alatt, — holott talán a darabban előforduló kéjencz gazdag ur kigunyolt személyisége által érezte magát találva és sértve, vagy ellenségeim által izgatva különös okból tette azt. Elég az hozzá, a közönség indignatioval fogadá a botrányt s kevésbe mult, hogy fütyös urat ki nem dobták a színházból, — csak egy szavamba került volna s megtörténik a kettős botrány, de én még csillapítám az ingerült kedélyeket, gondolván, hogy a méltatlan bántalomért, már csak hosszas és becsületes irodalmi működésem iránti tekintetből is, mind a közönség, mind az igazgatóság másnap elégtételt fog nekem szolgáltatni. Azonban mi történik? A fütyü után levették a táblát s másnap nem adták a darabot. Egyes fütyü miatt a közönség zajos tetszés nyilvánítását ignorálni, valóban hallatlan dolog, s a legnagyobb igazságtalanság. Nagyon esalatkozott gróf ur, ha azt hivé, hogy a darab nem adatása által egy uj botrányt fog kikerülni, mert életemet teszem rá, hogy a második előadás alkalmával a mégnagyobb közönség nem fogta volna megengedni a botrány ismétlését, s én magam is képes lettem volna azt megakadályozni, vagy megbosszulni.

Másnap barátaim, tisztelőim közül — kiknek száma nem épen oly csekély mint némelyek gondolják — egész küldöttség akart a darab ismétlése végett Méltóságodhoz járulni, de én visszatartoztatám őket, gondolván, hogy ha magától nem érdemesit engem elégtételadásra, a lépést még erőszakolásnak venné. Hogy Méltóságod nem ismételtette művemet, ez által teljesen rectificálta, helybenhagyta a fütyös ur eljárását, s engem leginkább kenyéririgy ellenségeim dühének és győzelmi kárörömének mint valami halálra-szánt gladiátort az éhes fenevadaknak tetszett oda dobni martalékul, — a miért most már, miután mégsem birtak egészen széttépní, — ezennel köszönetemet nyilvánítom s igyekezni fogok annak idejében a kegyet és szívesseget férőhöz illőleg meghálálni.

Egyébiránt midőn színházunk öldöklő zsarnoki kéjhölgye és kényura, az opera tulnyomósága, az egyes színésztagok, színészirók példátlan monopolizálása s journalistáink nagyobb részének romboló hatása által az egész drámaügy oly botrányosan háttérbe van szorulva színházunkban, — hogy

merjek én, csekély írói töredék panaszt emelni az ellen, hogy nem csak említett művem, de többi jó sikerrel adatott szindarabjaim nagyobb része is mellőzve s igaztalanul elnyomva hever a színházi könyvtár porában. — Ilyen az országos hatású *Országgyűlési szállás*, melyről csak a roszakarat mondhatja, hogy többé nem korszerű, holott épen az országgyűlési életrei visszaemlékezés a legkellemesebb hatást idézné elő. — *Kézműves*, énekes népszimnű, oly jó sikerrel adták, hogy a pesti iparos legények éji zenével tiszteltek meg a másodszori előadás után. De Cau Mari helyett most Hegedűsnét legjobb alkalom volna abban fölléptetni, ha t. i. Szigligeti et comp. nem elleneznék; — *Költő és király*, kedélyes kis vigjáték Mátyás király korából; — *Vén csapodár*, melyről még maga Szigligeti is azt írta hozzám, hogy az nyereménye drámai irodalmunknak s melynek kedvéért különös gőzhajót is készítettek, mely a diszitmények közt használatlanul hever; — *Zách nemzetség*, ha Bánk bánt lehet adni, némi csekély módosítással ez is színre hozható s kitűnő hatását mindenki ismeri a forradalom előtti világból; — *Öreg és fiatal orvos*, mely mint francia darab jó hatással adatott, mely újabban mint eredeti mű a választmány által is elfogadott, de azért 1848 óta egyszersem adatott; — *Éji Zene*, ezt is roppant közönség előtt szép sikerrel adták s mint jövedelmező cassadarabot mai napig is folyvást lehetett volna adni, mert legjobb cigányzenészeink felváltva produkálhatnák magukat benne; — a vágýtársi ármány ezt is leszorítá a színről. — Csupán három darab kerül most tölem hébe hóba szinpadra: a *Bányarém*, *Huszár-csiny*, s a *Farsangi iskola*, — *Mária királyné*-t nem is említém, melyet Buloyovszkyné Kolosvárt is nagy hatással adott. — A nevezetteket jó akarat mellett mind sikerrel lehetne adni, épen úgy, mint Hugo Károly éveken át mellőzött darabjait, ha ugyan a játékrend készítőikben több ügyszeretet s keyesebb részrehajlás lakoznék. Hanem hiszen majd megítéli az utókor, s jaj, jaj lesz nekik a magyar színészet történetében.

És hogy minden méltatlanság tetézve legyen s az elkeserítés pohara csordultig teljék meg — újabban, mint hallom elhatározta az igazgatóság, hogy ezentul csupán 4 magyar lap kapjon szabad beléptijegyet, — s az így kicsapott lapok közt van az én Napkeletem is. Én mint a Napkelet szerkesztője, jelenleg csak egy földszinti belépti jegyet kapok; mint drámaíró, ki e minőségben minden mellőzés daczára is szép anyagi hasznot hajtottam az intézetnek, kapom a másik földszinti jegyet, mint drámabíráló választmányi tag kapom a zártszéket. — Ha már most mint Napkelet szerkesztőjétől, vagy mint drámairótól is elveszik tölem a jegyet, nem az anyagi veszteség — mert hiszen istennek hála van annyi jövedelem, hogy akár páholyt is bírnék tartani — hanem a morális veszteség, a kicsinlés, a megvetetés érzete, az igazgatóság méltatlan bánásmódja ad okot a legerélyesebb feljajdulásra. Tiszta önérzettel mondhatom azt, hogy a Napkelet két évi pályafutása óta — tekintve az ügyet környező ellenséges elemeket — minden magyar lap közt legméltányosabb, legkiméletesebb volt mind az igazgatóság eljárása, mind a színészek és írók működése iránt s mások gonosz szándéku megtámadásai ellen is hathatósan védte őket. — Ez hát a hála azon ügyszerető méltányosság — s kiméletes önmehtagadásért, mit nem egy nyomorult belépti jeggyel, melyben a páholyok egész sorát elfoglaló színészek

utolsó konyhaszolgálója is részesül, — hanem ezekkel sem volnának nekem képesek megfizetni. — És kérdelem én: mivel érdemesebb a kitüntetésre ama négy lap a Napkeletnél? — Talán azzal, hogy egyik hivatalos, a másik, harmadik naponként jelenik meg, s minden nap bántja, sértegeti, becsmerli mind az igazgatóságot, mind a színészeket, mind a drámairókat, mind a bírálóválasztmányt, s naponként herostratesi dulakodással vív az intézet érdekei ellen? És önök ezek kezébe adják a fegyvert önmaguk ellen? Ezek tehát a színház üldözéseért még jutalmat kapnak önöktől, míg a színház javára becsületesen működő lapot a színházbóli kitiltással akarják büntetni? — azon lapot, melyből az intézet és az egyes színészek számára mintegy 10 ingyen példányt szoktam küldeni? — Vagy talán a kitüntetett négy lapnak nagyobb közönsége, érdemesebb publikuma van, mint a Napkeletnek? — Méltóztassék a hibás számítással gazdálkodni akaró választmánynak tudtára adni, ha még eddig nem tudta, hogy a 6000 ezer (így!) előfizetővel bíró Vasárnapi Ujság után legtöbb előfizetője van a Napkeletnek, t. i. 2400; — tehát majdnem annyi mint összesen véve a többi 4 szépirodalmi lapnak Szépirodalmi Közlöny 1100, — Nővilág 1000, — Délibáb 700, Hölgyfutár 600. — A politikai lapok aránylag még gyöngébben állanak. — Az én lapomat a hazában és külföldön legalábbis 100,000 ember olvassa s a választmány ily szép közönségű, ily anyagi és erkölcsi sullyal bíró lapot akar a többiek, az érdemtelenebbek kitüntetésével a színházból kizárni?! — Jó, ám tegye, de én kifogom mondani nagy közönségem előtt, hogy ha az ügy vezetői megszűntek méltányosak lenni lapom és személyem iránt, — én sem leszek többé irányukban méltányos, elnéző, sőt kedvező, — s nem tekintve a mostoha körülményeket — irgalmatlanul fel fogom leplezni az intézet anyagi, szellemi nyomorúságának hol rejtező titkos okait kíméletlenül le fogom tépni némelyek álarcáit, úgy hogy a jobb érzésű honfiak és honleányok utálattal fognak elfordulni attól, a mit most annyira bálványoznak.

Nem az önérdék, hanem az önérzet szól belőlem s ha engem, mint színházunk ügye körül nem csekély érdemeket szerzett drámairót s lapszerkesztőt mellőzni, elnyomni sőt megalázni akarnak — hogy megmutassam más téreni hasznavehetőségemet s életrevalóságomat — irtó háborut üzenek azoknak, kik írói s emberi jogaimat méltatlanul eltiporni szándékoznak. Adja isten, hogy e dolog okosan kiegyenlítettessék.

Ujra ismétlem Méltóságod tavali bizalma bennem is bizalmat gerjesztett s remélem nem veendi rossz néven, hogy aljas hizelkedés s kegyvadászat helyett, az igazat, úgy mint érzem, kimondani bátorkodtam. Hozzáadván azt, ha minden szerkesztőtől és színésztől elveszik a szabadjegyet, akkor legkisebb kifogásom sem lesz ezen eljárás ellen, de így halálilag protestálok ellene. Illő tisztelettel maradok Méltóságodnak

alázatos szolgája
Vahot Imre.

Gróf Rádaynak, az intendánsnak, helyzete eléggé súlyos volt az ilyen levelekkel szemben. A sajtót, — mely akkor nagyon tudott hatni a szenvedélyes újságolvasó közönségre — nem volt ajánlatos a színház ellenségévé tenni, annál kevésbbé, mert a színház jövedelmei nem voltak fényesek, s az opera-előadásokon kívül a közönség igen-igen ritkán töltötte meg a

színházat, s a sajtótól függött, hogy e ritka esetek még ritkábbá legyenek. A színház pedig már nem bírta meg a sok szabadjegyet, úgyhogy keményen meg kellett állnia a szabadjegyeket megtizedelő határozat mellett.

2.

Vahot volt a legkellemetlenkedőbb szerző. Igen sok levele van az anyagban, s egyike-másika hosszú dörgedelem örök sérelmei miatt. A legérdekesebb köztük a következő — ebben is mellőzését panaszolja.

Parád, július 18. 1855.

Méltóságos Gróf,
Tisztelt Intendans Úr!

Nem kis megütközéssel értesültem a felől, hogy *Huszár-csiny* című népszínművem e hó folytán ismét hétköznap és így természetesen kis közönség előtt hozatott színre. Abban, hogy művem harmadszor hétköznap adatott, megnyugodtam, ámbár ez sem volt a legméltányosabb dolog, miután az író jelenleg úgy is ki van zárva az első előadás jövedelméből. Azonban, hogy most nyári időszakban, midőn operára is alig van közönség, — egy népszínmű, mely csakis ünnepi közönségre van számítva, hétköznap adassék, ez sem a jó tapintattal, sem a méltányossággal nem egyeztethető meg. És én meg vagyok győződve, hogy ez nem Méltóságod akaratával történt, hanem azon egynémely veterán színészek oktalan tapintatlanságából, kik idéetlen forceirozásuk által a legjobb dologt is képesek elrontani, a színház kárára depopularisálni. Az olyan cassadarabokkal, mint a «Huszárcsiny», vidéken sokkal jobban tudnak speculálni, s gyakori untató előadásával nem veszélyeztetik annak hitelét, azért a közönség előtt mindig kedves, érdekes marad. A másik dolog, mi szinte művem hatásának s hitelének rovására történt, az, hogy a közhuszár szerepét Füredi helyett Némethy adá, holott e szerep Füredynek népszínműben force-szerepei közé tartozik, sőt én, mint e részben gyakorlott műismerő, ki merem mondani, hogy a Huszárcsiny szerepkiosztása az egy Füredyén kívül el van hibázva.

Miután tehát ily eljárással a legjobb, legkedveltebb darabot is ki lehet a repertoriumból szorítani; jónak láttam sérelmem orvoslása végett Méltóságod ügy- és igazságszeretetéhez folyamodni. Minélfogva nem csak saját érdekemben, de a színház érdekében is, tiszteletteljes kéréssem abból áll, hogy a «Huszárcsiny» adatását az augusztusi vásárig méltóztassék betiltani, s akkor is csak Füredyvel adatni. Szigeti szerepét Réty válthatná fel. Így a darab hitele ismét helyre lesz állítva s minden hónapban lehet azt egyszer vasárnaponként nagy közönség előtt színre hozni, — mi a színháznak biztos jövedelmet hozand.

Ha ezen méltányos kéréssem nem volna teljesíthető, méltóztassék azt a nemzeti színpadról végképen száműzni, — miután én, ki vagyonomat az irodalomnak áldoztam fel, inkább becsületért, mint nyomoruságos pénz-érdekért szoktam közreműködni.

Ki is ügyemet hazafiui pártfogásába, s magamat nagyrabecsült jóindulatába ajánlott különös tisztelettel vagyok Méltóságodnak

alázatos szolgálja
Vahot Imre.

A *Huszárcsiny*, mely 1855 május 19-én adatott először, harmadszor 24-én csütörtökön, ötödször július 7-én szombaton, hatodszor pedig *vasárnap*. Attól kezdve szeptember 30-ig vasárnap — nem adták.

Így tehát az intendánshoz intézett levél ebben a tekintetben nem járt eredménnyel. Hogy a szereposztásra vonatkozó kérelemnek helyt adott-e az intendáns, az csak a színlapról volna megállapítható. Ez azonban nincs a kezemnél.

3.

Ezek között a levelek között a legjelentősebb kétségkívül a következő rövid levél, amely Nestroynak *Liliomfi*-plágiumát egészen új világitásba állítja. Kitűnik belőle, hogy Nestroy nem lopta *Umsonst* c. egy felvonásos vígjátékát, hanem Szigligeti engedelmével használta föl, sőt még is fizetett érte, elég tisztességesen. Vajon Szigligeti tudtával történt az is, hogy Nestroy nem tétette ki a színlapra a magyar szerző nevét? Bajosan, erre vonatkozólag nincs a feltételek között szó, s ez Nestroy jóhiszemősége ellen szól.

Tisztelt Barátom Szigligeti!

Én csudálom hogy utolsó levelemre feleletet még nem kaptam, ámbár most Bécsbe mentem a dolgot személyesen sürgetni, mi nekem sikerült is. Nestroy kész a darabot elfogadás után azonnal 50 pengőt készpénzt; minden előadásban a brutto jövedelemből 5 percentet mint Tantiémet, és minden 20 előadásnak felét jutalmául adni. Ha ezen föltételek neked tetszenek, és azokat felébe velem osztani akarsz, tehát küld el azonnal «*Liliomfi*»-t mert ezen darabot a 4 komikussokkal Nestroy, Treumann, Scholz és Groissae(?) előadva, a legnagyobb sikerrel adni lehet, úgy hogy 40 előadás egymásután is lehet. Mert a darabok, melyek most itt (a Karl színházba) adatnak, olly silányok, és még is nagyon tetszenek. — Tegnapelőtt láttam Csikosodat a Wiedeni színházban. A darab tetszet ámbár csak Rózsi és Andris jól játszottak. Rott mint Bandi szörnyű rossz volt, inkább Zsidót mint Magyarat játszik. A fordítás nem rossz, csak az itteni környüllálásokra nézve kevessen alkalmaztattva. Ugy hiszem az utóbbi nekem jobban sikerülend. Még egyszer a rögtöni küldést sürgetve maradok

Bécs Május 19-én 1855.

kész barátod
Kaczér Ferencz.

Adressem:

An Herrn

F. S. Kaczér Táborstrasse
im goldenen Löwen No 7

a Wien.

Cím:

T. cz.

Szigligeti Eduard, a
Nemzeti Színház titkárának,
tisztelettel

Pesten.

4.

Az osztrák kormány még az abszolutizmus nyolcadik évében is bilincsen tartotta a magyar közműveltséget. A magyarság azonban kezdett magához

térni. A városokban, ahol eddig az osztrák tisztek és a cseh beamterek kedvéért volt élet és volt színház, a magyar közönség is merészkedett egy kis magyar élet és színház után vágyódni. Ennek a mozgalomnak egyik írott emléke az alábbi levél:

Hazánk nagyérdemű Fia
Méltóságos Gróf Úr!

Kassa város polgárai 's lakói, teljes hazafiui bizalommal nyujtják e' sorokat át — hogy az ebben foglalt cél kivitelében, segéd kezét nyujtani sziveskednék. —

Az utóbbi súlyos idők terheit fájdalom! — nem csak anyagi de szellemi tekintetbe is kelle éreznünk — a' midőn egyik büszkeségünk, — a' Színházunk, a' helyett hogy ebben, mint nemzetiségünk egyik főbb tényezőjében, szeretett magyar nyelvünk gyakoroltatott volna, egy más idegen használatára van mind máig átadva, — de itt az idő jelenleg, hogy azok kik ebben eddig szűkölködünk, — hivatkozva, a' magas Császári kör ut bevégeztével, Laxenburgból, a' fő kormányzó Úr Albert fő herczeghez intézett levél tartalmára — méltó joggal felléphessünk.

Közöttünk oly nehéz a' kezdeményezés, hogy e' tekintetben egyedül Méltóságod az, kiben bizalmunk lehet, 's ezért közös megegyezéssel jobbnak véljük, ez ügyben Méltóságodhoz alázatos esedezésünkkel járulni, hogy venné azt szívére, és kísértse meg az illető helyről kinyerni az engedélyt, Színházunkban édes nemzeti nyelvünk gyakoroltathatását, — mely jelenleg annál könnyebben kivihető, miután ezen téli évszak, a' mostani szerződésnek véget vetend.

Kérésünket megújítjuk, 's Méltóságod hazafiui nagylelkiségében bízva, — vagyunk meg anyian honfiui ödvözzlettel

Kassa November hó 3-án 1857.

Kassa város polgárai
mint a magyar színészet pártolói.

Cim:

Méltóságos Gróf Ráday Gedeon Urnak
az országos nemzeti Színház intendanssának —
megkülömböztetett tisztelettel.

Pesten.

5.

A Nemzeti Színház megalapításával egy időben gondolt arra, hogy szükség lenne olyan iskolára is, mely magyar színészt képezne a Nemzeti Színház és az ország színpadjai számára. Minduntalan feltűnik egy-egy jelenség, mely igazolja, hogy ez a gondolat az egész ország műveltebb elemeit foglalkoztatja. Egyre-másra jelennek meg rövid hírek az újság-levelekben, amelyek arról beszélnek, hogy egy eldugott falucska földesura a színész iskoláról sem felejtkezett meg, a mikor végrendelkezett, és a törvényhatóságok, ha szóba ejtik a nemzet színházát, mindég találnak alkalmat, hogy hangoztassák ilyen iskola szükségét.

1860 végén komolyabban szóba kerülván az ügy, természetesen elsőül Egressy Gáborhoz fordult a színház, midőn mestert keresett, a ki tanítsa, nevelje, vezesse a jövődő színész nemzedéket. Kérdést is intézett

hozzá Ráday intendáns, milyen feltételek mellett lenne hajlandó a művész — tanítómesterré lenni?

Erre a kérdésre a következő választ adta Egressy.

Méltóságos ur!

Még a mult színházi évben méltóztatott hozzám azon kérdést intézni: akarnám-e elvállalni a tanítást azon szavalati iskolában, melyet intézetünk kebelében megnyitni szándékozik?

Azon nyilatkozatomat melyet néhány hó előtt ezen becses felszólításra válaszul adtam, bővebb megfontolás után most következőleg kívánom módosítani.

Nem épen nagy kedvvel ugyan, de a hazafiúi kötelesség parancsának hódolva, elvállalom ezen tanárságot, azonban csupán az itt elsorolandó föltételek mellett.

1. Legalább egy hónapi szabadság adatnék részemre a végett, hogy Párisba, s onnan Milanoba utazhassam, az azon városokban létező conservatoriumok, illetőleg drámai iskolák megtekintése, és tanrendszereik tanulmányozása végett.

2. E czélból utlevél lenne számomra kieszközölendő, s utiköltségül száz arany kézbesítendő; továbbá ajánló levél a magyar kormánytól a francia belügyminiszterhez.

3. Visszaérkezésem után egy hét mulva a szavalati iskolát mulhatatlanul megnyitnám.

4. Hetenkint 5—6 tanórát adnék, tetszésem szerinti beosztással.

5. Egy óra tandíja: az első évben egy arany, a másodikban egy és fél, a harmadikban kettő.

6. A tandíj félhavonként utólagosan lenne fizetendő.

7. A növendékek száma, a párisi rendszer nyomán, és aránya szerint lenne meghatározandó.

8. A növendékek fölvtételére, valamint mellőzésére nézve, az én indokolt véleményem lenne tekintetbe veendő.

9. A vizsgálatétel bizonyos határidőhöz kötve nem lenne, azonban az első vizsgálatnak másfél év alatt meg kellene történnie; a többi vizsgálatok pedig 8—10 hónap mulva következnének.

10. A tanfolyam három évre terjedne; azonban a növendékek a nemzeti színpadon már két év mulva alkalmazhatók lennének képességeik és előhaladásuk szerint.

11. A drámai vagy szavalati iskola a Nemzeti színház minden kellékeit használhatná.

12. A növendékek képzéséhez szükséges eszközökről és módokról az gazgatóság gondoskodnék, az én előterjesztéseim nyomán.

Ennyiből áll, mit e vállalatra nézve méltóságod elé terjeszteni kívántam.

Fölhasználok még ezen alkalmat annak megemlítésére, hogy az én illetékem nem egy, hanem két zártszék volt husz év óta mindig; s hogy a lefolyt évben csupán azért nem vettem igénybe mind a kettőt, mert nem az év kezdetén léptem be a színházhoz. Kérem tehát ezen két zártszékemet

a jövő évre is kiadatni, s engem e részben mindazon kedvezményekben részesíteni, melyekben a megkülönböztetett Szabadjegyesek birnak. Teljes tisztelettel maradván egyébként

Méltóságod

alázatos szolgája

Egressy Gábor.

Pest. Márcz. 26. 1861.

(Irattári jegye: 659/1860—I.)

Közli: REXA DEZSŐ.

BAJZA JÓZSEF VÉGRENDELETE.

Tisztelt barátom, Dr. Gárdonyi Albert, Budapest főlevéltárosa, volt szíves felhívni figyelmemet, hogy Bajza végrendelete a fővárosi levéltár birtokában van. Az ő szívességéből és engedélyével közlöm a végrendeletet, mely reszkető írással írva ekképen hangzik:

Végrendelet.

Alól írott ép és józan elmével Családom jövőndő sorsát fontolóra véven (sic!) lehető halálom esetére végrendeletképen ki nyilatkoztatom mi szerint T. Heves megyebeli Gyöngyös-Oroszi (sic!) fekvő birtokomat valamint bár hol létezhet minden jogaimat s activ követelésemet nem különben összes ingóságaimat szeretett nőm született Csajági Juliána asszonynak hagyományozom a képen hogy azok felett korlátlan hatalommal rendelkezhetvén két gyermekeinket ebből nevelje s mint különben is gyermekeit forrón szerető anya jövőjükről gondoskodjék.

Melly rendelkezésemet egész terjedelmében saját kezüleg írva aláírva s megpecsételve kiadtam.

Költ Pesten april hó 31-dikén (sic!) 1851

Bajza József

(Pecsét a Bajza-család címerével)

A nagyalakú, ívpapir alján hivatalos német rávezetés. hogy a végrendeletet 7873 szám alatt 1858 máj. 21-én az özvegy valamint Pázmán Sándor és Dezsý Lajos tanúk előtt kihirdették.

Közli: SZÜCSI JÓZSEF.

AZ ATTILA-MONDA EGY ÉRDEKES FELDOLGOZÁSA A XVIII. SZÁZADBÓL.

Amint az IK. 1917. 154—156. lapjain olvassuk, a hún mondákkal költőink 1850 előtt alig törődtek. A tanulmány szerzője, Grexa Gyula, 1850-ig mindössze hat művet említ s hozzáfűzi, hogy 1850 előtt Attila-kultuszról beszélni nem igen lehet. Valóban így áll a dolog, de Grexa adalékait könnyű szaporítani, az említett hat költői művön kívül még héttel egészen 1850-ig. Ezek:

1. Farkas András: *A zsidó és magyar nemzetről*, 1538.

2. Valkai András: *A magyar királyoknak eredetéről*, 1576.

3. Gosárvári Mátyás: *A magyarok első kijöveteléről*, 1579.
4. Dési András: *Mojzes és Józsué*, 1550.
5. Liszti László: *Magyar királyok*, 1653.
6. Kazy Ferenc *Hunnias* (latin nyelvű) 1731.
7. Adányi András: *Fasti* . . I. 1742.
8. Berzsenyi Dániel a Nemzeti Színházat olyan darabbal akarja megnyitni, amelyben a magyar viseletek vannak feltüntetve Attilától kezdve.
9. Vörösmarty M.: *Tündérvölgy*, 1827.

Az előbbieken kívül van még egy 15. monda is, egy magyar vers a XVIII. század végéről, amelynek anyaga egészen Attila története; nemcsak említések vannak róla, mint az előbbiek jó részében, hanem az ő egész élettörténete el van benne mondva addig, míg Dombegyházán el nem földelik koporsóját. A vers címe ez: *A Magyaroknak Scithiából való ki jöveletek meg telepedések, cselekedetek sok nemű magyar versekben foglalkoztatott ilyl rendel.*

Az ismeretlen szerzőjű vers nyomtatásban nem jelent meg, kéziratban maradt fenn; az a vegyes tartalmu kézirat őrizte meg, amely *Gyűjteményes vetemény* címmel régebben Györffy István birtokában volt — jelenleg a sárospataki Főiskolai Könyvtár tulajdona. Az irodalomtörténet tehát eddig nem vehetett róla tudomást, de az Attila-kutatók figyelmét talán egyébként is elkerülte volna, mert címében nem szerepel sem Attila, sem a hún nép, s a húnokról mint magyarokról beszél; valamint a XIII. századi krónikás, Kézai, a húnok vándorlását a magyarok (első) kijöveteként említi.

A csak tárgy miatt érdekes hosszú vers (24 lap 8-r. alakban) főhőse Attila, az ő tetteit beszéli el, 10 részben, s az „eposz-t egy hexameteres *Eldőljáróbeszéd* előzi meg. Ebben elmondja, hogy most új tárgyról fog írni, nem megúnt dolgokról s új formában. Az egyes részek tartalma a következő:

- I. A húnok Scithiából Dáciába, majd Pannoniába érkeznek. (Páros-rímű tizenkettősök.)
- II. Attila csatája Theodosiussal. (Zrinyi strófák.)
- III. Attila harca Valentinianussal. (Adonisi sorokban.)
- IV. Attila dolgairól Aquilea alatt. (Sapphói versszakok.)
- V. Attila ravennai tettei. (Páros rímű tizenkettősök.)
- VI. Attila tettei Mediolanumban. (Párosrímű tizenkettősökben.)
- VII. Attila Páduában. (Leoninusok.)
- VIII. Attila Modenában. (Leoninusok.)
- IX. Római dolgok, Attila lakodalma és halála. (Leoninusok. — Attila feleségét Hildegundának nevezi.)
- X. A hún birodalom felbomlása. (Vegyes versformákban. Végül latin nyelvű distichonokban.)

A változó versformákon kívül ízléstelenné teszi a verset a belesűrített sok anachronizmus (a hún kevélyen pipázva ül a lován, „galoppoz“, regimentet alkot) és olesó szellemeskedés (píza pennának mondja az író a tollát; Attila fia: Illák, Dengisits, Irnak, Madár és Csaba kakukkiuk csak stb.) Ez Blumauer-Szalkay stílusát juttatja eszünkbe. Viszont az, hogy mellette Gyöngyösi Jánosnak a versei vannak, s leoninusok is vannak a versformák közt bő számmal, azt a gondolatot adja, hogy Gyöngyösi lehet

a vers szerzője. A kifejezések egyezése is erre mutat. A 19. lapon egy helyen így ír:

A vad muzsa morog, sir, szeme könyve csorog.

E sor Gyöngyösi Jánosnak a *Kémény seprő epitáphioma* c. versében is előfordul:

Hét napokig nyomorog, sir, szeme könyve csorog.

A versformák példái is megtalálhatók nála.¹ (*Fohászkodás* 311. l. *Kémény S.* 241. l. *Bánfi Györgye* 272. l.)

GULYÁS JÓZSEF

A JÁRTOS KÖLTES VŐ-LEGÉNY.

Az IK. 1929. évi első füzetében a *Kérők* mintájául Bartsai Lászlónak az Erdélyi Játékos Gyűjteményben 1793-ban megjelent s Kisfaludy pesti katonáskodása idején itt is bemutatott *A jártos költés vő-legény* c. fordítását jelöltem meg és arra is rámutattam, hogy ennek eredetije nem Dyk *Der verschriebene Bräutigamja*, mint egykorú ismertetés alapján addig hitték, hanem valószínűleg Weickard Marianna Zsófiának *Der gereiste Bräutigamja*. E gyanításom azóta teljes mértékben igazolódott. A német vígjáték egy példánya megvan a bécsi nemzeti könyvtár külön színházi gyűjteményében Dr. 141. XV. 3. sz. a. Jahn bécsi könyvkereskedőtől kész nyomtatványokból összeállított *Theatralische Sammlung* XV. kötetének 3. darabja; úgy látszik, a bécsi kiadó közös címlapot nyomtatott csak újonnan a kötetek elé. E közös címlap szövege: *Theatralische Sammlung*. 1. Die Sonnen-Jungfrau, 2. Das Kind der Liebe, 3. Der gereiste Bräutigam. Fünftehnter Band. Wien, verlegt u. zu finden bei Johann Joseph Jahn, im Gudelhofe Nr. 534. 1791. Magának a Weickard-féle névtelenül megjelent darabnak címirata: *Der gereiste Bräutigam. Ein Lustspiel in einem Aufzuge. Frankfurt am Mayn, 1791.* De megvan magának e vígjátéknek egy példánya a Széchenyi-könyvtárban is, a kéziratban őrzött szomolnokai színházi könyvtár rendezetlen anyagában.¹

Bartsai valóban ezt a darabot is szokott módján, mondatról mondatra fordította, az összes német neveket és vonatkozásokat magyarosítván; itt-ott egy-egy tréfás szólást szűrt be.

A szereplő személyek:

Der gereiste Bräutigam.

BARON FORSTHEIM
HENRIETTE, seine Tochter
KAROLINE, Forstheims Nichte
HAUPTMANN VON AHDORF
MAJOR VON BUCHAU
BARON HOHENTHAL
HEINRICH, Hohenthals Bedienter
JOHANN, Bedienter bey Forstheim

A jártos költés vő-legény.

BÁRÓ MEZÖDI
HENRIETTE, ennek Léánya
KAROLINA, B. Mezödi Húga
ÓFALVI, egy Kapitány
MÁJOR KÖNYVES
BÁRÓ MÉLYVÖLGY
HENRIK, ennek szolgája
JANTSI, Mezödi Legénye.

¹ A leoninusok s az egyező versformák nem elég erős érvek Gyöngyösi szerzősége mellett, az azonos fél-pentameter meg legalább is annyira szól ellene, mint mellette.

Az 1. jelenésben érkező levél írója az eredetiben Schönberg, Bartsainál Szépes Henriket, mint a 8. jelenésben panaszoja, a többi szolgák az eredetiben Deutscher Bärnek, a fordítás szerint Magyar lónak hívták, stb.

Álljon végül itt példaképen, összehasonlítás lehetővé tételére — annál inkább, mivel maga a német darab elég nehezen hozzáférhető — németül és Bartsai fordításában a legjellemzőbbek közé tartozó 12. jelenet. Ebben ütköznek össze a derék házigazdának és a franciáskodó léha kérőnek — Baltafy és Szélházy mintáinak — nézetei.

Zwölfter Auftritt.

FORSTHEIM und HOENTHAL.

FORSTHEIM. Nun lassen Sie uns sitzen (Sie setzen sich). Wie geht es? Wie haben Sie gelebt, lieber Sohn? Ich will Sie nur einstweilen so nennen, denn noch diese Woche müssen Sie es wirklich werden. Nu! wie gefällt Ihnen meine Jette? Es ist ein gutes Mädel nicht wahr?

HOENTHAL. Ich zweifle gar nicht. Aber ich habe Sie noch nicht gesehen, denn ich kam eben erst hier an.

FORSTHEIM. So! Nun Sie werdens sehen. He! Johann! (Johann kommt.) Bringe einmal eine Bouteille Rheinwein, vom besten, hörst du?

JOHANN. Ja gnädiger Herr! (er geht ab).

FORSTHEIM. Ich halte es immer noch mit den alten Deutschen. Das waren rechtliche Männer; die tranken gleich auf gute Freundschaft: und wir wollen eins auf glückliche Verlobung trinken.

HOENTHAL. Fi, Herr Baron! Wer wird Rheinwein des Morgens trinken? Ueberhaupt bin ich der deutschen Weine entwöhnet.

FORSTHEIM. Ey zum Henker! Ich weis kein besseres Frühstück als ein Glas alten Rheinwein. Aha! eben sehe ich, daß Sie nicht wohl sind: und nun müssen Sie trinken. Das ist die beste Arznei.

HOENTHAL. Sie irren. Ich bin nicht krank.

FORSTHEIM. Nicht krank? Das machen Sie einem anderen weis. Hilft mein Rheinwein nicht, so laß ich meinen Doctor aus der Stadt kommen; der wird bald mit Ihnen fertig seyn.

XII. jelenés.

BÁRÓ MEZŐDI és báró MÉLYVÖLGY.

MEZŐDI. No! már üjjünk le (leülnek). Hát hogy van? Hogy folyt a' dolog Frantzia Országban kedves Fiam? — Már tsak így nevezem, mert ennek, még ezen a' héten meg kell lenni. — Hát hogy tettzik a' Léányom?

MÉLYVÖLGY. Hogy tettzeni fog, abba nem kételkedem. — De még nem láttam — mert éppen most jöttem ide.

MEZŐDI. Ugyé? No mindjárt meglátta. — Héj Jantsi!

JANTSI (bé-jővén magában) Legény ugyan jó, hogy ki-jőzönodtam — Parantsoljon.

MEZŐDI. Hozz egy üveg Budai bort — hallodé frisset.

JANTSI. Értem Nagyságos Uram — (elmenyen).

MEZŐDI. Én még mind a' régi Magyarokkal tartok — Jó emberek voltak azok — Mihelyt Baráttyaikkal találkozhattak, ittak egy más egészségéért — Igyunk mi-is a' szerentsés egyben kelésért —

MÉLYVÖLGY. Phu! Hogy innánk reggel Budai bort? anyival inkább hogy én a' Magyar bortól nagyon el-szoktam —

MEZŐDI. Hogy a' patvar? Én jobb fölöstökömet nem tudok egy pohár ó bornál — Ugy látom az egészsége sints igen jó állapotban — 'S éppen ezért-is innya kell — ez a leg-jobb Orvosság a' világon.

MÉLYVÖLGY. Hibázik a' Báro, én nem vagyok beteg —

MEZŐDI. Nem beteg? Ezt mással kell el-hitetni nem velem. Ha az én Budai Borom nem használ — Doctor után küldök a' Városba, ez tudom hamar meg-gyógyítja.

¹ V. ö. a Vértessy Jenőtől közölt jegyzékben (Magyar Könyvszemle, 1912.) a 496. számot.

HOHENTHAL. Mais mon Dieu! wenn ich Sie aber versichere, daß ich vollkommen wohl bin!

FORSTHEIM. Nu! Sie werden mich doch nicht blind machen wollen. Vorhin war mir die Freude vor die Augen geschossen. Aber nun sehe ich wohl, daß Sie gar nicht aussehen, wie man in ihren Jahren aussieht, wenn man gesund ist. Hol mich Gott, wenn ihr Vater, da er starb, nicht besser aussah, als Sie. Sie sind ja so mager, wie mein Windhund.

HOHENTHAL. In Frankreich würde eine plumpe rothbackige Figur wenig Glück machen. So wie ich, das ist die herrschende Mode.

FORSTHEIM. Diese Mode soll der Teufel holen. Ich hätte gewünscht, mein künftiger Schwiegersohn wäre nicht von dieser Mode. — Da es aber nicht anders ist, so will ich es übersehen, weil ich hoffe, daß Sie wieder nach deutscher Mode können geformet werden.

HOHENTHAL. Ah! was wollen die Deutschen? Die haben gar keinen gout.

FORSTHEIM. Dafür aber gesundes Fleisch und Blut und feste Knochen. Herr! lassen Sie mir die Deutschen ungeschoren, sonst bleiben wir nicht Freunde.

MÉLYVÖGY. Mais mon Dieu! Igen de ha én tökéletesen meg-győzőm arról, hogy én beteg nem vagyok.

Meződi. Hiszen talán nem akar engemet el-hitetni — vagy vakká tenni. Ez előtt jó színbe volt — De most ki-tettzik egy tekintetre, hogy nem úgy nézz ki, mint az emberséges ember szokott — Mondhatom, hogy az öreg Attya jobban nézett-ki mikor meg-holt — mint fiam Uram most — Hiszen fiam Uram olyan hitvány, mint az én agaram. —

MÉLYVÖGY. Frantzia Országban egy piros, kerek, tölt Ábrázat semmi szerentsét nem tehetne. Vagy ha valamire mehetne is, de annyira nem mint én, ez a' legujjabb tettző módi.

Meződi. Vigye el az Ördög ezt a' módit — Azt akarnám, hogy az én vöm ne lenne ennek a' módinak eleven képe — Hiszem e' szerént a' módi szerént az én Agaram a' leg-szebb szerentséket tehetne Párisba — No! de már minthogy így van a' dolog, még-is tsak meg-határozom, remélvén, hogy fiam Uramat a' Magyar módra hajthattuk ismét.

MÉLYVÖGY. Mit? Magyar módra? a' Magyaroknál nints semmi gout —

Meződi. De van a gout helyett egészes húsak, és vérek, 's emellett kemény erős tsonjaik — (haragosan) Azonban kérem ne szölylan a Magyarokról ily formán — mert egybe vész a' Barátság —

WALDAPFEL JÓZSEF.

TOLDY FERENC LEVELE KOSSUTH LAJOSHOZ.

Kossuth Lajost, mióta Olaszországban telepedett le, számtalan sok írással keresték fel a honfitársai. Levelek, memorandumok, díszpolgári okiratok, képviselővé választási jegyzőkönyvek, albumok, fényképek érkeztek hihetetlen bőséggel Torinóba. Egyike a legtisztesebb neveknek és a legértékesebb ajándékkal kedveskedőknek Toldy Ferenc. Miniszterpapirra, nagyon szép sorokkal rótt kiadatlan leveléhez *Irodalomtörténeti olvasókönyvének* I.-II. kötetét mellékeli. A levél mostanában került kezembe a Nemzeti Múzeum Kossuth-írártárában az 1875-ös iratok közt, levéltári száma: 5196. Megírására az adott alkalmat, hogy Toldy Ferenc fia, István 1875-ben kilépett az állam szolgálatából, hol eddig előkelő megbízásokat teljesített, hogy egész erejével irodalmi törekvéseinek élhessen. Szabadságát olaszországi utazással kezdte meg. Ennek során szándékozott a torinói remetét is meglátogatni. Édesatyja vele küldi meg Kossuthnak 1868-69-ben megjelent munkája két kötetét.

Levele a következő:

Kegyelmes Ur!

István fiam, olasz útjában Nagyméltóságodnak is be kívánván mutatni tiszteletét, felhasználom ez alkalmat arra, hogy e munkát régi tiszteletem emlékéül Önnek benyujtsam.

Egész terében fogván fel az irodalmat, kiterjeszkedik az oly térre is, melynek említése is ki volt ezelőtt a gymnasium falaiból rekesztve. Jelenleg tiltott szak és *tiltott név* (aláhuzva) iskoláinkban nincs többé. Őszintén örvendének, ha azon szak előadásában, melyről az Olvasókönyv II. kötetének Előszava a VI. VII. lapokon emlékezik, a tárgyilagosságra törekvés Nagyméltóságod elismerését is szerencsés volna kívívni.

Ki a többiben az érdem meleg tiszteletével vagyok Nagyméltóságodnak alázatos szolgája

Pest, augusztus 23. 1871.

Toldy Ferenc.

Érdekes volna Toldy hagyatékából közölni az erre a küldeményre bizonnal megkapott választ is. Nem valószínű ugyanis, hogy Kossuth, aki tőle telhetőleg minden levélre és küldeményre sajátkezűleg válaszolt, beérte volna azzal, hogy csupán Istvánnak fejezze ki meleg köszönetét szavakkal, — a találkozás alkalmával — mikor tőle az apa könyveinek átolvasása után, jogos várakozással óhajtott választ.

Közli: HEGYALJAI KISS GÉZA

BESSENYEI SÁNDOR LEVELE SZILY JÁNOS SZOMBATHELYI PÜSPÖKHÖZ.

A szombathelyi püspöki levéltár őrzi (I. állv. kurrens iratok) Bessenyei Sándornak, György bátyjának Szily János püspökhöz írt következő levelét:

Debretzenbenn, 20te Dec. 796.

Nagy Méltóságú Püspök

Kegyelmes Uram!

Elmémben forgatván azon kegyességit Excellenciádnak, a' mellyel Zala Vármegyében lett quártélyozásomkor erántam volt, bátorkodom most is ugyan azon igaz hazafiúi szívvel és bizodalommal, a' mellyel akkor Excellenciád eránt viseltettem, Előtte újra megjelenni. Most is a' vagyok, a' ki akkor voltam, és nem is lehetek egyéb soha annál, hogy bennem egy csepp vér is olyan ne légyen, a' melly mediate, vagy immediate a' köz jóért ne buzogjék. Ugyan ezen vértől buzdíthatván, bátorkodom Excellenciádnak azt jelenteni, hogy a' midőn a' Márs Theátrumáról, a' hol Királyomhoz és Hazámhoz való hűségemet harmintz esztendőig bizonyítottam, leszállván, a' Mú'sák Theátrumára léptem, elhitetém azt magammal, hogy nem csak vérrel festett kardunkal, hanem pennával is szolgálunk Hazánknak. Ettől a' gondolattól elragadtatván, itt Debretzenbenn csendességembenn szemeimet a' Magyarok környüállásokra vetettem, és láttam azt, hogy

Nemzetem ámbár vitéz is, és ebbenn más Nemzeteket fellyülmúl, még is a' Tudományokbann, avagy inkább a' valóságos felemelkedésbenn, igen hátra van. Attól a' keserves tapasztalástól indítattván, fordítottam és már magam költségénn ki is nyomtattattam ama halhatatlan Ánglus Miltonnak Keresztényi, Vitézi és Poétai gondolatit, az *Elvesztett és Viszszanyertt Paradicsom* nevezete alatt. Egy bölcsőjében levő Nemzet a' Tudományokra nézve, ebbeli pályáját, tudjuk hogy elébb nem szaggathatta-el, hanemha a' Mecenások ötet segítették. Én ha mindent elgondolok is, Méltóságosabb és Érdemesebb Mecenást Miltonnak a' Hazábann Excellentiádnál nem esmerek: Ugyan azért is mérészlek hazafiúi alázatos bizodalommal és mélyly tisztelettel Excellentiád előtt a' Miltonnal megjelenni, és azonn esedezni, hogy a' Sémináriumbann levő Nevendék Ifjaknak Szívekbe a' Jó Izlésbeli Érzést Milton olvasása által becsepegtetni méltóztasson. Ezen Januáriusbann itt esendő Vásári alkalmatossággal fogok azonn igyekezni, hogy Excellentiádnak egy Exemplárral udvarolhassak, és bölcs Itéletire, mind a' Magyarországbann, mind a' Szépségbenn Miltont kitehessem. Ezzel a' midőn mind Miltont, mind magamat kegyességibe és védelmibe ajánlanám, maradtam Excellentiádnak

hiv alázatos szolgálja

Bessenyei Sándor kapitány mp.

A püspök válasza nincs a levéltárban, kettejük ismeretségére vonatkozólag sem találtam semmiféle adatot. — Szily püspök életét bőven ismerttem *A szombathelyi egyházmegye története* c. műben (1929), az I. k. 23—158. lapján.

Közli: GÉFIN GYULA.

SCHILLER RÄUBERÉNEK EGY ISMERETLEN RÉGI FORDÍTÁSA.

A XVIII. század végén és a mult század elején a német drámaírók közül nálunk a legkedveltebb Schiller, legismertebb darabja a *Räuber* volt. Népszerűségében talán politikai helyzetünk is közrejátszott: ebben a célzatosan az elnyomó zsarnokság ellen írt drámában sokan hangulatuk tükrére ismertek. Előadását Bécsben II. József meg sem engedte. Nagy népszerűségét növelték a német egyetemekről hazatérő diákok, akik magukkal hozták a *Räuber*ért való rajongást s itthon is él bennük emléke annak az időnek, amidőn «Schiller zsványinak sorait harsoghattuk a légbe», és itthon is fülükbe zsong még, hogy «ein freyes Leben führen wir.»¹ Első magyar fordításának nyomai 1790-ig vezetnek; ekkor a darabot B. Wesselényi István *Moor Károly* címmel ültette át.² Ez a fordítás elkallódott. A másodikból

¹ L. Kis János *Emlékezéseit*. 2. kiad. 1890. 138. l.

² Erről s az alábbiakról l. részletesen: Bayer József, *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban*, 1912. és Császár Elemér, *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. 1913. c. akad. értekezéseket.

Darvas János fordításából, *A' hegyi tolvajok* (1790), szintén csak egy kis részlet maradt ránk, de megvan teljesen a harmadik, Bartsai Lászlónak Vörösmarty szerint «borzasztóan rossz» átültetése¹ 1793-ból. Mérey lajstromában Kováts Ferenc is szerepel, mint Räuber-fordító: azonban a *Pulpitus* szerzőjéről szóló ez az adat nem megbízható — a XVIII. századból végeredményében *egyetlen* Räuber-fordításunk van, Bartsaié.²

Fordításainak sora csak egy emberöltő múlva, 1823-ban, folytatódik, Toldy Ferencnek hírhedt nyelvújításokkal megtűzdelt *Haramiáival*: közben csak egy megbízhatatlan nyomunk volt Kelemen Lászlóéról. Most Géfin Gyula szombathelyi teológiai tanár tett figyelmessé a győri püspöki levéltár egy eddig nem ismert kéziratára: gróf Muraközi Károly, vagy a' *Bakonyi zsványok*. Magyar Játék-Színhez alkalmaztatta Czillinger János Győri Megyebéli Növendék Pap 1815. A címlap ugyan nem mondja meg, de a dráma címével mégis elárulja, hogy a *Räubernek* egy eddig ismeretlen magyar változata került a kezembe, Bartsai László átdolgozása után a második ismert fordítás, a XIX. századból az első. — Előszava így szól:

Egész tudós, világ zengi Schiller nevét — bámulya remek elméjét; nékem is füleimbe hatának e halhatatlan Férfiu ditséreti; belső kívánság ingerlő azonnal és e Tudós elme' szüleménnyei megszerzésére unszoló szívet; melyek bírására örök tiszteletre méltó Moecenásunk (kinek érdemei halhatatlanok előtt) kegyes engedelmével helyeztettem. — Önnön szegyetől meg lepve olvastam e' koszorus' mennyei Lantverő remek munkáját, jól-ismervén sokkal erőtlenebb tehetetlenségemet, minthogy e' koszorus Vezér felséges elméjét felérhessem; de mégis azon reményteli buzgalom — mely fáradozásinkat bő gyümölcsökkel kecsgeteti; bátorítá szívetem. — E' fordításra azon felséges érzelem, mellyel Honnyi Literáturánk iránt viseltetem, és több Magyar Barátim buzgó biztatási voltak ösztönim. — Ki ha rendes kötelességeimet, mellyek csonkítása nélkül e' munka bővebb kidolgozásában nem foglalatoskodhattam, szemei előtt hordozza, elő forduló hibáimat reményilem nem gunyollya. Válogatott beszéd' módgyát — vagy kecsgetető virágokat senki ne keressen; mivel ezt e' munka hirtelen fordítása mint e' tárgy foglalattya tölem tiltották. — Igazságon épült költemény ez mellyben az elme nemes repüléseit képző és a tántorgó virtust erősítő értelmei foglaltatnak. Ha e' csekély intézetembe Schiller felséges elméjét önnön tisztaságába elő nem adhatom, ennek lehetetlensége 's tapasztalatlan tehetségem elegendő mentő okai: de még-is hogy az igaz ösvényről el ne tévedgyek; iparkodtam. — Vedd tehát kegyes Olvasó! erőltet tehetségem zsenégjét szíves indulattal, ne e' munka mineműségét, hanem azon nemes czélt, mellyet tárgyaz — tekintsd. Győr. Januárius' 15 dikén 1815.

A' Fordító.

Már a szereplők nevének magyarosításánál meglátszik az akkor divatos átdolgozó módja a szerzőnek: az egész cselekvényt magyar földre helyezi át, a szereplőkből is magyarok lesznek.

¹ Császár id. ért. 74. l.

² Hatásához még egy mozzanatot akarok említeni. Császár Elemér mondja, hogy Kisfaludy Sándor «mint 18 éves ifjú a *Sturm und Drang* drámáit, különösen Schillert nagy lelkesedéssel olvasta» (id. mű. 75. l.); arra gondolok, hogy a *Csobánc* kis bonyodalma voltaképen a — *Räuberé*. A felbért hírmondó, aki álhírül megviszi a gyászos újságot, hogy a völgyény elesett a csatában, sőt részben maga az indíték is: a leány keze, s az üzenet is, a végső rendelkezés, hogy a leány legyen a másiké — az egész expozíció, úgy nézem, Kisfaludynál a Schiller-olvasás emléke.

Räuber.

Maximilian, regierender Graf von Moor
 Karl seine Söhne
 Franz
 Amalia von Edelreich
 Spiegelberg
 Schweizer
 Grimm
 Razmann
 Schufterle
 Roller
 Kosinsky
 Schwarz
 Hermann Bastard von einem Edel-
 [mann
 Daniel Hausknecht des Grafen von
 [Moor

Pastor Moser
 Ein Pater
 Räuberbande
 Nebenpersonen

Der Ort der Geschichte ist
 Deutschland. Die Zeit ungefähr
 zwei Jahre.

Bakonyi zsványok.

Sándor Uralkodó Muraközi Gróf
 Károly Ennek Fiai
 Ferencz
 Manczi Nemesvölgyi kisasszony
 Hevesi
 Nyakasi
 Földesi
 Görbösi
 Dobonkai
 Nyergesi
 Hengeri
 Fekete
 Péter Eggy Nemes Ember fattyu gyer-
 [meke
 Miska Muraközi Gróf szolgája
 Lepényesi Hirdész
 Eggy Páter
 Zsványok' csoporttya
 Mellékes Személyek.
 (Történet helye Magyar Ország)

Czillinger tehát a drámának magyarítását — még pedig részben hű fordítását, részben átdolgozását adja. Ezt úgy kell érteni, hogy ami szöveget ő ad, azt magyaros fordulatokkal és bizonyos szempontok szem előtt tartásával, de lényegében híven fordítja. Viszont átdolgozás, mert nem fordítja az egészet, hanem megrövidíti. Fordításából — lépten-nyomon kihagyott egyes mondatokon és kisebb részleteken — kívül kimaradtak a következő nagyobb részek:

- I. felv. 1. jel. vége. (Ferenc monológjának legnagyobb része.)
2. jel. alaposan megrövidítve, különösen Spiegelberg és Moor Károly párbeszéde.
3. jel. egészen.
- II. felv. 1. jel. Ferenc monológja egészen.
2. jel.-ből a versek.
3. jel. a banditák, ill. Moor Károly és a pap beszélgetéséből két, külön-külön több lapnyi részlet.
- III. felv. 1. jel. Amália éneke.
2. jel. egész rövidre egyszerűsítve.
- IV. felv. 5. jel. a verses részek, Moor K. lantos éneke is egészen; Spiegelberg meggyilkolása rövid párbeszéd után megtörténik.
- V. felv. 1. jel. Franz és Daniel, majd Franz és a páter hosszú párbeszéde egészen rövidre van fogva.

A drámát a megjelenését követő évben (1782) Schiller maga is átdolgozta és alaposan megrövidítette: épen a hosszú monológokat, terjedős párbeszédeket és a verses részeket hagyta el belőle. *Csehország* helyébe *Magyarország*, porosz-osztrák háború helyébe lengyel-török hadjárat került, *színmű* helyett *szomorújáték* lett belőle: így akarta színpadi előadásra

alkalmasabbá tenni.¹ Jóllehet ezek a körülmények valószínűvé tennék, Czillinger mégsem ezt a színpadi átdolgozást használta, hanem az első kidolgozást, a könyvdramát. Elég csak arra utalnom, hogy a szomorújátéknak nevezett szerkezetben más a jelenetezés, sőt a jelenetek sorrendje is: Czillingeré a könyvdramáéval tökéletesen megegyezik. Maradna az a föltevés, hogy Czillinger előtt valamely más színpadi átdolgozás volt; ez csak színházi kézirat lehetett volna. Ennek ellentmond, hogy Czillinger Schiller «elme» szüleményeit» az előszó szerint «tiszteltetreméltó Moecenasuk» engedelmével megszerezte és bírja. A *Räuber*nek nyomtatásban megjelent más színpadi átdolgozását ezidőből pedig nem ismerjük. Viszont ha Czillinger maga rövidítette meg a munkát, el kell ismernünk, hogy tehetséges ember volt: egy-két naivabb átmeneten kívül jó munkát végzett. S a maga munkája lehet, mert a kézirat — tisztázott másolat — nemcsak fordítás, átdolgozás, hanem, mint említettem, — a kor szokásainak megfelelően: *magyarítás*. Nemcsak, mint a szereplőknél, az események helyénél láttuk, sőt magán a címlapon is, nevekben magyarít, hanem a mű szellemét is igyekszik, ahol erre csak alkalma kínálkozik, magyarrá tenni. Íme néhány részlet:

...wie er Pläne schmiedet und ausführt, vor denen die Heldenaten eines *Howards* verschwinden...

(I. Akt. 1. Szene)

Wenn er den Ruhm seiner Väter, der sich schon *sieben* Jahrhunderte unbefleckt erhalten hat, in einer wollüstigen Minute ins Spiel setzt...

(U. ott)

Mir ekelt von diesem tintenklebsendem Säkulum, wenn ich in meinem *Plutarch* lese von grossen Menschen.

(2. Szene)

Da krabbeln sie wie die Ratten auf der Keule des Herkules... Ein französischer Abbé doziert, Alexander sei ein Hasenfusz gewesen; ein schwindsüchtiger Professor hält sich bei jedem Wort ein Fläschchen Salmiakgeist vor die Nase und liest ein Kollegium über die Kraft.

(U. ott)

Er studierte in *Leipzig*. Von da zog er, ich weiss nicht wie weit herum. Er durchschwärmte *Deutschland* in die Runde, und wie er mir sagte, mit unbedecktem Haupt, barfuss, und erbettelte sein Brot vor den Türen. Fünf Monate drauf brach der leidige Krieg zwischen *Preussen* und *Österreich* wieder aus.

(2. Akt. 2. Szene)

...hamis elméje minő képzeteket rajzol, melyek előtt *Hunyady* 's *Zrínyi vitéz* tettei el enyésznek....

....midőn az ő őseinek dicsőségét, melly már *nyolcz századok* által tisztán meg tartatott egy faj-talan érzésért örök gyalázatba helyeztetí....

Csömört indit bennem e'mostani ténta nyalogató századunk, ha *régi őseink dűsö tetteit* elmémbe forgatom.

Az Isteneket bájoló Gyöngyösi, versei kihültek magyar emlékezetből — itt egy nagy Sándort — nyul-szívű királynak tanította — ott egy tanító minden órára erősítő cseppet tart óra alá és az erőről beszél.

Pesten végezte ő pályáját tudományinak. Pestről szomoruan bucsút vévén *Magyar földnek minden részeit* Önnön vallása szerint legnagyobb szegénységben megkerülte. Őt holnapok mulva az ellenségeskedés dühös tüze *Ostria's a' Török birodalom* között lobbót vetett.

¹ Megjelent nyomtatásban is 1782-ben. Közli a Güntter-Witkowski-féle krit. kiadás (Lpz., Hesse) 10: 7—92. l.

Csekélységek ezek, de átszillan rajtuk Czillinger egyéni hazafias érzülete. Nem tagadja meg magát a fordítóban a *pap* sem. Hogy ez a viharos dráma néki annyira tetszett, abban része lehetett a sok bibliai idézetnek, célzásnak is. Viszont szívesen csiszolgtatja, enyhíteti a színműnek az ő egyházi nevelésére bántó helyeit. Elég a II. felvonás 3. jelenetére utalnom: Czillinger a hirhedt jelenetet, amelyet egyébként a *veszprémvölgyi apácák* kolostorába tesz át, alaposan megkurtítja s elsimítja.

A verses részleteket, mint mondtam, nagyrészt elhagyta: úgy látom, egyszerűen azért, mert nem értett a verseléshez. Ezt bizonyítja, hogy ahol véleménye szerint a dal-nélkülözhetetlen volt, ott a maga naív strófáival pótolja, egyebütt kihagyja. A II. fől. 2. jelenetében pl., ahol Amália bánatát énekli, a párhuzam így fest:

Willst dich, Hektor ewig mir entreissen,	Hajdan szívem könnyü vala,
Wo des Aeaciden mordend Eisen	Bu 's gond tölem elnyargala
Dem Patroklos schrecklich Opfer	Most olly érzés kinoz belől
	[bringt?
Wer wird künftig deinen Kleinen	Mellynek tüze majd megöl.
	[lehren
Speere werfen und die Götter ehren,	
Wenn hinunter dich der Xanthus	
	[schlingt?

A IV. fől. felvonásban ugyanezt a strófát énekli Amália a németben, mikor a még inkognitóban mutatkozó Károllyal találkoznak. Czillingernél Manczi éneke így hangzik:

Hiv Károlyom érzed nagy szerelmem	Vajha kincsem feltalálhatnának
Mint gyöttri szívem bus gyötrelmem	Vajha még egyszer láthatnának
Jer Manczidat vigasztald	Ha szívem téged nem talál,
Bágyadt szívét nyugasztald.	Legyen jutalmam a halál.

Több helyen nem is próbálkozik meg a versekkel. Így azután (többek között) kimaradt a rablók híres éneke is és abban a Kis János által, de egyébként is sokszor idézett részlet: «Ein freyes Leben führen wir, ein Leben voller Wonne...» Talán a fentiekben is jobban tette volna, ha elhagyja, mint hogy a helyzethez szimbolikusan illő mély német költeményeket verstanilag is élvezhetetlen ömlengésekkel helyettesítse.

A fordítás csak egy-két helyen, s inkább az elején, nehézkes, döcögös vagy németes. Egyébként, kivált a későbbiekben, a fordítás elég magyaros, néhol zamatos is, általában jóízű. Azzá teszik jól találó népies kifejezései, szólásai, fordulatai. *Ugrál mint a motozott birka*, mondja egy helyütt. *Most adom szarvas anyyaloknak zálogba lelkemet.* — *Milliom láncc terem...* *Késő bánat eb gondolat.* — *Még dühödgy, gebedgy!* — *Nagy vitéz lettél Bakony' sütrüben!* — stb. — nem rosszul illenek az eredeti helyébe. Nyelvújítás és tájszólás érzik helyenkint, de ritkán: Gyenge *delinkéjéről* beszél (die Tochter eines Bankiers); *sinked* (sinylődik). *kéteskedik* (kételkedik), *szivecsem* (többször is: kedvesem), *sülked* (sinylik), *hirdész* (többször is, lelkész), *respedgy* (tespedj) stb. szavak színesítik nyelvét. A fordításban önálló részlet kevés van. Az ilyen sorok, mint a III. felvonás 2. jelenetében ezek:

Éltem vala, midőn mint a' sebes patak folytak napjaim — oh ti boldogságonnak napjai — Ti pázsitos hantok gyönyörködtető helyei gyermek

esztendeimnek! tehát nem tértek vissza, örökre el-tűntetek — borulj szomorú gyászba te is Természet — el-tűntek, soha vissza nem térnek...

amelyek egész más, hosszabb német szöveget pótolnak, ritkák. Szubjektív természetűek-e, vagy Himfy-strófa emlékei — ki tudná?

Ki volt Czillinger János? Annyit már tudunk róla, hogy papnövendék volt 1814/15-ben a győri szemináriumban, ahol a kispapok, mint Pozsonyban, Székesfehérvárott, egyebütt is, szívesen foglalkoztak irodalommal — Győrött, Pázmándi Horváth Endre, Fejér György városában, drámákkal, iskoladrámákkal is. A *Protocolum Clericorum Jaurinensium* (Szemináriumi Levéltár) alapján, amelynek adatait Szabady Béla volt szíves számomra kiírni, megállapíthatjuk, hogy Fertőendrédén született, mégpedig, amint halotti anyakönyvi adataiból kiszámítottam, 1793-ban. 1810. október 31-én lépett a szemináriumba, mint I. éves filozófus. A teológiát szép eredménnyel végezhette, mert II. éves korában bidellus, IV. éves korában az idősebb növendékek ductora volt. 1816. augusztus 15-én szentelte pappá a püspök. 1817. elején kapuvári káplán lett. Az anyakönyvi bejegyzések szerint¹ a következő év júliusáig működött, azontúl nagybeteg lehetett s 1819. január 1-én 25 éves korában meghalt, tüdővészben: «post diuturnam infirmitatem in affectione pulmonum — omnibus morientium sacramentis provisus.»

Schiller-fordítása korához képest érdemes, derék fordítás. Akkor is megérdemelné, hogy számba vegyük, ha nem volna az a történeti jelentősége is, hogy ez Bartsai László «borzasztóan rossz» áttünetésén túl az első magyar *Räuber*, amely teljes egészében ránk marad.

GÁLOS MAGDA.

ORCZY LÖRINC ISMERETLEN LEVELE.

Az IK. 1929. évfolyamának 469. lapján közöltem Orczy Lőrincnek egy rövid, pár soros levelét 1742-ből. Azóta ismét egy két évvel korábbi levelére találtam, amelyet ugyanahhoz a Borbély Mihályhoz, Hevesmegye szolgabírájához, írt, akihez a másikat is. Érdekes a levélben említett, Borbély ellen szőtt «conspiratio», ennek magyarázatával azonban az utókor adós marad.

† Aszód 18. Febr. 1740

Minth régi jó akaró Uramnak.

Nagy kedvessen vettem accludálth ujságokkal egyetemben nékem írott levelét Kigyelmednek, melyeket is azonnal Méltóságos Uramnak Atyámnak communicáltam én pro die et nunc semmi ollyast nem irhatok egyedül aszt adva tudtára Kigyelmednek, hogy Kigyelmed ellen nagy Conspiratiók vannak melyek mivel mind fundamentom nélkül kezdettek s másképp is helytelenek Kigyelmed nem sokat félhet és ámbár Kigyelmed nesze van is a Dévántúl, melyet Kigyelmed ellen gyűjtöttek, mindazáltal itt is a régi jóakarók közül találkoznak olyanok kik az igaz barátságot távol lévő jóakarójtól még meg nem vonyták de sőt az igaz Barátságnak meg is felenek, mindazáltal nem

¹ Wallisch Jenő esperes-plébános úr levélbeli szíves értesítése szerint, aki Czillinger halotti anyakönyvi kivonatát is megküldte nekem.

árt ha Kigyelmed magára gondot visel és valamint a Contrario Demonstrálhat ideinn koránn az iránt jó precantiókat teszen, eszt az Ur Isten mind meg fordította, és Kigyelmedet meg vigasztallja, leg inkább szükséges volna Bük Sándor ellen némi nemű recognitiókat szerezni, mert hallatik hogy igen buzott s vonyth s úgy informáltatnak talám, eő volth Kigyelmed árulója, migh Isten minket éltet, a miben csak lehet, megh kíványuk mutatni, hogy vóltunk, s részemről állandóul leszek s maradok

jó akaró Uramnak

mindenkori kész szolgálja:

Orczy Lőrincz.

P. S. Méltóságos Personalis Secretariussa Kruspér István, hugom Országh Örsébeteth házastársúl eljegyezte. Helyette pedig Szegedy Jóseph resolváltatott.

Boritéken: Perillustrissimo ac Generoso Domino Michaeli

Borbély Inclytorum Comitatum Heves'et Szolnok...Kakat.

Közl: KOZOCSA SÁNDOR.

ROBINSON-NYOMOK.

A Szandai-Sréter-család levéltárát rendezve egy kedves kis levélben magyarországi Robinson-nyomokra akadtam. Hogy a levélben említett könyv Defoe: *The surprising adventures of Robinson Crusoe of York*jának melyik és milyen nyelvű (valószínűleg német) kiadása lehetett, nem tudhatjuk. Azonban az kétségtelen, hogy nem volt magyar nyelvű, mert az első Vajda Péter fordításában a levél keltezése után csaknem 30 év múlva, 1844-ben jelent meg. A helyesírási hibáktól hemzsegő kis levél közvetlenségében és naivságában van valami vonzó és mint az első Robinson-nyom irodalmunkban, nem érdektelen.

Neosolii 1818 Jan, 17.

Kedves Nagy Anyám!

Mink Isten kegyelméből Nagy Rakóra szerentsésen el érkeztünk, és visza is jötünk. Ottan igen jó vig időnk vólt, három hétig mulatunk Rakón, Napal repetáltunk, vagy pedig Turoczi egy igen derék Úr egy Robinzon nevű könyfből beszélgetet a melly nekünk igen teczet vagy pedig a közel való Falura szánkázni mentünk. Estve Lotériára jádzotunk Ninkával Samu Bátyákkal és Turotzi Úral mogyorera. Az utunk is igen vig vólt a zöld fák között! maradok

Nagy Aszszonyomnak szófogadó fia

Sreter Mik(lós.)

KOZOCSA SÁNDOR.

KÖNYVISMERTETÉS.

Voinovich Géza: *Arany János életrajza 1849—1860.* Budapest, M. Tud. Akadémia, 1931. 8-r. 416 l.

Folyóiratunk két évvel ezelőtt (1929. 230—4.) ismertette Voinovich Arany-életrajzának első kötetét, s íme most a másodiknak megjelenéséről adhat hírt. A hatalmas kötet, mely jóval terjedelmesebb az elsőnél, a költő életének csak egy évtizedét tárgyalja. Nagyon helyesnek tartjuk, hogy az Akadémia mostani súlyos anyagi helyzete ellenére sem korlátozta a szerzőt munkájában. Elvégre Aranynak ez az első nagyszabású tudományos életrajza; terjedelmét csak Arany költői nagysága s az Akadémia hálája és kegyelete szabhatja meg.

Az új kötet, melyet két facsimile s három kép díszít, négy fejezetben beszél el A. utolsó szalontai éveinek s körösi tanárságának történetét Pestre költözéséig. Eddigi módszerét követve az életrajz keretébe foglalja a költői művek méltatását. Keletkezésük időrendjében sorra kerülnek lírai versei, *Katalin*, *Bolond Istók* I. éneke, *Jóka ördöge*, *Kevházá*, a *Nagyidai cigányok*, a *Daliás idők*, a hún eposz első dolgozatai és a balladák.

Nem hiába adta munkájának az Arany János *életrajza* címet, mert valóban A. életének kisszerű, szürke eseményeit s lelki fejlődésének annál érdekfeszítőbb és színesebb mozzanatait követi nyomról-nyomra. Ebből az eseményekben szegény, de lelki élményekben csodálatosan gazdag életből növeszti ki a költeményeket s létrejöttüket szinte filmszerű élenkséggel mutatja be „fogantásuk”-tól kezdve.

Voinovich évtizedek óta foglalkozik Arannyal, s ma alig akad még valaki, aki annyira ismerné tárgyát, mint ő, s olyan szeretettel tudna elmélyedni legnagyobb epikusunk életébe, lelkébe és műveibe. E hosszas bűvárkodás alatt óriási anyag halmozódott föl, mely formába öntésre várt. Ennek az anyagnak jelentékeny része új, s ami nem új, ezer felé volt szétszórva. Voinovich, aki korlátlan ura anyagának, könnyen megtehetette volna, hogy nagyon sok adatot mellőzve, vagy rájuk csak hivatkozva, egy tömörebb, kerekesebb s talán művészileg tetszetősebb monografiát írt volna. Ő azonban belátta, hogy irodalomtörténetünknek ez idő szerint *teljes* Arany-életrajzra van szüksége, s azért mindent beledolgozott művébe, amit fontosnak tartott A. igazi megismerésének szempontjából. Töméredek sokat idéz A. leveleiből. Ez nem egyszer fárasztó, de viszont a száz meg száz idézet mind jelentős, s belőlük A. szól hozzánk közvetlenül. Ne feledjük azt sem, hogy az idézetek egy része kiadatlan leveleiből való.

A páratlan teljességért, mely munkájának egyik főérdeme, csak hálások lehetünk, s e mellett el kell törpülnünk apróbb kifogásainknak.

A lírai versek az életrajzba ágyazva kissé szétszóródnak. A szerző inkább önvallomásoknak tekinti őket s így esztétikai értékelésüket kissé háttérbe szorítja, de kárpótol bennünket a «kisebb költemények»-ről szóló összefoglalással, melyben ilyen szép sorokat olvasunk: «Verseivel párhuzamos hangulatokat találni leveleiben, melyek hitelesítik költeményeit, összekapcsolják élete és kora körülményeivel és hangulatával. Versei sokszor mintegy alá vannak festve leveleiben. Egyes képek, kifejezések felszívódtak a levelekből a versekbe, vagy a versekből tovább élnek nála.» «Bármily kevés benyomásban volt része, költészete örökéletűvé tette életének eseményeit és érzéseit, mint a kovács meglegező megkövít a beléhajló fűszálat. Egyszerű életét költőivé emelte egyénisége. A külső ösztön hiánya egészen magára utalta s csak annál bensőbbé és mélyebbé tette költészetét. Petőfi jobban föltárta a maga szívét, Arany az emberi lelket általában.» (302., 299.)

Hogy apróbb kifogásainkkal hamar végezzünk, megemlíthetjük, hogy a források ismertetése itt-ott száraz és zsufolt (*Daliás idők*, hún-eposz), s hogy az ilyen részletek nincsenek mindenütt összehangolva a művészien megírtakkal, az essayszerűekkel. Azt gondoljuk, hogy a *Jóka ördögének* méltatásában erősebben lehetett volna hangsúlyozni páratlan nyelvét, mely a humorosan népies szók és szólások koncentrált erejével hat.

A fő vád, melyet egyes kritikusok V. műve ellen emelnek, s mely ellen már föntebb megvédtém, a túlságos részletezés, a «mozaikszerűség». Az utóbbival azt akarják mondani, hogy a kis kövekből összerótt kép apró hézagjaival merev s nem olvad a freskó vagy olajfestmény művészi egységébe. Elfeledik azonban, hogy a mozaikkép minden egyes kockájának finom színtónusa is van, s ezek a tónusok mégis csak egységbe olvadnak, a látszólagos merevségben pedig igen gyakran hatalmas jellemző erő, specifikus szépség és monumentalitás van. V. mozaikmunkája ilyen. Aprólékos, de gondos és művészi, s végül mégis kibontakozik belőle Aranynak az embernek és költőnek nagyszabású és hű képe.¹

Ebben a kötetben is igen sok az új és értékes adat. Ilyen pl. az, hogy A. 1851-ben lapalapítási tervvel foglalkozott — ezt V. Tompa egyik levelével bizonyítja. Új és rendkívül érdekes a *Daliás idők*hez gyűjtött történeti, korrajzai s egyéb adatok tizenhét árkusra terjedő gyűjteménye, melyre utóbb azt írta: «Toldiana, tűzre való.» Szerencse, hogy megmenekült a tűzhaláltól. Csak azt nem említi V., hogy hol van ez a becses kézirat. Általában szeretnők, ha a sok-sok kiadatlan levélnek s egyéb kiadatlan kéziratnak lelőhelyét pontosan megmondaná. (Akadémia, N. Múzeum, Szalonta, saját gyűjteménye? Talán a munka végén lehetne ezeket felsorolni!)

Ugyancsak nagyértékű a D. I.-re vonatkozó «Pro memoria» feliratú följegyzés, melynek alapján V. kiemeli, hogy egyes későbbi motívumok

¹ Kisebb tollhibák: «már csak a kivétel hiányzik» (123.), már h. még olvasandó; a *Komáromi romemlékek* (153.) helyes címe csak *Romemlékek*, a Budapesti Visszhang (132., 153.) címének pontos egykorú írása Viszhang volt; Szilágyi Áron (264.) h. Szilády, *Wandernde Glocke* (322.) h. *Wandelnde*, Tóth Ede (329.) h. Tóth Endre olvasandó.

csírájukban már itt megvannak. A 90. lapon négysoros verstördéket közöl A. Ilosvai-példányának bekötési lapjáról. Újak és érdekesek Opitz Theodornak, Petőfi fordítójának a *Nagyidai cigányokról* írt levele (136.), A.-nak Tisza Domokoshoz írt levelei (143—5.), melyekről helyesen állapítja meg, hogy ezek «módszer tekintetében a pedagógusok figyelmét is megérdemlik. Ha nem állíthatni is össze belőlük ars poëticát, megjegyzései érdekes adalékokat nyújtanak költészetéhez, s nemcsak tanári, hanem művészi gondját is mutatják.» A *Nagyidai cigányok* ismert irányzatát érdekesen világítják meg Görgeinek a szabadságharc hibáit illető nyilatkozatai (137—8.). Új Zichy Mihály ballada-illusztrációinak szép méltatása (357—60.) Pasteiner Gyula egykorú bírálata alapján.

Amint az első kötetben, itt is gyakran hivatkozik A.-nak könyveibe tett bejegyzéseire, aláhúzásaira s kéziratának tanúságaira. V. valósággal benne él A.-ban, egy-egy állítását a költő legkülönbébb munkáiból vett bizonyítékokkal tudja támogatni. Ezeket mind emlékezetében őrzi, s szinte önkénytelenül kerülnek tolla alá.

Az A. munkáiról szóló régibb kritikákat mind föleleveníti, tömören, színesen ismerteti, egybekapcsolja az újabb méltatások lényegesebb megállapításaival s mindig kiegészíti a maga helyeslő vagy helyreigazító megjegyzéseivel. Ezek a legkisebb részletre is kiterjeszkedő helyreigazítások mutatják, hogy kutató figyelmét semmi sem kerülte ki. Így Gyöngyösy László egy életrajzi adatát a «mesék birodalmába» utasítja (16.), Solymossy Sándornak *A gyermek és a szivárvánnya* vonatkozó szellemes magyarázatát A. saját nyilatkozatával cáfolja meg (70.), egyes kimutatott Byron-hatásokat kétségeseknek tart (47.), Elek Oszkár skót ballada-párhuzamait sem tartja elfogadhatóknak (324.) épen úgy, mint Gregussnak a balladákba belemagyarázott erkölcsi alapeszméit (326.). Helyreigazítja Riedlt, ki nem vette észre, hogy a szerinte derűs eposznak tervezett *Daliás időkben* Toldi vétsége és száműzetése már előre veti árnyékát, s így nemcsak Juliska halála óta lett a költemény komollyá, sőt tragikussá (89.). Aprólékos gondosságát jellemzi a következő kis helyreigazítás. Grexa Gyula a Csaba-tördékek egyik forrásaként Jornandest is felhozza, de V. észreveszi, hogy Jornandes idézett helyei mind megvannak Thierryben, A. egyik fő forrásában. Jornandes nem is volt meg könyvei között (177.). Egyszer Aranyt magát is helyreigazítja, ki nem jól emlékezett egy dátumra (63.). Íme, csak néhány példa a sok közül!

Azt talán fölösleges említenem, hogy V. művének újsága nemcsak az ilyen új adatokban van, hanem általában eredeti, önálló s azért újszerű Arany-szemléletében, mely lépten-nyomon megnyilatkozik.

Műve bővelkedik szép és értékes részletekben. Legyen szabad a sok közül néhányat említenem.

Burns *Szombat estéje* s a *Családi kör* között vont párhuzama amilyen rövid, épen olyan sikerült: «A skót család népesebb, korosbak a szülék; a magyar háznép elevenebb, a képen több a mozgalom, a jellegzetes és festői vonás. Ott a hit, itt a szabadság mártírjainak bús emléke jár; a skót költő végül szinte a himnuszig emelkedik, a magyar képre a szabadságharc árnya nehezül». (21.).

Katalin tartalmi vázlatában pompásan érzeteti a költemény alaphangulatát (27—8.), a róla szóló bírálatok tömör és nem száraz áttekintése példászerű (30—2.).

Az «érzelmi kapcsolatot» Byron és A. között gyönyörűen fejtegeti (33—5.). Íme néhány befejező sora: «Szemében ez örök vergődés s örök tehetetlenség fájón nevetséges. Byront is elkeseredés üldözi, mikor kalandos élet után, mint a társadalom száműzöttje, gyűlölettel fordít hátat Angliának, de őt, Helvétia tetői, a tenger és Velence várják; — Aranyt prózai nyomorúság fojtogatja; tehetségével, terveivel Szalonta viskóihoz van láncolva, egy császári szolgabíró irodájában írja nemzete sorsát sirató költeményeit s üres szemmel néz a jövőbe.» Ugyanilyen sikerült A. és Byron humorának szembeállítás (45.). *Keveháza* jellemzése tömör, hangulatos és mindenképpen jeles (163—4.).

A *Daliás idők* s a *Csaba* első dolgozatairól szóló részek a leggondosabb, legalaposabb, minden részletet megvilágító tanulmányok.

Fénypontja könyvének a balladák méltatása is (310—31.). Hadd idézzek végül ebből is néhány sort. «Arany egyéniségében csak szunnyadó erőket költött életre a skót balladák tanulmánya. Olvasmányai, műélvezete közben fejlenek saját alkotásainak tervei, mint virágkehely alján a leendő gyümölcs. A tömörség, néhány erőteljes vonás elevenítő ereje s a párbeszéd is megvolt már első népies balladáiban; rejtett drámai ereje elárulta magát *Katalin* egyes jeleneteiben, most erőre kapva, később epikai alkotásait is áthatja. Kifejlődött érzéke a tragikum iránt: romok között él, tragikai levegő veszi körül.» (315—6.). «Így szövődnek össze a költő tanulmányai, így közbe mindenütt hazai szálak. A költő úgy van az idegen műemekkel, mint méh a virággal: gyönyörűséggel duskál benne s midőn tovább száll, magával viszi arany-porát, hogy a maga rejtélyes műhelyében egészen mássá alakítsa.» (323—4.).

Idézeteinkből látható, hogy a tudós-Voinovich szakszerű megállapításait a költő-Voinovich gyakran önti megkapóan elmés, hangulatos formába, s annak logikusan módszeres gondolatmeneteit szívesen egészíti ki mélyre világító költői képeivel és hasonlataival. Ez s a tárgyalásnak mindig közvetlen és meleg hangja teszi V. kiváló tudományos értékű könyvét rendkívül vonzó olvasmánnyá is.

SZINNYEI FERENC.

Farkas Gyula: A «fiatal Magyarország» kora. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1932. 8-r. 318+(1) lap.

Mindazok, akiknek a szemében a tudományos kutatás új, eddig ismeretlen adatok felkutatását jelenti, csalódottan teszik le ezt a könyvet. Ilyen kutatási eredmények ugyanis nincsenek benne. De azért az egész munka mégis újszerű és szokatlan, mert a már ismert, sőt sokszor nagyon is ismert tényeket más értelmezésben adja, mint ahogyan eddig megszoktuk. Az irodalmi művek Farkasnál célból eszközökké lőnek, hogy rajtuk keresztül és velük annak a kornak irodalmi életét, és a műveket alkotó íróknak műveik feletti céljait világítsa meg. Azt akarja előttünk feltárni, hogy a múlt század negyvenes évei íróinak mit jelentett az irodalom, s micsoda

társadalmi, tehát nem esztétikai, célokat kívántak vele megvalósítani. Mert az, hogy ezek az írók az irodalom eszközeivel magyar nyelven a sajátágosan magyar individualitást akarták kifejezni, éppen nem nevezhető esztétikai, egyetemes művészi célnak.

Ez az oka, hogy Farkas könyve újszerűen hat. Irodalmunknak arról a korszakáról: Petőfi koráról szól, amely a köztudatban legismeretesebb. De éppen azért, mert a művek mögé néz, olyan mozdulatokat lát meg, amelyek eddig nem vonták magukra figyelmünket, — részben azért, mert művészi szempontból nem elég jelentősek, vagy mert annyira korhoz kötöttek, hogy elsüllyedtek a korrallal együtt, s csak a történetíró ássa ki a törmelékek alól. A köztudat e kor irodalmi emlékeiből csak azokat tartja számon, amelyek korukból kinőttek, mert a korszerűsége túl egyetemes emberi jelentőségük van. S az írók és költők valahogyan emlékszobrokként, azaz egy-egy piedestalon, imaginárius térben állnak előttünk. Óriások, kik szinte magukban élik emlékeletüket és kapcsolataik kezdenek előttünk feledésbe menni... Farkas ellenben leszállítja e szobrokat talapzatukról: megeleveníti őket, koruk levegőjébe helyezi vissza és megmutatja azokat a szájakat, amelyekkel embertársaikhoz vannak fűzve. A köztudat áriákat hall, s most kardalok zendülnek fel, amelyekben már kevésbé élesen hallatszanak a karvezetők dallamai. Ennek az irodalomtörténetírásnak az a jellemző vonása, hogy a réginel nagyobb az életközelsége, s ezért szóhoz jutnak benne a *di i minorum gentium*: a nagy művek fenséges nyugalma az élet lüktetése, sokszor bizony bántó hangzavara váltja föl. Ha régebben talán túlságosan múzeumokban magyaráztuk az irodalmi alkotásokat, most Farkas viszont bele akar dobni bennünket abba a tömkelegbe, ahol az irodalmi művek születnek, s ahonnan valók azok az impressziók, amelyek a műben megnevesedve és megformálva szemléltethetők. Szerzőnk ettől a múzeumi szemlélettől egyenesen irtózik. Könyve végén (302. lapon) azt mondja, hogy az irodalomtörténet írójának meg kell állnia ott, ahol az esztétikus a nagy alkotó egyéniségek műveit magyarázni kezdi. Ő nem esztétikus, hanem történetíró, s ennek is ahhoz a fajtájához tartozik, aki «a kollektív erők hatását kutatja». Szóval az egyéniség is csak annyiban érdekli, amennyiben a közösség erővonalainak a csomópontja.

Itt van az a pont, amely Farkas Gyula műveit magyarázza, s amely miatt élénk figyelmet keltenek könyvei a jobb és a baloldalon egyaránt. Kétségtelen, hogy ebben a mozzanatban Farkas egészen modern tudós, napjaink szellemének igazi képviselője. Minden időnek megvan ugyanis a maga mítosza, amely rendesen egy sokrétű és homályos jelentésű szóba sűrűsödik össze. Ilyen szófetis ma a *közösség* (collectivum), amely mindent megmagyaráz és így azon az úton van, hogy megölje elődjét: az *egyént* (individuum). Hogy ez a csodaszó megszülethessék, ahhoz olyan időnek kellett jönni, amelyben a politika megfertőzte az emberek életét. A régebb századokban ez a mesterség csak azokat érdekelte, akiknek a mesterségük volt, az uralkodókat és diplomatákat — a francia forradalom óta azonban rohamosan terjedt a *'bacillus politicus'* és a modern demokracia hatalomra emelte a politikai és hasonló szervezeteket. Létrehozta és nyakunkra szabadította a politizáló és magát hatalmi szervezetekben kiélő társa-

dalmat. S ennek az új, kapitalisztikus-demokratikus életstílusnak a jellemzője az is, hogy benne az élet súlypontja a szellemről a szociálisra, az egyénről a collectivumra helyeződik át. A szellem emberét a politikus, a filozófust a szociológus váltja föl. Nem véletlen tehát, hogy a XIX. század első felében, mégpedig épen a politizáló Franciaországban született meg a szociológia mint tudomány (A. Comte), s ez ma azon az úton van, hogy, kivált a tudományban végletesen következetes németeknél, a tudományok tudománya legyen. A szellem korában még a filozófia tartott jogot erre a nemes szerepre, de ma kiszorítja a relativista szociológizmus, amely „alaptudományként” forgolódik a piacon s úgy kínálgatja magát, mint „valamennyi szellemi tudományt megkoronázó tudomány”. Ennek a szemszögéből nézve a történetet, nincsenek többé egyetemes igazságok és értékek, csupán az egyes korok tudatában kialakult ideológiák, vagy utópiák. A történetírónak ennél fogva nincsen egyéb feladata, mint kinyomozni egy-egy kor embereinek azokat a tudatösszefüggéseit, amelyek annak az ideológiáját alkotják.

S az ideológiát egy-egy „társadalom” vagy ennek egy-egy osztálya hordozza. Ezzel magyarázható ennek minden cselekvése, amely nem más, mint olyan akciók sora, amellyel a maga ideológiáját uralkodóvá, azaz az egész társadalomban elfogadottá akarja tenni.

Világos tehát, hogy az irodalmi élet, vagyis az írók társadalmának akciói, szintén egy ilyen ideológia szolgálatában állanak, amelyet a művekkel uralomra szeretnének juttatni. S ki ennek a collectiv akciónak hőse? Semmi esetre sem ez vagy az az író. Egyáltalában nem az „egyén”, hiszen ideológia érdekében csak collectivumok léphetnek akcióba. A szervezet adja a lökőerőt. S minél erősebb a szervezet, annál világosabb és tudatosabb az ideológia, tehát a fejlődő és alakuló „élet” — itt persze: irodalmi élet — is.

Íme azok a gondolatok, amelyek Farkas irodalomtörténetírásának a mozgatói. Honnan vannak ezek? Teljes egészükben a fájdalmas mai életből: a politikának és a szervezeteknek élő ember lelkéből. Régi igazság, hogy a multat rendszeren a magunk korának a fényében szemléljük. Ezért írjuk folytonosan újra a történelmet: keressük benne mindenütt a magunk őseit.

Az irodalmi szervezetek: az írói társaságok, folyóiratok, klikkek — az „irodalompolitika” és „tudománypolitika” mai világában élő kutató tehát visszavetíti ezeket a fogalmakat a multba, s megkérdi a régi könyvektől és hírlapok, folyóiratok elsárgult lapjaitól: mit tudnának mondani ebből a szemszögből feladott kérdésekre? A feleletek Farkas könyvei.

Bizonyos, hogy e kérdésekre sok korszak néma maradna. De meglepő elevenséggel felel rá az olyan korszak, amelyben már megvannak a mának az erői, ha talán csupán öntudatlan hajlam gyanánt is. A magyar romantikáról szólva még erőltetettnek látszott Farkas módszere. De Petőfi koráról szólva fényesen beválik. Miért? Mert a romantika idejében még csak kezdett politikával, s ennek megfelelően hatalmi szervezetekkel telítődni a magyar társadalom. A politika itt még csak a nemesi osztályt érdekelte, s az irodalom alig volt több, mint ennek az osztálynak művészi megnyilatkozása. A negyvenes évek azonban, a „fiatal Magyarország kora” hatalommá tette a politikát, mégpedig a francia polgári forradalom politikáját az egész ország minden társadalmi rétegében. Magyar és nem-magyar nemzetiség a sajátos

népiség hatalmi ideológiájáért kezdett égni. A magyar ébredéssel párhuzamosan haladt a többi (tót, oláh, stb.) nemzetiség ébredése, öntudatosodása. Világos, hogy ennek a nyomai az irodalomban is megtalálhatók. Az írók témáit, eszméit nem hagyhatja a kor érintetlenül. Mindez igen szépen kitűnik Farkas könyvéből. De nem tűnik ki, hogy amiben ezek az írók és költők maradandót, századokra szólót alkottak, az éppen az által lett maradandó, mert fölébe tudott emelkedni a kornak: le tudta győzni az életet, még az irodalmi életet is és — mű, a szó igazi, értékértelmében vett *mű* lett belőle, amelytől idegen az elmúlás. Ha Petőfi pl. csak az volna, aki Farkas könyvében szerepel, vagyis a korszerű Petőfi, akkor nem sokkal lenne nagyobb, mint Sükei Károly. S Jókait minden bizonnyal felülmúlná Frankenburg vagy Kúthy Lajos. A nagy ember éppen azért nagy, hogy több, mint korának terméke és kifejezője. S történetet is csak ezért érdemes róluk írni.

A collectivumok és az ideológiák meglátásában azonban Farkas Gyula ügyesen jár el. Igen jól alkalmazza a nemzedékek csoportulását és megkapóan írja le csoportjaik harcát az érvényesülésért. Harcaikat és vezető gondolataik csirázását szinte még egyszer átéljük a szerző kalauzolásával. A nemesi Magyarország az irodalomban szemünk láttára alakul át „népi”, azaz demokratikus Magyarországgá, s ennek megfelelően változik át az irodalmi ízlés is. Hatalommá válik a közönség, és az új olvasó réteggel új motívumok nyomulnak be az irodalomba. Mindezt a drámai fejleményt jól állítja szemünk elé a szerző, s ez által érdekes olvasmányt adott a kezünkbe. A szakemberek némely tény felhasználását és a rája épített következtetést bizonyára jogosulatlannak fogják találni. S meg fogják róni a könyvnek elég sok magyartalanságát is, de ezekre nézve nem érzem magamat eléggé illetékes bírálónak. E végből átadom a könyvet az irodalomtörténet hivatásos kutatóinak. Engem a vezető gondolat, s a módszer elvi háttere érdekelt: ahogyan Farkas Gyula nem ártja magát az esztétikusok dolgába, én sem akarok irodalmi tények konkrétumaiba belebocsátkozni.

NAGY JÓZSEF.

Dr. Kristóf György: Kritikai szempontok az erdélyi irodalmi életben. Kolozsvár, Minerva, 1931. 8-r. 125. l.

Négy évből (1926—1929) származó öt tanulmányát gyűjtötte össze a kis kötetbe a szerző. Mindegyiken kiverődik a talaj íze, a sajátos körülmények alkalmosszerűsége, de az egyetemes magyar és tudományos elvszerűség magasságába nyúlnak fel. Egységes felfogás érvényesül bennük, mely már az elsőben is — *Transilvanizmus* — teljes egészében kibontakozik.

Ismeretes, mennyire időszerűvé vált a románoktól megszállt területeken élő magyarság kulturális kapcsolatának kérdése a «zömmagyarság»-gal. Fölmerültek törekvések, melyek az erdélyi és a megmaradt haza magyarsága: lelkeségének árnyalati különbségét lényegessé akarták mélyíteni és irodalmi téren is sajátos, nevezetesen székely költészet jogosságát vitatták. Kristóf tárgyilagos, tudományos alapon vizsgálja az *erdélyiség* mibenlétét, és kimondja: erdélyiség vagyis Erdélyhez kötött, Erdély földjén végbemenő élet volt, van és lesz is mindig, sőt a magyaron kívül van szász és román erdélyiség is. Egyik faj sem *gazdanép*, mindegyik bevándorolt, vendég, de

néprajzilag is elkülönült a nagy magyar, germán és román népi egység keretében. Kristóf elsősorban a magyar erdélyiséget veszi szemügyre, bár érinti a fajokon túli, fajközi oldalát is a problémának.

Kikből áll az erdélyi magyarság? Erdélyben nincs kétféle magyarság: a székely csak legkeletebbre kitelepedett része az erdélyi magyarságnak és «mint ethnikum nem külön individuum.» Az erdélyi magyarságnak vannak külön vonásai. Sokra értékeli a tudást, de nem egyoldalú; megfigyelése, érdeklődése nagyon sokvonalú. Erdély az iskolák és polihisztorok hazája. Az erdélyi magyar rátermett a gyakorlati életre is és itt is sok irányban mutat képességet. Ismeri a szellemi értékeket és megbecsüli másban is; türelmes az eltérő meggyőződéssel szemben. Ragaszkodik a régihez, de nem zárkozik el az újítások elől. Sokszor kényszerült védekezésre a történet folyamán, jobban családdá melegedtek tehát a közösségek, s a tények józan számbavétele is kifejlődött bennük. Általában értelmes, cselekvésre edződött faj, érzelmi élete azonban rejtettebb — epikája is fejlettebb lírájánál. Az alkalmazkodó képesség mellett jellemző vonása egész története folyamán a közművelődési egységnek, a nyelvi és irodalmi közösségnek, sőt azonosság-nak érzése az egész magyarsággal; ebből világosan következik a jövőre nézve is, hogy *a nemzeti műveltség egysége és fejlődése a külön politikai határok között is szükséges és lehetséges.* Erre jogot adnak a békeszerződések, és Kristóf hiszi, hogy a hatalom mai birtokosai is megértéssel lesznek a «fajközi transzsilvanizmus» egyik régi sajtósága iránt, mely lehetővé teszi a békés együttélést a különféle fajok között.

A második tanulmány — *Az erdélyiség irodalmi vonatkozásai* — az irodalom és kíváltk az irodalmi tudat oldaláról kiindulva jut arra az eredményre, hogy az erdélyiség nem szorosan vett irodalmi, hanem irodalompolitikai probléma. Igazában csak egy irodalom volt és van: magyar. Az erdélyi, vagy most már, fájdalom, romániai magyarságnak arra kell törekednie, hogy amint volt és van, ezután is legyen minél fejlettebb magyar irodalom Romániában. Nem kell azért elsikkadnia a sajátos íznek, de sohasem szabad elfeledkezni arról, hogy «az erdélyiség csak a művészet síkjára felemelve jelent értéket», és törzsétől leszakadt száradó ág az erdélyi irodalom, ha elválk az egyetemes magyartól. Íme az erdélyi magyar irodalmi kritika természetes szempontjai és velük hivatása és felelősségének nagysága! Igaza van Kristófnak, csak annak szabad kritikusi tollat kezébe vennie, akiben megvan ennek a rendkívüli felelősségnek érzése, akiben tehát az öntudatos finom ízléssel egyesül a bensőséges együttélés fájának lel-kével, aki független és a mellett a művészet szenvedélyes szeretetében bátran tesz hitet igazsága mellett. (*Szabad kritika.*)

A vécsi Helikon írói hangsúlyozták a kritika szabadságát és felpanaszolták, hogy az irodalmi művek elbírálásában gyakran érvényesülnek felekezeti, politikai és személyi elfogultságok. Úgy látszik, Kristóf attól tart, hogy ezeket a szépen hangzó szavakat köpönyegül használják tel oly törekvések, melyek az erdélyi magyar irodalom egészséges fejlődését akarják útjából kitéríteni. Jellemzőek a cikk e szavai: «Egyszer már ideje határozottan és félreérthetetlenül tiltakozni az ellen, mintha az elfogultság csak a felekezeti, a politikai és személyességre irányuló szempontok kizárólagos terhe és

öröksége volna. Ideje kimondani, hogy az elfogulatlanságtól mentesség nem azzal áll egyenes arányban, hogy ki mennyire távozott el világnézetében az Isten, a hit világától a materializmusig és cinizmusig, a nemzetől a nemzetköziség felé és a személyiség szellemi, erkölcsi centrumától az ember testi és ösztöni perifériájáig. Mindenik oldalon lehet elfogultság. Az elfogultság nem a keresztyén, a nemzeti és erkölcsi világnézet kizárólagos bűne és az elfogulatlanság nem a vallástalanságnak, a nemzetköziségnek és a materializmusnak a szabadalmazott kiváltsága... Pedig Kristófot nem lehet szűk látókörűnek bélyegezni, eleven kapcsolatban él a külföldi irodalommal és tudománnyal. Figyelemreméltó összefoglalásban számol be az 1927. évi hallei nemzetközi általános művészettudományi és esztétikai kongresszus előadásairól. (*Az esztétika nemzetközi problémáiról.*) A kötet utolsó alapos tanulmánya, *Tíz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből*, az Irodalomtörténet 1930-i évfolyamában jelent meg először és így már szélesebb körben is ismeretes. Bemutatja, hogy indul lendületnek a romok között a romániai magyar irodalmi élet, melynek nem egy terméke máris nagy egyetemes magyar érték. Ítéleteiben írójának egyenes határozott, de mindig elvekhez igazodó egyénisége tükröződik. A szellemi kapcsolatok eleven fenntartása nemcsak az elszakadt magyarságra, hanem ránk nézve is rendkívül fontos. Ez a könyv közel hozza lelkünkhez a Romániában élő magyarságot közös szellemi kincseinkért kifejtett keserves munkájában. De egyuttal arra is bizonyosság, mily nemes rész jutott ebből a küzdelemből Kristóf Györgynek, a kolozsvári egyetem nyílt, bátor de okos és gyökeresen magyar professzorának.

KOCSIS LÉNÁRD.

Faludi Ferenc: Caesar Aegyptus földén Alexandriában. Kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta Gálos Rezső. A győri női felső keresk. isk. 1931. évi értesítője. N. 8-r. 1—46 l. Önállóan is: Győr 1931. 46 l.

Faludi Ferenc magyar nyelvű munkái közül egy, a *Caesar* című iskolai dráma, mindeddig nem volt hozzáférhető: kéziratban volt a Nemzeti Múzeumban, nyomtatásban sem Révai Miklós, költői műveinek XVIII. századi közrebozsátója nem adta ki, sem a XIX—XX. századi forrásgyűjtemények során nem jelent meg. Irodalomtörténetünk egyik kitűnő érzéki munkása, Gálos Rezső, megtalálta a módot közzétételére: mint a győri női kereskedelmi igazgatója lenyomatta a múzeumi kéziratot intézetének *Értesítőjében*, aprólékos gondnal őrizve meg az eredeti minden betűjét és írásjelét.

Bár a *Caesar*, mint egy olasz nyelvű dráma puszta fordítása, Faludi írói képének vonásait nem változtatja meg, az irodalomtörténet hálás lehet a kiadónak, hogy rendelkezésére bocsátotta az első magyarul előadott jezsuita dráma szövegét — s mellette kiadta a pannonhalmi kéziratár anyagából Paintner Mihálynak latin nyelvű Faludi életrajzát, a XVIII. század tudatos stílus-művészetének legrégibb, de mindmáig alapvető életírását.

A kiadást Gálos rövid, de szakszerű és minden kérdést teljesen megvilágító bevezetéssel látta el. Két mondatát azonban nem lehet szó nélkül hagyni. Az egyik a következő: «Mióta irodalomtörténetírásunk — élén Toldyval — a barokk fejlődés nagyszerű egészéből a ,nemzetietlen kort',

a hanyatlás korát kiskatulyázta, csak prózájának stilusszépségeit emlegették: az embernek és a költőnek a fénye elhomályosult.» Ezzel a sokat állító mondattal több tekintetben szembe kell fordulnom.

1. Lehet-e és kell-e irodalmunk fejlődéséből külön korszakként kihasítani az 1711. és 1772. év között; jogosulatlan eljárás-e, még az irodalom önelvűségének alapjáról nézve is a kérdést, ezt a magyar nyelvű irodalmi termékekben olyan szegény s irodalmi öntudatig nem emelkedett korszakot, hanyatlás korának nevezni — erre utalnak a macskakörmök: azon nem vitatkozom, tisztelem a szerző ellenkező fölfogását. Az azonban bizonyos, hogy sem Toldy, sem Beöthy elvi álláspontja nem szolgált rá a «kiskatulyázni» szóban rejlő lenézésre.

2. Mit jelent az, hogy Faludinak, az embernek és a költőnek fénye elhomályosult? Valami nagy fénye (=értéke) a *költőnek* az irodalomtörténet világában sohasem volt, de ami fénye volt, azt épen Toldy, Beöthy, Négyesy és a többi „skatulyázó” irodalomtörténetíró vetette rá — a nagy költő glóriáját vonni Faludi feje köré nemes, de jogtalan vállalkozás. Az *ember* pedig azért nem veszíthetett fényéből, mert fénye sohasem volt: Faludi egyike azoknak az íróknak, akiknek emberi valóját nem ismerjük, de nem is ismerte az irodalomtörténet azelőtt sem — költészete alig árul el belőle valamit, írásos bizonyosságaink pedig igen kevés számmal maradtak, s azok is semmitmondók.

3. Van jogunk irodalmunk életében barokk *fejlődésről* beszélni? S ha volna, van annak *egésze*, mégpedig *nagyszerű egésze*? Lehet *barokknak* nevezni a XVIII. század derekának költészetét, Amade, Orczy és Faludi költői irányát? Ahány kérdés, annyi tagadó felelet.

A másik mondat, közvetlenül csatlakozik az előbb idézethez, így hangzik: (Faludi) «nagysága csak az újabb megvilágításban és szintetikusabb látképen domborodik újra ki.» A prózaíró Faludi *hatását és jelentőségét* ma, az újabb megállapítások nyomán, valóban nagyobbban látjuk, mint azelőtt, de sem a prózaíró *nagysága*, sem a költőé nem «domborodik ki» jobban «az újabb megvilágításban és szintetikusabb látképen». Faludi író-művészetéről, tehát nagyságáról, a legszebb kép mindmáig az, amelyet Beöthy Zsolt adott, pedig ő még nem dolgozott «szintetikusabb látkép»-pel, csak biztos ítélettel és művészi ízléssel.

CSÁSZÁR ELEMÉR

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1931. év első fele.

(Második, bef. közlemény.)

Jakab Ödön. —a— Jakab Ödön. Nkelet. I. 370. l. — *Cs. I.* Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 264—265. l. — *G. P.* Irodalomtört. 298. l. — *Kékyl Lajos.* Prot. Szemle. 394—395. l. — Bp. Hirl. 53. sz.

Ligeti Ernő. Első és utolsó találkozásom Jakab Ödönnel. Páosztörtüz. 138—139. l.

Jancsó Benedek. *Kozocsa Sándor.* Jancsó Benedek, az irodalomtörténész. Jancsó Benedek Emlékkönyv. 47—51. l. — Ism. Bp. Hirl. 72. sz.

Ifj. Könyves Tóth Kálmán. Jancsó Benedek irodalmi munkássága. Jancsó Benedek Emlékkönyv. 62—77. l. — Ism. Bp. Hirl. 72. sz.

Jánossy Béla, P. Z. L. Erdélyi magyar írók darabja a kolozsvári Színházban. Páosztörtüz. 94. l.

Jánossy Kornél. A második Éva. — Virrasztott egy leány. (Két regény.) — Ism. Esti Kurir. 45. sz. — P. Hirl. 90. sz.

Janus Pannonius. *Surányi Miklós.* Janus Pannonius. Uj Idők. 756—757. l.

Jászai Mari *Lehel István.* Jászai Mari utolsó szerepe. 244 l. — Ism. Galamb Sándor. Nkelet. I. 552—553. l. — Irodalomtört. 272. l. — Széphalom. 65. l. — —s— 8 Órai Ujs. 11. sz. — M. Hirl. 144. sz. — Z. M. Kultúra. 283. l. — Esti Kurir. 42. sz. — P. Napló. 17. sz. — Ujs. 55. sz.

Hevesi András. Jászai Mari. Nyugat. I. 178—180. l.

(mp.) Jászai Mari ismeretlen levele. Magyarság. 128. sz.

Jászai Mari utolsó percei. Az Est. 17. sz.

Jávör Bella. 1. A mesebeli táltos. (Színdarab.) — Ism. Mult és Jövő. 196. l. — 2. Más, új élet hajnala ez! (Versek.) — Ism. Sárközi György. Nyugat. I. 123. l.

Jókai Mór. Politikai beszédei. Kiadja a magyar országgyűlés képviselőháza. (Takáts Sándor bevezetésével.) I—II. köt. CXXXIII. 299, (2); 414, (2) l.

Dömötör Sándor. Vörösmarty, a mese és Jókai. Debreceni Szemle. 127—129. l.

Hegyaljai Kiss Géza. Jókai regényhőseinek hitvilágáról. Kálvinista Szemle. 26—27. l.

Hegyaljai Kiss Géza. Jókai ismeretlen két sirkőirata. IK. 228—229. l.

Molnár József. Jókai második párizsi útja. Debreceni Szemle. 122—127. l.

Rajka László. Jókai «Törökvilág Magyarországon» c. regénye. Erd. Múz. 14—34. l. Önállóan is: Kolozsvár. 23 l. — Ism. T. P. Lloyd. 131. esti sz.

Salten Félix és Jókai. P. Hirl. 84. sz.

Jovicza Sándor. Sárkány Ambrus kincsesládája. (Társadalmi regény.) Biczó András rajzaival. — Ism. P. Hirl. 142. sz. — Nemz. Ujs. 88. sz.

József Attila. Döntsé, ne siránkozz. (Versek.) — Ism. Dsida Jenő. Erd. Helikon. 410—411. l. — Gergely Sándor. Korunk. 392—393. l. — Fenyő László. Nyugat. I. 833—834. l. — Bp. Hirl. 116. sz.

Féja Géza. Előörs. 19. sz. — G. M. Csodabogár. Széphalom. 91. l.

- József Ferenc, vitéz kir. herceg. 1. Magyar föld dalai. (Költemények.) 90 l. — Ism. h. j. Nkelet. I. 255—256. l. — (t. i.) Élet. 40. l. — P. Hirl. 11. sz. — 2. Columbus. (Misztérium) Bemutatta a szegedi Városi Színház 1931. június 11-én. — Ism. Gáspár Jenő. M. Kultúra. 566. l.
- Justh Zsigmond. Justh Zsigmond. Új Idők. 205—206. l.
- Justus Pál. Az utak éneke. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarország. 55. sz. — M. Hirl. 88. sz.
- Kacsó Sándor. Vakvágányon. (Regény.) I—II. köt. Brassó. 256, 206 l. — Ism. Gulyás Pál. Nkelet. I. 351—354. l. — R. Berde Mária. Pásztortűz. 68. l.
- Kálmán Jenő. Az omszki randevu. (Regény.) — Ism. Népszava. 37. sz.
- Kalmár György. Csűrű Bálint. Adatok Kalmár György életéhez. Erd. Múz. 201—202. l.
- Kálnoki Izidor. G. P. Kálnoki Izidor. Irodalomtört. 298—299. l.
- Kanizsai Ferenc. Kanizsai Ferenc. Új Idők. 141. l.
- Karácsony Sándor. A csucsai front. (Regény.) — Ism. Komlós Aladár. Nyugat. I. 830—831. l.
- Karinthy Frigyes. Biró Dezső. Népszava. 101. sz. — László István. Széphalom. 145. l.
- Károli Gáspár. Két könyv. 111 l. — Ism. (G.) M. Hirl. 144. sz. — Pásztortűz. 239. l.
- Kassák Lajos. 35 vers. — Ism. Fenyő László. Nyugat. I. 551—553. l. — Tamási György. Szocializmus. 194—195. l.
- Katona József. Emléklap Katona József szülőházának emléktáblával megjelölése ünnepélyéről 1883. ápr. 16-án. Kecskemét. 22 (2) l. — Új síremlékének felavatási ünnepélye halála évszázados fordulóján, 1930 ápr. 26—27-én. Kecskemét. 56 l. — Ism. Irodalomtört. 271. l.
- Gyalui Farkas. A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán. Erd. Múzeum. 1—13. l. — Önállóan: Erdélyi Tudományos Füzetek. 32. sz. Kolozsvár. 13 l. — Ism. —ry. Pásztortűz. 311. l.
- Kerecsényi Dezső. Katona József színi utasításai. Irod. tört. 229—237. l.
- Sebestyén Ede. A «Bánk bán» első Gertrudisa. M. Hirl. 55. sz.
- Waldapfel József. Katona József és Veit Weber Tugendspiegele. IK. 38—52.; 166—178. l.
- Waldapfel József. Biberách és Tiborcz neve. IK. 93—94. l.
- Waldapfel József. Eckartshausen és Katona. IK. 213—216. l.
- Pörüjtás a Bánk bán ügyében. P. Napló. 42. sz.
- Kazinczy Ferenc. Berzeviczy Albert. Kazinczy éve. Bud. Szemle. 220. köt. 321—325. l.
- Császár Elemér. Kazinczy ismeretlen levele. (1821 febr. 1.) IK. 94—96. l.
- Czeizel János. Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Szeged. 296 l. — Ism. (Ny. N. L.) Ung Jahrbücher. 139. l.
- Gulyás József. Kazinczy Ferenc levelei Rátkai Pálhoz. IK. 229—230. l.
- Jenei Ferenc. Kazinczy Sallustius-fordítása és Streibig győri nyomdász. Győri Szemle. 233—235. l.
- Kelembéri Sándor. Alusznak a falvak. (Versek.) — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 196—197. l. — B. A. Magyarország. 55. sz. — (L—sz.) P. Napló. 19. sz.
- Kelemen Viktor. Botrány a Savoyban. Vigjáték 3 felvonásban. Új Színház. 1931. febr. 6. — Ism. Gáspár Jenő. M. Kultúra. 177. l.
- Képes Géza. Képes Géza. Pásztortűz. 239. l.
- Kerling János. A marosi vadvirág. (Tört. dráma 4 felvonásban.) 52 l.
- Kertész József. Dalol a tenger és én hallgatom. (Elbeszélések.) — Ism. m—gy. Nkelet. I. 261. l.
- Kézai Simon. Tóth László. Garampi bécsi nuncius levele Kézai Simon krónikájának eredeti kéziratáról. M. Könyvszemle. 395—397. l.
- Kibédi Sándor. Megjött a reggel. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Reményik Sándor. Erd. Helikon. 324—325. l. — Dsida Jenő. Pásztortűz. 139—140. l.
- Kibédi Sándor. (G. G.) Figyeljétek a költőt. Korunk. 313—314. l.
- Kis Ferenc. Így vagyunk együtt. (Versek.) — Ism. Nyigri Imre. Népszava. 112. sz.

- Kishán Miklós.** 1. Fortélyos Deák Boldizsár memoriáléja. (Regény.) — Ism. Hunyady Sándor. Erd. Helikon. 404—405. l. — 2. Martinovics. (Színmű.) Kolozsvár. — Ism. Reményik Sándor. Erd. Helikon. 482—484. l. — Szántó György. Erd. Helikon. 147—155. l.
- Kisfaludy Károly.** *Berzeviczy Albert.* Kisfaludy Károly emléke. Bp. Szemle. 220. köt. 294—297. l. és Akad. Ért. 19—22. l.
- Boross Mihály.** Kisfaludy Károly szent, mert ember volt. Széphalom. 87—88. l.
- Kardos Albert.** Zircz emlékezete és a Mohács. Irod. tört. 238—241. l.
- Kardos Albert.** Kegyalak. M. Nyelvőr. 57—60. l.
- Rédey Tivadar.** A Nemzeti Színház Kisfaludy-ünnepe. Nkelet. I. 87—88. l.
- Speneder Andor.** Kisfaludy Károly. 121, (2) l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 113—115. l. — Hegedüs Zoltán. Prot. Szemle. 337—338. l. — Irod. tört. 275. l.
- Szentgyörgyi László.** Kisfaludy Károly emléke. Irod. tört. 220—228. l.
- Voinovich Géza.** Kisfaludy Károly. Bud. Szemle. 220. köt. 297—307. l.
- Kisfaludy Sándor.** **Gálos Rezső.** Kisfaludy Sándor ifjúsága. IK. 1—23. l.
- Gálos Rezső.** Kisfaludy Sándor levelei Heckenasthoz. IK. 1930. 218—221; 457—463. l.
- Horváth Konstantin.** Szegedy Róza levelei Kisfaludy Sándorhoz a győri csata idejéből. Győr. 42 l.
- Kiss Ferenc.** Képes Krónika. 11. sz.
- Kiss Menyhért.** Mézeskalács-szív. (Elbeszélések.) 177 l. — Ism. P. Lloyd. 71. sz. — Uj Idők. 404. l.
- Kiss Sámuel.** **Szücsi József.** Bajza levelei Kiss Sámuelhez. (Első közlemény.) IK. 190—201. l.
- Kisteleki Ede.** **G. P. Kisteleki Ede.** Irodalomtört. 299. l. — Mult és Jövő. 211. l.
- Kiszely Gyula.** Szerencse-állat. (Pesti Hírlap Könyvek. 48. sz.) 224 l.
- Kóbor Tamás.** Válogatott munkái. I—XII. köt. — Ism. P. Hírl. 16. sz.
- Dánielné Lengyel Laura.** Kóbor Tamás. Nyugat. I. 263—265. l. — **Relle Pál.** M. Hírl. 55. sz. — **Révész Béla.** Népszava. 8. sz. — **Sebestyén Károly.** Ujs. 69. sz. — **Somlyó Zoltán.** Mult és jövő. 144. l. — **Szép Ernő.** Ujs. 55. sz. — **Szöllősi Zsigmond.** Ujs. 1. sz. — Ujs. 56. sz.
- Szöllősi Zsigmond.** Kóbor Tamás filozófiája. Ujs. 72. sz.
- Zsoldos Jenő.** Kóbor Tamás regényköltészetének zsidó tartalma. M.-Zsidó Szemle. 275—279. l.
- Mikor Kóbor Tamás** megszületett. Ország-Világ. 5. sz.
- Kocsis László.** Mindennapi kenyérünk. (Versek) — Ism. K. Vasárnap. 177. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 426—427. l.
- Kocsis László.** **Gáboriel Asztrik.** Kocsis László lírája. Élet. 253—255. l.
- Koháry István.** **Nemes Cziike Gábor.** Koháry István. Élet. 233—235. l.
- Kolozs Gyula.** Aforizmák. 68 l. — Ism. S. Gy. Nyugat. I. 124. l. — M. Hírl. 67. sz. — Nemz. Ujs. 8. sz. — Bp. Hírl. 100. sz.
- Komáromi János.** Munkái. Gyűjteményes kiadás. I—XII. kötet. — Ism. M. Szemle. XI. k. 1. sz. VIII. l. — Vajthó László. Nkelet. I. 156—158. l.
- Bibó Lajos.** Komáromi János jubileuma. Pászortüz. 107—108. l.
- Karácsony Sándor.** Komáromi János. Prot. Szemle. 32—37. l.
- Komáromy József.** Morfium. (Versek.) 114 l.
- Kornai István.** Dalok a néhai császárvárosról. (Versek.) — Ism. Juhász Géza. Prot. Szemle. 328—330. l.
- Korvin Lajos.** Harc. (Versek.) — Ism. N—s. Szocializmus. 132. l. — b. gy. Népszava. 34. sz.
- Kossuth Lajos.** **Andreas Csathai.** Ludwig Kossuth und die Deutschen in Amerika. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 151—154. l.
- Jozefovics Sári.** Kossuth Lajos és a térti vevény. M. Nyelvőr. 31. l.
- Hegyaljai Kiss Géza.** Kossuth. II. köt. Miskolc. 203 l. — Ism. Szabó Richárd. Prot. Szemle. 75—76. l.

- Mezei Ernő.* Kossuth Lajos. P. Hirl. 65. sz.
Pásztor Mihály. Hogyan készül a forradalom. M. Hirl. 43. sz.
Péter Géza. Kossuth idealizmusa. Népszava. 65. sz.
Takáts Sándor. Kossuth Lajos újságalapítási kísérlete 1844-ben. A bécsi Magyar Tört. Intézet Évkönyve. 288—302. l.
Viszota Gyula. Kossuth küzdelme a Budapesti Évlapokért. IK. 129—144. l.
Viszota Gyula. Kossuth Lajos levelei a Budapesti Évlapok ügyében. (Első közlemény.) IK. 179—189. l.
Kosztolányi Dezső. Zsivajgó természet. (Reflexiók.) 101 l. — Ism. Kovács László. Erd. Helikon. 253—254. l. — G. L. M. Hirl. 3. sz. — (B. Gy.) P. Napló. 13. sz.
Kázmér Ernő. «A véres költő» horvátul. M. Hirl. 82. sz.
Kovács László. Kosztolányi Dezső Shakespeare-fordításai. Erd. Helikon. 87—88. l. — e. g. Széphalom. 93. l.
Léber János. A hitetlenség szolgálatában. M. Kultúra. 126—128. l.
Kozák Jolán. Mi a haza? (Színjáték 3 felvonásban.) Pápa. 48 l.
Kováts Jenő. Péter megtérése. (Regény. Pannonia könyvtár 2. sz.) — Ism. P. l. Nkelet. I. 363—364. l.
Kovácsnay Erzs. Asszony és feleség. (Regény.) 130 l. — Ism. M. Hirl. 67. sz. — P. Hirl. 47. sz.
Kölcsey Ferenc. Berey József. Kölcsey és a Himnusz. Kölcsey Évkönyv. 14—20. l.
Br. Kende György. Adatok Kölcsey Ferenc szatmármegyei eredeti portráitához. Kölcsey Évkönyv. 5—12. l.
Kőrösi Csoma Sándor. Gulyás József. Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozó okmányok a pataki főiskolai könyvtár kéziratárában. IK. 205—206. l.
Kőszeghy István. Humoros felköszöntők. 1900—1930. Miskolc. 207 l.
Krúdy Gyula. Feslett király. (Regény.) 228 l. — Ism. Bálint György. Nyugat. 265—266. l. — Dékány András. Magyarság. 3. sz.
Rónay Mária. Három királyok a Nyulak-szigetén. Literatura. 7—9. l.
Kuncz Aladár. Fekete Kolostor. (Regény.) I—II. köt. — Ism. Kosztolányi Dezső. Nyugat. I. 819—823. l. — Schöppflin Aladár. U. o. 823—825. l. — Babits Mihály. Erd. Helikon. 419—421. l. — Polonyi György. M. Hirl. 126. sz. — Spectator. Pásztortűz 292—294. l. — Járosi Andor. U. o. 311. l. — Hunyady Sándor. Esti Kurir. 133. sz. — Az Est. 132. sz. — (b. a.) P. Hirl. 128. sz.
G. P. Kuncz Aladár. Irodalomtört. 299. l. — Pásztortűz. 337—340. l. — *Laczkó Géza.* P. Napló. 141. sz. — *Cs. Szabó László.* Ujs. 143. sz. — Esti Kurir. 142. sz. — M. Hirl. 141. sz.
Kuncz Aladár irodalmi hagyatéka. Az Est. 144. sz.
Néhány szó Kuncz Aladárhoz. Pásztortűz. 347. l.
Kupcsay Felicián. Gyilkosság a Magány-utcában és egyéb gyilkosságok. (Elbeszélések.) — Ism. m—gy. Nkelet. I. 361. l. — Uj Idők. 341. l.
Kuthy Lajos. Horánszky Lajos. Egy magyar író tragikus bűnhődése. Bp. Hirl. 67. sz.
Kürti József. Kárpáti Aurél. Kürti József Othellója. Nyugat. I. 840—843. l.
Lakatos László. Lipótváros. Vigjáték 3 felvonásban. — Bemutatta a Víg-színház 1931. január 10-én. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. I. 183—184. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 173—174. l. — Schöppflin Aladár. Nyugat. I. 134—135. l. — (B. L.) Élet. 79—80. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 84. l.
Lázár István. Szent Gellért. (Ösmagyar regény.) 255 l.
Leitner Ármán. A szerelem áldozatai. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 3. sz.
Lengyel Menyhért. 1. A kínai lány. Színmű 4 felvonásban. — Bemutatta a Nemzeti Színház 1931. február 6-án. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. 277—279. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 259—260. l. — Szíra Béla. Kath. Szemle. 222—224. l. — Schöppflin Aladár. Nyugat. I. 271—272. l. — Turchányi István. Élet. 98—99. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 177—178. l. — Bisztray Gyula M. Szemle. XII. k. 161—162. l. — Uj Nemz. 31. sz. — 2. A boldog

város. (Regény.) — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat I. 695—697. l. — P. Lloyd 98. esti sz. — Az Est 91. sz. — 3. Tihamér. Vigjáték. (A féltékenység komédiája 3 képen.) — Bemutatta az Andrássy-úti Színház 1931. január 3-án. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat I. 133. l.

Lenkei Henrik. Isten tábora. (Versek.) — Ism. R. M. Ujs. 126. sz.

Lisznay Kálmán. *R. Hoffmann Mária*. Lisznay-levelek. IK. 63—69. l.

Loránth László. Sirások és siratók. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 20. sz.

Losontzi István. A «Hármas Kis Tükör» multjáról. Magyarság 77. sz.

Lovas Antal. *G. P. Lovas Antal*. Irodalomtört. 299. l.

Lőrinczy György. Májuskirály. (Elbeszélések.) 207 l. — Ism. (V.) M. Hirl. 82. sz. — Falu Tamás. Új Idők. 509. l. — P. Hirl. 92. sz.

Lőrinczy Lajos. Kivándorolt. (Novellák.) — Ism. M. Hirl. 49. sz.

Lux Terka. Halk szerenád. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 105. sz.

Madách Imre. *Barta János*. Az ismeretlen Madách. 83 l. — Ism. Tolnai Vilmos. IK. 237—240. l. — Irodalomtört. 267. l.

Hevesi Sándor. Az Ember tragédiájának külföldi szerencséje. — Bp. Hirl. 132. sz.

Kardeván Károly. Madách-revizió. Nkelet I. 493—502. l.

Pröhle Vilma. Az Ember tragédiája és a Faust. (1929.) 114 l. — Ism.

Kerekes Emil. IK. 119. l.

S. Az Ember tragédiája franciául. Nemz. Ujs. 144. sz.

Tolnai Vilmos. Madách és Széchenyi. IK. 53—54. l.

Madáchy László. Csillagmadár. (Versek.) Szeged. — Ism. Csanádi János. Széphalom. 142. l.

Madari-Kreybik Károly. Végtelen öntudat. (Elbeszélések.) 96 l. — Ism. Literatura. 66. l. — E. L. Századunk. 336. l.

Maghy Zoltán Sándor. *G. P. Maghy Zoltán Sándor*. Irodalomtört. 299. l. — Új Idők. 117. l.

Magyar Bálint. Harangjáték. (Versek.) Arad. — Ism. Antalffy Endre. Erd. Helikon. 168—169. l.

Magyar István. *Turóczi-Trostler József*. 1. Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Minerva-könyvtár. 32. sz.) — Ism. Deutsch-Ungarische Heimatblätter. 174—175. l. — (y.) Ung. Jahrbücher. 137. l. — 2. Az gallus virágéneket fű... Irodalomtört. 246—250. l.

Majthényi Flóra. *Török Sophie*. Emlékezés egy régi írónőre. Nyugat. I. 466—469. l.

Majzik István. Jer csodás Május! (Versek.) — Ism. M. Hirl. 144. sz.

Makkai Sándor. *Bartók György*. Makkai Sándor. Széphalom. 73—74. l. *Szentimrei Jenő*. M. Hirl. 31. sz.

Kovács László. Makkai Sándor öt előadása. Erd. Helikon. 173. l.

Mankó József. Lánccok zenéje közt. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 55. sz.

Máral Sándor. 1. Idegen emberek. (Regény.) — Ism. Komlós Aladár. Nyugat. I. 121—122. l. — B. L. M. Hirl. 3. sz. — 2. Műsoron kívül. (Regény.) — Ism. Komlós Aladár. Nyugat. I. 831—832. l. — P. Lloyd 87. esti sz. — Népszava 88. sz. melléklete. — P. Hirl. 124. sz. — (d.—) Bp. Hirl. 99. sz. 3. Les Révoltés. Paris. — Ism. Gy. A. Nyugat. I. 699. l. — P. Lloyd 76. esti sz. — P. Napló 71. sz. — M. Hirl. 77. sz.

Ignotus. Márai. M. Hirl. 82. sz.

Marczell Ágoston. Emős álma. (Színmű 3 felvonásban.) 136 l. — Ism. Máté Lajos. Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 391—392. l. — N. M.: M. Kultúra 573. l.

Marenzi Ferenc Károlyné ögrófné. Séták. (Rajzok.) Batthyány Gyula gróf rajzaival. — Ism. Magyarság. 43. sz. — H. B.: M. Hirl. 43. sz. — Ujs. 126. sz. — U. o. 38. sz.

Markovits Rodion. *Hatvany Lajos*. Nyílt levél Markovits Rodionhoz. M. Hirl. 62. sz.

Márkus Emilia. (—e.) Márkus Emilia — A nagymama. M. Hirl. 54. sz.

P. P. Márkus Emilia. Képes Krónika. 6. sz.

- Mátyási József.** *Mészöly Gedeon.* Mátyási József és «Kalásczkaparé»-ja. Népünk és Nyelvünk. 81—105. l.
- Mauks Ernő.** Sas és pillangó. (Elbeszélések.) 160 l. — Ism. Emödy László. Napkelet. I. 456. l. — P. Lloyd. 87. esti sz. — N. M.: M. Kultúra. 573. l. — P. Hirl. 134. sz.
- Mécs László.** 1. Üveglegenda. (Versek.) 133, (2) l. — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 193—196. l. — Magyarság. 67. sz. — P. Lloyd. 4. reggeli sz. — Just Béla. Élet. 59. l. — U. az. Vasárnap. 36. l. — 2. Az ember és az árnyéka. (Versek.) — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 193—196. l. — Magyarság. 67. sz.
- Kárpáti Aurél.* Mécs László versei. Nyugat. I. 195—198. l.
- Hegedüs Zoltán.* Mécs László. Bud. Szemle. 221. köt. 155—160. l. — Just Béla. Nkelet. I. 32—38. l.
- Just Béla.* 9. l.
- Mécs László ellen egy verse miatt indítottak eljárást a csehek. 8 Orai Ujság. 132. sz. — P. Hirl. 131. sz.
- Medveczky Bella.** Ezért? (Regény.) 326 l. — Ism. M. Hirl. 55. sz. — r. r. Uj Nemz. 85. sz. — Esti Kurir. 9. sz. — P. Hirl. 12. sz.
- Megyery István.** *G. P. Megyery István.* Irodalomtört. 299. l.
- Mentovich Ferenc.** *Osváth Ferenc.* Mentovich Ferenc emléke. — Ism. (lgy.) Kp. Hirl. 138. sz.
- Merkula Ferenc.** Magyar lápon. (Versek.) Kaposvár. 120 l. — Ism. M. Hirl. 37. sz.
- Mészöly Jenő.** Szibéria, a nagy temető. (Regény.) 228 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 88. l.
- Mezey Elemér.** Örökre orgonálnék. (Versek.) Pécs. 47 l.
- Mihályi Ödön.** Felszökő föld. (Versek.) — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 297—198. l. — (I) M. Hirl. 88. sz.
- Mikes Kelemen.** *Gálos Rezső.* Mikes Kelemen Törökországi Levelei. 32 l. — Ism. Osztojics Eugénia. Széphalom. 93—94. l.
- Zolnai Béla.** Mikes Kelemen. (Minerva könyvtár. 29. sz.) — Ism. T—i. P. Lloyd. 66. esti sz. — Hungarus Viator. Debreceni Szemle. 243. l.
- Zsoldos Jenő.** A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi Leveleiben. M.—Zsidó Szemle. 19—42., 194—200. l.
- Mikes Lajos.** Mikes Lajos emléktáblája. Nyugat. I. 847. l.
- Mikszáth Kálmán.** *Döry Ferenc.* Gróf Buttlér János házassága. Pécs. 148 l. — Ism. Irodalomtört. 269—270. l.
- Leopold, Ludwig.** Die Sense Mikszáths. P. Lloyd. 144. reggeli sz.
- Mollináry Gizella.** Az arc elsötétül. (Versek.) 151 l. — Ism. Antalffy Endre Erd. Helikon. 88—89. l. — Magyarság 67. sz. — Turóczy-Trostler József. P. Lloyd 25. esti sz. — Literatura 23. l. — Tuba Károly. Népszava. 22. sz. — Esti Kurir. 9. sz.
- Molnár Ferenc.** A jó tündér. (Vígjáték.) 158. l. — Ism. Szira Béla. Kath. Szemle. 44—45. l.
- Révész Béla.* A Pál-uccai fiúk közül az egyik. P. Napló. 19. sz.
- (—t.) Beszélgetés Molnár Ferencel. Az Est. 88. sz.
- Molnár György.** *Szász Károly.* Molnár György Kolozsvárt. Bud. Szemle. 219. k. 362—388. — Ism. F. Erd. Múz. 213. l. — Kárpáti Győző. Kath. Szemle. 303. l.
- Molnár Sándor.** 1. Uj tavaszvárás. (Versek.) Petrozsény. — Ism. szp. d. Népszava. 96. sz. — 2. Erdély országútján. (Versek.) Petrozsény. 64 l. — Ism. M. Szemle. XI. k. 3. sz. IX. l. — 3. Alarc nélkül. (Versek.) Petrozsény. 64 l. — Ism. S. Gy. Nyugat. I. 346. l. — szp. d. Népszava. 96. sz. — M. Szemle. XI. 3. sz. IX. l. — P. Hirl. 145. sz. — Sylvester Pál. Prot. Szemle. 242. l.
- Molter Károly.** Metánia r. t. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Szondy György. Prot. Szemle. 151. l. — Bálint György. Nyugat. I. 58—59. l.
- Móricz Zsigmond.** 1. Esőleső társaság. (Kis regények.) 242 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 103. sz. — Németh László. Napkelet. I. 151—153. l. —

P. Hirl. 30. sz. — 2. A nagy fejedelem. (Regény.) — Ism. Kós Károly. Erd. Helikon. 163—165. l.

Csaba Rudolf. Az új magyar nemzedék és problémái. Kálvinista Szemle. 66—67. l.

Féja Géza. Móríc Zsigmond a görbe tükör előtt. Előrs 2. sz.

Garázd Péter. Móríc Zsigmond, Hegedüs Lóránt és az irodalmi mendolécsek. Széphalom. 86—87. l.

Halmi Bódog. Móríc Zsigmond, az író és az ember. 79 l. — Ism. Kilián Zoltán. Nkelet. I. 67—70. l. — Szegedi István. Prot. Szemle. 153—155. l. l. — Nemes László. M. Kultúra. 91. l. — (y.) Ung. Jahrbücher. 142. l.

Katona Jenő. Sári bíró. Kohó. 1. sz.

Munels Pál. Móríc Zsigmond Prágában. Korunk. 56—58. l.

Négyesy László. Szellemi életünk torzképe. Bp. Hirl. 55. sz. (Móríc Zs. nyilatkozata a magyarság ellen.) V. ö.: Előrs. 13., 18. sz. — Magyarság. 66. és 96 sz. — Népszava. 67. és 78. sz. — P. Napló. 62. sz. — Uj Nemz. 57. és 96. sz.

Vörösmarty Dénes. Móríc Zsigmond és a magyar fiatalság. Népszava. 72. sz.

Móríc Zsigmond. Esti Kurir. 63. sz. — M. Kultúra. 430—431. l.

Morvay Gyula. Forróra fűledt a talaj. (Versek.) — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 197. l. — Illyés Gyula. Nyugat. I. 344. l.

Nadányi Zoltán. Az ajtó. Vigjáték 3 felvonásban. — Bemutatta a Magyar Színház (1930.). — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. I. 84—85. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 92—93. l. — Szira Béla. Kath. Szemle. 49—50. l. — B. L. Élet 60. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 37. l.

Nádass József. Te és ti. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 110. sz.

Nagy Andor. Fergegeteg. (Regény.) Bécs. — Ism. Nádass József. Századunk. 253. l.

Nagy Elek. Erdély mosolya, könnye. (Novellák.) — Ism. M. Hirl. 67. sz. — e. k. P. Lloyd. 54. esti sz. — (N.) Ujs. 116. sz.

Nagy Endre. Hajnali beszélgetés Jókairól. (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 9. sz. *Kosztolányi Dezső.* Nagy Endre. Nyugat. I. 581—582. l. — U. o. I. 579—580. l.

Nagy Margit. Lépcsőfokok. (Novellák.) — Ism. Bp. Hirl. 14. sz.

Négyesy László. Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából. Szerkesztette: Pintér Jenő. 214 l. + 1 képmelléklet. (Tanulmányok Négyesy Lászlóról.) — Ism. Kerecsényi Dezső. Nkelet. I. 450. l. — Hegedüs Zoltán. IK. 231—233. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 477—478. l. — Erd. Helikon. 334. l. — Irodalomtört. 270. l. — Csura Miklós. Kath. Szemle. 392—394. l. — Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 185. l. — ff. Nemz. Ujs. 77. sz. — Debreceni Szemle. 139. l. — Pásztortűz. 193. l. — *.* Erd. Múzeum. 110—111. l. — Halász László. Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 303—304. l. — r. Uj Nemz. 71. sz. — K. M. M. Kultúra. 477. l. — Uj Idők. 509. l. — P. Hirl. 125. sz. — Ujs. 59. sz. — (g—ly.) Bp. Hirl. 69. sz.

Jäger Imre. Négyesy László és a szentesi középiskola. Szentes. 14 l. Klny. a szentesi reálginmn. értesítőjéből.

M. Juhász Margit. Amit főpapi ornátusban őriznek a Négyesy Lászlók. Bp. Hirl. 53. sz.

Sági István. Négyesy László. M. Nyelv. 139—149. l.

Macskássy Valéria. Négyesy Lászlóról a tanítványai. Bp. Közl. 67. sz. — Négyesy Lászlóról. Bp. Hirl. 54. és 72. sz. — Képes Krónika. 12. sz. — Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 260. l. — (Császár Elemér.) Uj Nemz. 53. sz. (vezérei.) — Irodalomtört. 295—296. l. — S. K. P. Lloyd. 60. esti sz. — (i. n. e.) Ujs. 51. sz. — (B. J.) M. Nyelvőr. 76. l.

Nyáry Andor. Az én embereim. (Novellák.) 189 l. — Ism. Pásztor József. Prot. Szemle. 406—408. l. — Nógrády Zoltán. M. Kultúra. 190. l. — P. Hirl. 21. sz.

Nyigri Imre. Megcsúfolt apostolok. (Regény.) 135 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 203. l. — Kerecsényi Dezső. Nkelet. I. 547—548. l. — Hamvas József. Prot. Szemle. 332. l. — Zs. F. Debreceni Szemle. 143—144. l. — (pa.) P. Napló. 7. sz. — (d. m.) Bp. Hirl. 138. sz.

Nyilas Márton. Én is élek! (Versek.) — Ism. M. Hirl. 121. sz. — Ujs. 139. sz. — Bp. Hirl. 144. sz.

Nyirő József. Isten igájában. (Regény.) I—II. köt. Kolozsvár. 185, 176 l. — Ism. Németh László. Prot. Szemle. 61—63. l. — Korponay Mária. Széphalom. 74—75. l. — Zsigmond Ferenc. Debreceni Szemle. 136—138. l. — Kozocsa Sándor. Kalocsai—Pécsi Diákszemle. 10. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 43—44. l. — Írás régi dolgokról. (Önéletrajz.) Pásztortűz. 132—134. l.

Obernyik Károly. *Luxemburger Irén.* Obernyik Károly élete és munkái. 52 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 117—118. l.

Ódry Árpád. Ódry Árpád. Képes Krónika 26. sz.

Oláh Gábor. 1. Új evangelium. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 131. esti sz. — P. Hirl. 143. sz. — 2. Isten kémje. (Versek.) Debrecen. 172 l. — Ism. (Ny. N. L.) Ung. Jahrb. 146. l. — Literatura. 5. l.

Orbók Attila. Véres mesgye. (Regény.) 240 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 63—65. l. — László István. Nyugat. I. 480—481. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 91. l. — Széphalom. 93. l. — Bp. Hirl. 8. sz. — (—t.) Magyarország. 77. sz.

Orczy Lőrinc. *Pásztor Mihály.* Az Orczy-ház. M. Hirl. 132. sz.

Órsy Attila. Egy marék föld. (Regény.) — Ism. Simon Zoltán Előőrs. 8. sz.

Osvát Ernő. Az elégedetlenség könyvéből. — Ism. Babits Mihály. Nyugat. I. 49—53. l.

Laczkó Géza. Osvát. P. Napló. 8. sz.

Osváth Tibor. Tizen nyugat felé. (Regény.) — Ism. Csanádi Balogh István. Nkelet. I. 455—456. l.

Ölbey Irén. Senki szigete. (Versek.) 60 l. — Ism. Nyugat I. 346. l. — A. Zs. Élet. 172. l. — M. Hirl. 94. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 428. l. — P. Hirl. 134. sz.

Ölvedi László. *Gábor Géza.* Ölvedi László. (1903—1931.) Soproni Katholikus Köri Almanach. (1932) 1931. 73—83. l.

G. P. Ölvedi László. Irodalomtört. 299. l. — P. I. Nemz. Ujs. 139. sz. — Z. B. Széphalom. 144. l. — Magyarország. 139. sz.

Paál Ferenc. Hamú alatt. (Regény.) Bécs. — Ism. Nádas József. Századunk. 253—254. l.

Pais Dezső. *Badics Ferenc* üdvözlő beszéde Pais Dezsőhöz. Akad. Értesítő. 234—236. l.

Pallós Mihály. A sáros földön. (Elbeszélések.) Szombathely. — Ism. — fl. — Kath. Szemle. 240. l. — N. M.: M. Kultúra. 573. l.

Pályi Ede. *G. P. Pályi Ede.* Irodalomtört. 299—300. l.

Pap Mariska. Pap Mariska. Új Idők. 179. l.

Pápay József. *G. P. Pápay József.* Irodalomtört. 300. l.

Pásztor Árpád. A Muzi. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 25. esti sz. — P. Hirl. 12. sz.

Pataki Joachim. Hómezőben piros virágok. (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 13. sz.

Pázmándi Horváth Endre. *Gálos Rezső.* Pázmándi Horváth Endre levelei és verse Kisfaludy Sándorhoz. Győri Szemle. 58—59. l.

Kardos Albert. Zircz emlékezete és a Mohács. Irodalomtört. 238—241. l. **Pázmány Péter.** *Techert József.* Keveréknyelvű közmondás Pázmánynál. M. nyelv. 119—120. l.

Péchy-Horváth Jenő. Orkán. (Regény.) 207 l. — Ism. Literatura. 67. l.

Pekár Gyula. *i. r.* Pekár és a vezeklő író. Korunk. 376—377. l.

Nádas József. Pekár megint menti a hazát Szocializmus. 113—114 l.

Supka Géza. A két Pekár: Zsül és Gyula. Literatura. 45—47. l. — Előőrs 25. sz.

Hogyan fogadta Pekár Gyula kultuszállamtitkár korában Móricz Zsigmondot. 8 Órai Ujság. 63. sz.

Petelei István. *Gyalui Farkas*. Petelei István szerelmes levelei — feleségéhez. Bp. Hirl. 99. sz.

Peterdi Andor. *Literatura*. 5. l.

Péterfy Jenő. 1. Dramaturgiai dolgozatai. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 2. sz.) 160 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 234—235. l. — Joó Tibor. Prot. Szemle. 483—485. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 691—692. l. — Pásztortűz. 239. l. — K. A. P. Napló. 98. sz. — G. L. M. Hirl. 105. sz. — 2. Zene-kritikái. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 7. sz. 114 l.) — Ism. (G.) M. Hirl. 144. sz. — Pásztortűz. 239. l. — P. Hirl. 135. sz.

Dénes Tibor. Péterfy Jenő esztétikája. Pécs. 50 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 118. l. — Irodalomtört. 269. l.

Rédey Tivadar. Péterfy Jenő mint dramaturg. Napkelet. I. 420—424. l.

Petőfi Sándor. *Harsányi Zsolt*. Petőfi származása. P. Hirl. 108. sz.

Móricz Zsigmond. Ha Petőfi élne . . . P. Napló. 63. sz.

Radó Antal. Új olasz Petőfi fordító. Bp. Hirl. 23. sz.

B. Szabó László. Széchenyi, Petőfi és az ellenzéki kör 1848-ban. 25 l.

Szentmihályiné Szabó Mária. Petőfi nyomában. Pásztortűz. 121—122. l.

Sz. M. Petőfi nyomában. Magyarság. 61. sz.

Tamás Ernő. Zárandoklat Petőfi szülőházához. P. Hirl. 55. sz.

Terbe Lajos. Petőfi és a nép. 59 l. — Ism. (F.) Ung. Jahrb. 141. l.

Zipser Sándor. Petőfi Sándor Nemzeti dala és a csehek. Irodalomtört. 241—243. l.

Bettina Armin über Petőfi. P. Lloyd. 1929. X. 8. reggeli sz.

Olasz és német Petőfi-fordítók a Petőfi-Társaságban. Új Nemz. 9. sz.

Petőfi é. Nyugat. I. 847—848. l.

Petőfi Sándor Pest városában. Képes Krónika 11. sz.

Pintér Jenő. (El) Pintér Jenő. Nemz. Ujs. 110. sz. — *Literatura*. 5. sz. Ország-Világ. 10. sz.

Irodalomtörténet — kultúrtörténet. *Literatura*. 27—29. l.

Pongrácz Elemér. A hajnal fiai. (Színmű.) — Bemutatta az Új Színház (1930.) — Ism. Gáspár Jenő. M. Kultúra. 177. l.

Pósa Lajos. *Rubinyi Mózes*. Pósa Lajos. 32 l. — Ism. Irodalomtört. 274. l. — Falu Tamás. Új Idők. 120. l. — P. Napló. 19. sz.

Pósa Lajosné. Az én koszorúm. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 55. sz.

Pray György. *Gálos Rezső*. Horányi Elek levele Pray Györgyhez. IK. 90—92. l.

Prohászka Ottokár. *Mátray Rudolf*. Prohászka emléke. Nemz. Ujs. 83. sz.

Ravasz László. A lélek embere. Emlékezés. Budap. Szemle. 220. k. 326—343. l. Önállóan is: 39 l. — Ism. ds. Nkelet. I. 542. l. — Reményik Sándor. Prot. Szemle. 440—445. l. — Brisits Frigyes. Kath. Szemle.

477—478. l. — Széphalom. 95. l. — Nagy József. Minerva. 82—84. l. — —t— M. Élet. 64—65. l.

Áprily Lajos. Erd. Helikon. 320—322. l.

Ravasz László. Bp. Hirl. 32. sz.

Sipőcz Jenő. Magyarság. 105. sz.

Pröhle Vilma. G. P. Pröhle Vilma. Irodalomtört. 300. l.

Puder Sándor. «Állapota kielégítő...» (Szubjektív körtörténet.) Karinty Frigyes előzavával. 138 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 259—261. l. — (n. b.) M. Hirl. 20. sz. — Nemzeti Ujs. 8. sz. — Alföldi Béla. P. Lloyd. 19. esti sz. — Kassák Lajos. Századunk. 154—156. l. — Új Nemz. 39. sz. — (ml.) Népszava. 1. sz.

Raab Mihály. Megtalálom-e? (Novellák.) — Ism. M. Hirl. 67. sz. — P. Napló. 19. sz. — P. Hirl. 54. sz.

Raab Miklós. Alázat útjain. (Versek.) 80 l. — Ism. é. g. Széphalom. 145. l. — szp. d. Népszava. 96. sz. — M. Hirl. 77. sz.

Radnóti Miklós. 1. Ujmódi pásztorok éneke. (Versek.) 50 l. — Ism. Kardos László. Nyugat. I. 698—699. l. — s. i. Ujs. 99. sz. — 2. Pogány köszöntő. (Versek.) — Ism. Csanádi József. Prot. Szemle. 411. l.

- Radó Antal.** *Rubinyi Mózes.* Radó Antal. M. Hirl. 14. sz.
- Rákosi Jenő.** *Hegedűs Lóránt.* Rákosi Jenő emlékezete. M. Tud. Akadémiai Emlékbeszéd. XX. 16. sz. 40 l. — Ism. Irodalomtörténet. 271. l.
- Rákossy Gyula.** Rákosi Jenő, az újságírók és az Otthon. A Sajtó. 289—292. l.
- Sikabonyi Antal.** Rákosi Jenő a publicista. 43 l. — Ism. (y) Ung. Jahrb. 178. l.
- Rákosi Jenő szobra. Pásztortűz. 21. l.
- Rákosi Viktor.** *Szürke Pál.* Nemz. Ujs. 99. sz.
- Raskó Judit.** *Lukács István.* Beszélgetés Raskó Judittal, a tizenegy éves költőnővel. M. Hirl. 82. sz.
- Ráth-Végh István.** Az ércmadár. (Regény.) — Ism. (jég) Napkelet. I. 451—453. l.
- Rédey Tivadar.** *Hankiss János.* Rédey Tivadar és a magyar kritika sorsa. Debreceni Szemle. 51—52. l.
- Reininger József.** Hozsánna, Ember!? (Versek.) — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 198. l.
- Remillong Albert.** Egy a sok közül. (Versek.) Szolnok. — Ism. P. Hirl. 140. sz.
- Remsey György.** A tűzrakó. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 55. sz. — Bp. Hirl. 14. sz. — Z. S. Nyugat. I. 491. l.
- Révész Béla és Vitéz Miklós.** Razzia. (Külvárosi misztérium.) Bemutatta az Új Színház 1931. febr. 27-én. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat. I. 419. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 232—233. l.
- Réz Lola, Kosáryné.** Porszem a napsugárban. (Regény.) 263 l. — Ism. K. G. Szocializmus. 96. l.
- Boross István.** Kosáryné Réz Lola. Mezőtúr. 113 l. — Ism. Literatura. 67. l.
- Rhédey János. G. P.** Rhédey János. Irodalomtört. 300. l.
- Riedl Frigyes.** Magyarok Rómában. (Hoffmann Edith bevezetésével.) 103 l.
- Rokon Gábor.** Tartásdj. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 143. sz.
- Rolla Margit.** Szép mindenektől messze lenni. (Versek.) 108 l. — Ism. Sylvester Pál. Prot. Szemle. 65—67. l.
- Rónai Mihály András.** Első ének. (Versek.) Szeged. 68 l. — Ism. szp. d. Népszava. 127. sz. — M. Hirl. 144. sz. — (a. b.) Esti Kurir. 142. sz. — Bp. Hirl. 99. sz. — P. Hirl. 140. sz.
- Rózsa Ignác.** Áron öt könyve. (Regény.) — Ism. (—n —ó) Esti Kurir. 77. sz. — P. Napló. 13. sz.
- Röck Gyula.** A Teremtés. (Drámai költemény.) — Ism. Vasárnap. 137. l.
- Sajó Sándor.** Gyertyaláng. (Költemények.) 143 l. — Ism. m. Nkelet. I. 159. l.
- Csaplovics József.** Sajó Sándor. Soproni katolikus kör Almanach. (1932.) 1931. 85—92. l.
- Sárkány Lóránd.** Sajó Sándor. Klny. a budapesti áll. Szent László-reálgimnázium értesítőjéből. 8 l.
- Salgó Henrik. G. P.** Salgó Henrik. Irodalomtört. 300. l.
- Sándor Pál.** Képmutatók. (Víg színmű 3 felvonásban.) Pápa. 79 l.
- Sántha György.** Toronyör. (Versek.) Kecskemét. — Ism. M. Nkelet. I. 361. l. — Magyarság. 67. sz.
- Sásdi Sándor.** Megtalált út. (Regény.) 303 l. — Ism. Pásztor József. Prot. Szemle. 481—482. l. — (Thury Lajos.) Magyarság. 110. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 72. sz. — P. Lloyd. 104. esti sz. — Győri Szemle. 150. l. P. Ujs. 126. sz.
- Schmittely Géza. G. P.** Schmittely Géza. Irodalomtört. 300. l.
- Serédi János.** *Asztalos Miklós.* Adatok Frölich János, Frölich Dávid és Serédi János irodalmi munkásságához. M. Könyvszemle. 288—292. l.
- Sik Sándor.** A boldog ember inge. (Mese.) — Ism. M. Hirl. 26. sz. — (jég.) Debreceni Szemle. 136. l.
- Az én útam. Pásztortűz. 3—4. l.

- Sikabonyi Angyal Kató.** Szálljon a dal! (Versek.) — Ism. (—l.) Ujs. 144. sz.
- Simándi Béla.** Gyónás. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 55. sz. — A. Zs. Élet. 172. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 428. l. — (B. L.) P. Napló. 13. sz.
- Simonfay Margit.** Villa Marina. (Regény.) 264 l. — Ism. B. B. Élet. 212. l. — i. Uj Nemz. — Bp. Hirl. 8. sz.
- Somlay (Sulyok) Károly. G. P. Somlay (Sulyok) Károly.** Irodalomtört. 300. l.
- Somogyi Imre.** Oltártűz. (Versek.) 158 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 67. l.
- Somogyi János.** Lehullott a rezgőnyárfa. (Novellák.) 62 l. — Ism. Z. S. Nyugat. I. 481. l. — (B. L.) Élet. 100. l. — Széphalom. 145. l. — Bp. Hirl. 14. sz.
- Stella Gyula.** Rédey Tivadar. Stella Gyula. Napkelet. I. 471. l.
- Surányi János.** Ének a mélységből. (Versek.) — Ism. S. Gy. Nyugat. I. 346. l. — szp. d. Népszava. 96. sz. — P. Hirl. 134. sz.
- Surányi Miklós.** Csodavárók. (Regény.) I—II. köt. 411., 388 l. — Ism. Nádass József. Századunk. 254—256. l. — Vita Zsigmond. Pásztortűz. 118. l. — Szira Béla. Kath. Szemle. 75—76. l. — Népszava 119. sz.
- Szabó Pál.** Emberek. (Regény.) 231 l. — Ism. Antal János. Korunk. 231—233. l. — Pásztor József. Prot. Szemle. 235—238. l. — Móricz Zsigmond. Nyugat. 163—164. l. — László István. Nkelet. I. 533. l. — 8 Órai Ujs. 46. sz. — P. Lloyd. 42. esti sz. — M. Szemle. XI. k. 3. sz. XI. l. — Esti Kurir. 75. sz. — (B—a—l.) P. Hirl. 14. sz. — Fėja Géza. Előrs. 4. sz.
- Buday Barna.** Bp. Hirl. 49. sz. — **Karácsony Sándor.** Prot. Szemle. 375—381. l. — **Talpassy Tibor.** A Falu. 115—118. l.
- Szabolcska Mihály. Fehér Gábor.** Szabolcska Mihály a vallásos költő. M. Ifjúság 1930. 68—70. l.
- Szalay László, Zalai.** A pusztá balladája. 425 l. — Ism. Kéky Lajos. Bud. Szemle. 220. köt. 314—317. l.
- Szántó Arator István. Timár Kálmán.** Szántó Arator István öregkora. IK. 207—209. l.
- Szántó György.** 1. Utolsó hajnal, első hajnal. (Regény.) 461 l. — Ism. K. G. Szocializmus. 64. l. — 2. Mata-Hari. (Regény.) — Ism. K. D. Nkelet. I. 165. l.
- Szántó Magda.** Áradás. (Versek.) — Ism. Magyarság. 67. sz.
- Szász Károly. Naményi Ernő.** Szász Károly egy levele Neumann Edéhez. M. Zsidó Szemle. 14—15. l.
- Publius.** Szász Károly és a váci püspök. Kálvinista Szemle. 28—29. l.
- Szalay László.** Szász Károly verse Szalay József sírkövén. IK. 96. l.
- Széchenyi István, gróf.** 1. Hitel. A Taglatat és Hitellel foglalkozó kisebb iratok. Szerk. és bev. ellátta ifj. Iványi-Grünwald Béla. (4), 737 l. — Ism. Türi Béla. Kath. Szemle. 390—392. l. — Irodalomtört. 275. l. — Pethő Sándor. Magyarság. 94. sz. — M. Hirl. 55. sz. — P. Hirl. 78. sz. — P. Napló. 61. sz. — Bp. Hirl. 67. sz. — 2. Széchenyi István gróf írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. II. rész. 1843—1848. Szerk.: Vizsota Gyula. Címkép, (4), CDLX, 1211 l. — Ism. Irodalomtört. 275—276. l. — Pető Sándor. Magyarság. 94. sz. — Türi Béla. Nemz Ujs. 2. sz. — Kumlik Emil. P. Lloyd. 3. reggeli sz.
- Herczeg Ferenc.** Gróf Széchenyi István és a «Világ». Bud. Szemle. 221. köt. 354—363. l. és Akad. Ért. 149—158. l.
- Kóbor Tamás.** Széchenyi István — ma. Ujs. 27. sz.
- Marczali Henrik.** Április nyolcadika. P. Napló, 78. sz.
- Rakovszky Iván.** Széchenyi tölgyfái. Bp. Hirl. 27. sz.
- Schandl Károly.** Széchenyi és a falu. A Falu. 97—100. l.
- Bárfai Szabó László.** Gróf Széchenyi István és Budapest. A História melléklete. 1—39. l.
- Bárfai Szabó László.** Gróf Széchenyi István temetése. Nkelet. I. 125—130. l. — Ism. Kárpáti Győző. Kath. Szemle. 310—311. l.
- Tolnai Vilmos.** Adatok Széchenyi és Arany viszonyához. Egy. Ph. Köz. 29—33. l.

- Tolnai Vilmos.* Madách és Széchenyi. IK. 53—54. l.
Viszota Gyula. Széchenyi elmebaja. Bud. Szemle. 1930. — Ism. Kárpáti Győző. Kath. Szemle. 302. l.
 Széchenyi és Deák. 8 Órai Ujság. 14. sz.
Székely Mózes. Zátony. (Regény.) 416 l. — Ism. Németh László. Prot. Szemle. 145—147. l. — Zsigmond Ferenc. Debreceni Szemle. 49—50. l. — Kerecsényi Dezső. Napkelet. I. 63—65. l. — Reményik Sándor. U. o. 446—449. l. — Csura Miklós Kath. Szemle. 235—236. l. — Kós Károly. Erd. Helikon. 83—86. l. — ss. Élet 100. l.
Szekula Jenő. A tüzhenger. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 82. sz.
Szemlér Ferenc. I. Éjszakai kiáltás. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. (B. L.) Élet. 192. l.
Szenczi Molnár Albert. *Féja Géza.* Szenczi Molnár Albert. Előőrs. 20. sz.
Szendi Leó. Budapesti riport. (Skizsek.) — Ism. P. Hirl. 38. sz.
Szendrey Júlia. *Császár Elemér.* Szendrey Júlia. Bud. Szemle. 220. köt. 126—147. l.
Szenes Piroska. Csillag a homlokán. (Regény.) 210, 218. l. — Ism. Kassák Lajos. Nyugat. I. 56—58. l. — Polonyi György. M. Hirl. 55. sz. — Uj Nemz. 26. sz. — B. S. Népszava. 123. sz. — Bródy Lili. P. Napló. 7. sz.
Szentgyörgyi István. *Ligeti Ernő.* Szentgyörgyi István. M. Hirl. 77. sz. — *Szász Endre.* Pásztortűz. 169—170. l. — Képes Krónika 18. sz. — Uj Nemz. 84. sz.
Szentiványi Mihály. *Hofbauer László.* Szilágyi Ferenc szerepe Szentiványi Mihály életében. Erd. Múz. 202—205. l.
Szép Ernő. Aranyóra. Mese 3 felvonásban 9 képb. Bemutatta a Belvárosi Színház 1931. február 13-án. Könyvalakban is: 109 l. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 339. l. — Kosztolányi Dezső. Uj Idők. 295. l. — Rédey Tivadar. Napkelet. I. 281—282. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 350—351. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 232. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. XII. k. 165—166. l.
K. E. Szép Ernő. M. Szinpad. 44—45. sz. — *Rónay Mária.* 7—11. l.
Szepesi Zoltán. Mennye csavargója. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 88. sz. — P. Lloyd. 93. esti sz. — szp. d. Népszava. 96. sz. — Ujs. 99. sz.
Szilágyi András. Uj pásztor. (Regény.) 249 l. Párizs. — Ism. Tamási Áron. Erd. Helikon. 36—87. l.
Szilágyi Sándor. *Szent-Iványi Béla.* Szilágyi Sándor szerepe az irodalmi életben. Hatvan. 75 l. — Ism. (Ny N. L.) Ung. Jahrb. 141. l.
Szitznyi Zoltán. 1. Lángoló hegyek (Regény.) 266 l. — Ism. Majthényi György. Nkelet. I. 355—356. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 118—119. l. — László István. Széphalom. 96. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 42. esti sz. — Nőgrády Zoltán. M. Kultúra. 428. l. — P. Hirl. 33. sz. — Szt. G. Bp. Hirl. 26. sz. — 2. Aranykarika. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 763—764. l. — Majthényi György. Nkelet. I. 550—552. l. — (p. gy.) M. Hirl. 82. sz. — p. b. Bp. Hirl. 105. sz.
Bresztovszky Ede. A gyermek, az író és az olvasó. Népszava 144. sz.
Szolnoki Ernő. Az első szavak. (Versek.) — Ism. Kardos László. Nyugat. I. 699. l. — szp. d. Népszava 96. sz. — M. Hirl. 77. sz.
Szomorj Dezső. Szegedy Annie. Színmű 3 felvonásban. — Bemutatta a Vígyszínház 1931. február 6-án. — Önállóan is könyvalakban: 101 l. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. I. 279—281. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 260—262 l. — Szira Béla. Kath. Szemle. 224—226. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 270—271. l. — Berényi László. Élet. 99. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 178—179. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. XII. k. 161—162. l. — Magyarság. 34. sz.
Fazekas Imre. Szomorj Dezső. P. Napló. 14. sz. — *Rónay Mária.* Literatura. 7—11. l. — Az Est. 57. sz.
Szondy György. *Garázda Péter.* Szondy György története, avagy a kritikai ekhó. Széphalom. 39—43. l.

Szudy Elemér. Fekete nappalok, fehér éjszakák. (Novellák.) — Ism. H. E. M. Hirl. 121. sz. — (K. L.) Nemz. Ujs. 116. sz. — P. Lloyd. 120. esti sz. — (b. i.) Uj Nemz. 114. sz. — M. Élet. 64. l. — Falu Tamás. Uj Idők. 798. l. — Pogány Béla. Bp. Hirl. 116. sz. — B.: P. Hirl. 135. sz.

Tabéry Géza. 1. Vértorony. (Regény.) I—II. köt. — Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 201—202. l. — Pozsonyi László. Magyarság. 3. sz. — Ormos Ede. Századunk. 158—159. l. — 2. Emlékkönyv. Kolozsvár. 85 l. — Ism. Szondy György. Prot. Szemle. 414. l. — U. az. Debreceni Szemle. 244. l.

Tábori Pál. Nemzetközi örs. (Regény.) — Ism. (—) Bp. Hirl. 8. sz. — P. Napló. 13. sz.

Takách Gyula. Vadászösvényeken. (Elbeszélések.) — Ism. M. Hirl. 31. sz.

Tali Ferenc. Anekdóta-könyv. Rákoscaba. — Ism. Nemz. Ujs. 82. sz. — P. Hirl. 83. sz.

Tamási Áron. Cimeresek. (Regény.) Kolozsvár. 324 l. — Ism. R. Berde Mária. Erd. Helikon. 479—481. l. — Spectator. Pásztortűz. 283—286. l. — Féja Géza. Előrs. 17. sz.

Tarczay Erzsébet. Kálmán király. (Történelmi regény.) Miskolc. 118. l. — Ism. Zs. F. Theologiai Szemle. 279. l.

Tarczai György. A Zs. Tarczai György. Élet. 163—164. l.

Teleki Sándor gróf. *Gyalui Farkas.* Teleki Sándor gróf életének regénye. Bp. Hirl. 1—58. sz.

Temesvári Pelbárt műveiből. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 6. sz.) 163 l. — Ism. Pásztortűz. 239. l.

Thaly Kálmán. R. L. Thaly Kálmán. Századunk. 220—221. l.

Vitéz Veszprémi Dezső. Tali és Széchi-szigeti Thaly Kálmán életrajza. I—II. köt. 1928—1931. 173 l. — Ism. Závodszy Levente. Nkelet. 549—550. l. — Szabó Dávid. IK. 236—237. l. — Meszlényi Antal. M. Kultúra. 234—235. l. — P. Hirl. 21. sz.

Thewrewk István. G. P. Thewrewk István. Irodalomtört. 300—301. l.

Thury Lajos. A veszedelmes szerelem. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 697—698. l. — Miklós Jenő. Magyarság. 94. sz. — (—ács.) M. Hirl. 77. sz. — P. Lloyd. 76. esti sz. — (g. i.) Esti Kurir. 90. sz. — Bp. Hirl. 99. sz.

Thury Zsuzsa. A Szentpétery-gyerekek. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Járosi Andor. Pásztortűz. 373—374. l.

Tildy Zoltán. Árva Péter bosszúja. (Regény.) 80 l. — Ism. Zs. F. Theologiai Szemle. 279. l.

Timár József. Az ifjú megfürdött a folyóban. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 135. sz.

Tisza István gróf képviselőházi beszédei. I. sorozat. Bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel ellátta barabási Kun József. — Ism. Túri Béla. Kath. Szemle. 151—153. l. — Nemz. Ujs. 8. sz.

(f. g.) Francia gyűjtemény Tisza István leveleiből. M. Hirl. 50. sz.

Marczali Henrik. Apponyi és Tisza. Bp. Hirl. 90. sz.

Toldy Ferenc. *Timár Kálmán.* Toldy Ferenc és Haynald Lajos. IK. 224—228. l.

Tompa Mihály válogatott költeményei. V. Sipos Ida előszavával. 95 l. — Ism. Zs. F. Theologiai Szemle. 279—280. l.

Barla-Szabó József. Tompa Mihály «A gólyához» c. költeményének esztétikai fejtegetése. Csurgói Diákalbum. 31—38. l.

Trencsény Károly. Tompa Mihály «Zivatar» c. költeményének keletkezése. Irodalomtört. 245—246. l.

Hogyan szelidítette meg Tompa Mihály egy goromba hívét? P. Hirl. 41. sz.

Tormay Cecile. Kis magyar Legendárium és Szent István királynak intelmei. 174 l. — Ism. M. Szemle. XI. k. 1. sz. VI. l.

Vitéz Tóth Alajos. Tormay Cecile. Soproni katolikus körü Almanach. 93—109. l.

Török Gyula. *Kováts József.* Török Gyula élete. Kolozsvár. 59 l. — Ism. Papp Zoltán. Egy. Ph. K. 46. l. — Harsányi Zsolt. Prot. Szemle. 409—410. l. — Irodalomtört. 271—272. l.

- Tóth Géza. Bakonyér mellől. (Versek.) — *Ism. Z. S. Nyugat. I. 481. l.*
 Tóth Imre. Az intendáns. — emlékirataiból. *Nemzeti Ujs. 1. és 3. sz.*
 Tóth Kálmán. *Havas István*. Tóth Kálmán emlékezete. Bud. Szemle. 221. köt. 146—150. l.
Rubinyi Mózes. Tóth Kálmán. (1831—1931.) Bud. Szemle. 221. köt. 143—146. l.
Alszegehy Zsolt. Tóth Kálmán. Élet 129—131. l. — *Gracza János*. Magyarság. 72. sz. — *L. T. P. Hirl. 74. sz.* — *Szász Károly*. Bp. Hirl. 72. sz. — *Vándoryné Kövér Ilona*. Vasárnap. 156—157. l. — (—) Pásztortűz. 238. l. — *Ujs. 72. sz.* — *Uj Nemz. 73. sz.*
 Tóth László. A különös kérő. (Regény.) 224 l. — *Ism. r. r. Bud. Szemle. 221. köt. 479—480. l.* — (Th.) Nkelet. I. 158—159. l.
 Tóth Lőrinc. (ky) Ki jelentette föl Táncsics Mihályt? Népszava. 126. sz.
 Tóthpál Dániel. Sírás az esőben. (Versek.) — *Ism. Zaka Sándor. Nyugat. I. 481. l.*
 Turmezei László. Turáni költemények. — *Ism. Szendrey Ákos. Ethnographia-Népelet. 48. l.*
 Ujfalussy Gyula. G. P. Ujfalussy Gyula. Irodalomtört. 301. l.
 Ujvári Péter. G. P. Ujvári Péter. Irodalomtört. 301. l. — *Esti Kurir. 14. sz.*
 Urbach Erzsébet. A Gentiana-villa. (Regény.) — *Ism. (n.) M. Hirl. 144. sz.*
 Urbán Eszter. És mentem át a hídon. (Versek.) 70 l. — *Ism. H. B.: M. Hirl. 72. sz.* — *P. Lloyd. 71. sz.* — *Literatura. 23. l.* — szp. d. Népszava. 96. sz. — (sz.) *Ujs. 99. sz.*
 Urr Ida. Szent pokol. (Versek.) — *Ism. M. Hirl. 67. sz.* — *A. Zs. Élet. 172. l.* — *Nagy Miklós. M. Kultúra. 428. l.*
 Üchtritz-Amadé Emil, grófné. A brigadéros lánya. (Regény.) — *Ism. P. Lloyd. 120. esti sz.* — *P. Hirl. 114. sz.*
 Vadász Tibor. Futóhomok. (Három kis regény.) 184 l. — *Ism. Szegedi István. Prot. Szemle. 408—409. l.* — *Rtk. Esti Kurir. 75. sz.* — (p. gy.) *M. Hirl. 94. sz.* — *Fenyő László. Nyugat. I. 764. l.* — (f. j.) *P. Hirl. 63. sz.*
 Vajda János. Özeveg Vajda Jánosné. Donna Anna. *Uj Idők. 655—656. l.*
 Vajda Péter, erkölcsi beszédei. Levéltári tanulmányok alapján kiadta, bevezetéssel ellátta: Kemény Gábor. 288 l. — *Ism. Irodalomtört. 276—277. l.* — *Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 143. esti sz.*
 Vákár Artur. Az élet komédiái. (Színművek.) — *Ism. P. Hirl. 33. sz.*
 Valkai András. Bánk bának története. Közli és a Bánk bán- monda eredetével bevezette: Ballai Károly. 44 l. — *Ism. Hegedüs Zoltán. IK. 116—117. l.* — *Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 186. l.*
 Vándor Kálmán. A gólyalábú házikóban. (Regény.) — *Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 764—765. l.* — (Thury Lajos.) *Magyarság. 116. sz.* — *Várkonyi Titusz. M. Hirl. 126. sz.* — (B. L.) *Nemz. Ujs. 144. sz.* — *P. A. Ujs. 126. sz.*
 Végő. A menekülő ember. Népszava. 147. sz.
 Vargha Gyula. Gyallay Domokos. Vargha Gyula. Bp. Hirl. 5. sz.
 Herczeg Ferenc beszéde Vargha Gyula síremlékének felavatásakor. Akad. Értesítő. 237. l.
 Várnai Zseni. Kórus szopránban. (Versek.) — *Ism. Sz—i R—ő. P. Napló. 19. sz.*
 Vass Erzsébet írásai. (Elbeszélések.) — *Ism. Szinnyi Ferenc. Nkelet. I. 542—543. l.* — *Zsigray Julianna. Uj Idők. 767. l.*
 Vaszary János. I. Rád bízom a feleségem. Bohózat 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház. (1930.) — *Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. I. 184—185. l.* — *Vajthó László. Prot. Szemle. 174. l.* — (B. L.) *Élet. 39. l.* — *Gáspár Jenő. M. Kultúra. 37—38. l.* — és *Lestyán Sándor*. A potyautas. Vidám kaland 3 felvonásban. — Bemutatta a Magyar Színház 1931. május 22-én. — *Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat I. 775—776. l.* — *Gáspár Jenő. M. Kultúra. 515—516. l.*
 Verseghegy Ferenc. Major Ervin. Adalék Verseghegy költeményeinek forrásához. IK. 206—207. l.

- Vidovich Ernő. Aranyderű. (Regény.) — Ism. P. I. Nkelet. I. 363. l.
- Vitovszky István. A lélek szárnyain. (Versek.) — Ism. Uj Idők. 539. l.
- Voinovich Géza. 1. *Magyar passió*. A Mi Urunk Jézus Krisztus élete. Bemutatta a Nemzeti Színház 1931. március 27-én. Önállóan könyvalakban is. — Ism. P. Lloyd. 81. esti sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 558—559. l. — Rédey Tivadar. Napkelet. I. 472. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 418—419. l. — (T. I.) Élet. 191. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 323—324. l. U. az, bemutatásra került a szegedi Fogadalmi-templom előtti szabad téren 1931. június 13. és 14-én. — Ism. Gáspár Jenő. M. Kultúra. 565—566. l. — *Herczeg Ferenc*. Bp. Hirl. 183. sz. — *K. A. Magyarország*. 132. sz. — *Lányi Viktor*. P. Hirl. 132. sz. — *Sebestyén Károly*. Uj Idők. 789—790. l. — *Szamek Sára*. Népszava. 138. sz. — 2. *A költő*. Irodalomtörténeti egyfelvonásos. — Bemutatta a Nemzeti Színház. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 91—92. l.
- Vozári Aladár R. Elszáll a Turul. (Regény.) 156 l. — Ism. Zaka Sándor. Nkelet. I. 259—260. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 169—172. l. — Hungarus Viator. Debreceni Szemle. 36. l. — Tersánszky J. Jenő. Nyugat. I. 203—204. l.
- Vörösmarty Mihály. *Bánrévy György*. Vörösmarty Salamon királya és történeti forrásai. (1929.) 71 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 117. l.
- Brisits Frigyes*. Adalékok Vörösmarty Mihály életéhez és munkásságához. IK. 55—61. l.
- Brisits Frigyes*. Vörösmarty János nemesi levele. IK. 202—204. l.
- Csefkő József*. Vörösmarty fantasztikus művei. Rákospalota. 134 l. — Ism. Solt (Speneder) Andor. IK. 240—241. l.
- Dömötör Sándor*. Vörösmarty, a mese és Jókai. Debreceni Szemle. 127—129. l.
- Szerb Antal*. Vörösmarty-tanulmányok. (Minerva-könyvtár. 31. sz.) 79 l. — Ism. Turóczy-Trostler József. P. Lloyd. 81. esti sz.
- Vándoryné—Kövév Ilona*. Csongor és Tünde. Vasárnap. 15—16. l.
- Waldapfel Imre*. «Bort megissza magyar ember.» M. Nyelv. 54—55. l.
- Wesselényi Miklós. Takáts Sándor*. Wesselényi Miklós és a titkos rendőrség. Bud. Szemle. 221. köt. 57—102. l.
- Wertheimer Ede. G. P. Wertheimer Ede*. Irodalomtört. 301. l.
- Wiener János*. Így korholom magam. (Versek.) — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. 428. l. — A. Zs. Élet. 172. l.
- Zádor Tamás*. Zuhánók idők. (Regény.) — Ism. Bp. Hirl. 120., 121. sz.
- Zaymus Gyula*. 1. Hárfadal. (Regény.) 108 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 72. l. — Zaka Sándor. Nyugat. I. 480—481. l. — F. Ország-Világ. 5. sz. — Nógrády Zoltán. M. Kultúra. 281—282. l. — 2. Jack Guerison végzete. (Regény.) 172 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 72. l. — Falk Zsigmond. Ország-Világ. 1—2. sz.
- Zempléni Árpád. Gábor Géza*. Zempléni Árpád. 1865—1919. Sopron. 19 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 76. l. — Gábor Géza. Soproni kath. kör Almanach. (1932.) 149. l.
- Zempléni Árpád holtautáni verse. Magyarság. 8. sz.
- Zilahy Gyula*. Ifjúságom és életem. (Emlékezések.) — Ism. Uj Nemz. 104. sz.
- Zilahy Lajos*. 1. *A tésaszony*. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vigszínház. (1930.) — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. I. 83—84. l. — Szira Béla. Kath. Szemle. 219—220. l. — (B. L.) Élet. 59—60. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 38. l. — 2. *A szökevény*. (Regény.) 378 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 200—201. l. — Dőczy Jenő. Magyarság. 20. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 26. sz. — Nádasz József. Századunk. 257—258. l. — (ml.) Népszava. 24. sz. — 3. *A kisaszony*. (Vigjáték 3 felvonásban.) 104 l. — 4. *Leona*. (Színmű.) — Ism. Szira Béla. Kath. Szemle. 43—44. l. — Széphalom. 45. l.
- Hein Tádé*. Zilahy Lajos. Pannonhalmi Szemle. 131—134. l.
- Dőszeghy Miklós*. Bp. Hirl. 138. sz. — *Berthe Nándor*. Zilahy Lajos. 195—197. l. — *László István*. Széphalom. 147. l.

Zsigray Julianna. Szüts Mara házassága. (Regény.) 208 l. — *Ism. r. r.* Uj Nemz. 128. sz.

Zsolt Béla. 1. Házassággal végződik. (Regény.) 393 l. — *Ism. T. Kálvinista Szemle.* 24. l. — 2. Gerson és neje. (Regény.) — *Ism. Kardos László. Nyugat.* I. 119—121. l.

Haraszi Sándor. A magyar kispolgár írója. *Korunk.* 473—475. l.

Zsolt Béla sikere Amerikában és Angliában. *M. Hirl.* 61. sz.

Zya Péli. Francia-magyar szerelem Iszlám-Afrikában. (Regény.) — *Ism. P. Napló.* 13. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR
